

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЩЕРБАКОВ ЮРІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 349.41

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗЕМЕЛЬ ЕНЕРГЕТИКИ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ
ЗОН ЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ**

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ **Ю. С. ЩЕРБАКОВ**

Науковий керівник
доктор юридичних наук, професор
ХАРИТОНОВА Тетяна Євгенівна

Одеса – 2026

АНОТАЦІЯ

Щербаков Ю. С. Правовий режим земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». (галузь знань 08 «Право») – Національний університет «Одеська юридична академія», Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2026.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що виявилось у встановленні особливостей правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів. Встановлено, що законодавче забезпечення правового режиму земель енергетики в Україні еволюціонувало протягом періоду незалежності у вигляді проходження чотирьох послідовних етапів, а саме: 1) етапу становлення (1990 – 2001), що характеризувався обмеженістю та консервативністю нормативно-правового регулювання, низьким рівнем екологізації; 2) етапу розвитку загально-правового регулювання (2001 – 2010), якому були притаманні: оформлення земель енергетичної системи як окремої складової категорії земель промислової, транспорту, зв'язку та іншого призначення; лібералізація відносин власності; особлива увага дотриманню правового режиму охоронних зон електричних мереж; 3) етапу розвитку спеціально-правового регулювання (2010 – 2017), що характеризувався розробкою спеціального закону; екологізацією правового режиму земель енергетики; нормативним оформленням енергетики як сфери суспільних потреб, що можуть вимагати викупу та примусового відчуження земельних ділянок; 4) етапу трансформації (2018 – донині), основними ознаками якого є внесення до законодавства безсистемних змін, продиктованих потребами усунення практичних проблем; ефект «подвійного» правового режиму; гальмування нормальної еволюції правового режиму земель за відсутності концептуального оновлення та комплексної адаптації законодавства до новітніх умов. Встановлено, що законодавче забезпечення використання земель енергетики в умовах воєнного стану ускладнене роздвоєнням

правового режиму таких земель на «звичайний» (представлений нормами постійної дії) та «воєнний» (представлений тимчасовими механізмами, які покликані спростити фізичний та юридичний доступ до земельних ділянок, підвищити енергетичну безпеку та полегшити енергетичний перехід).

Запропоновано інституційні принципи правового регулювання земельних відносин в енергетиці: а) урахування технічних, організаційних, інституційних та інших особливостей функціонування енергетичної системи під час законодавчого забезпечення використання та охорони земель енергетики; б) пріоритет використання земель енергетики для потреб, що забезпечують енергетичний перехід на засадах сталого розвитку; в) пріоритет реалізації проєктів, що передбачають багатоцільове використання земель.

Встановлено, що сучасними правовими ознаками використання земель енергетики є такі: а) законодавча лояльність до суб'єктів використання земель енергетики (відсутність певних спеціальних вимог до власників та користувачів земельних ділянок); б) нормування та спеціальні технічні вимоги до площі, розмірів, конфігурації земельних ділянок, які залежать від енергетичних об'єктів, що на таких ділянках розташовані; в) організаційно-правові та інші спрощення, зумовлені потребами забезпечення енергетичної безпеки воєнного стану, звужують реалізацію принципів гарантування прав на землю землевласників та землекористувачів, раціонального використання та охорони земель (особливо у частині цільового використання таких земель), пріоритету вимог екологічної безпеки, комплексності заходів, спрямованих на забезпечення дотримання технологічних режимів виробництва і передачі електричної і теплової енергії та безаварійного функціонування і розвитку енергетичної галузі.

Запропоновано структурувати заходи правової охорони земель енергетики у вигляді чотирьох рівнів: 1) *компенсаторний рівень* є факультативним, полягає у проведенні заходів, які покликані усунути негативні наслідки, спричинені попереднім землекористуванням; 2) *базовий рівень* полягає у веденні землекористування таким чином, щоб не шкодити

земельним ресурсам, не понижувати їх показники якості та кількості порівняно із стартовими значеннями; 3) *сталий рівень* заключається у раціональному використанні земельної ділянки, що полягає не тільки в утриманні від порушень, але й в активних діях; 4) *прогресивний рівень* представляє собою поєднання раціонального використання земельної ділянки із додатковими природоохоронними заходами, які здійснюються за бажанням землевласника або землекористувача.

Виявлено активізацію застосування законодавцем утилітарного методологічного підходу, який полягає у цілеспрямованому спрощенні відносин або формального регулювання, що переслідує мету вирішення практичних завдань, на прикладі земельного сервітуту: застосування утилітарного підходу, з одного боку, деформує класичну юридичну конструкцію земельного сервітуту, а з іншого боку – робить її гнучкішою, адаптує її до сучасних потреб і умов функціонування енергетичної галузі.

Аргументовано, що застосування утилітарного підходу призводить до відходу від традиційних теоретичних канонів та формування гібридного різновиду земельних сервітутів, які поєднують ознаки і предіальних (речових), і особистих сервітутів, водночас створюючи новий вид відносин: а) такі сервітути встановлюються на користь енергетичних підприємств; б) для будівництва, розміщення, ремонту лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури; в) гібридні сервітути нормами закону прив'язані до майна – до тих лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури, які послужили причиною встановлення сервітутів.

Удосконалено визначення земель енергетики, які представляють собою землі у складі категорії земель спеціального призначення (категорія земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони тощо), що надаються для задоволення потреб функціонування та поступального розвитку енергетичної галузі, а також забезпечення енергетичної безпеки держави, зокрема вони включають землі для будівництва та експлуатації енергетичних об'єктів.

Висунуто пропозицію про передбачення у програмних документах післявоєнного відновлення територій зон стратегічного прискореного розвитку альтернативної енергетики, а також забезпечення у таких зонах прогресивної моделі відносин надання земель державної та комунальної власності, за якої для реалізації енергетичного проєкту доцільним є відчуження земельної ділянки на конкурентних засадах.

Удосконалено характеристику принципів правового регулювання земельних відносин в енергетиці у частині виділення їхніх суттєвих вад, зокрема: а) методологічної помилки (наявність конфлікту між інституційним принципом поєднання інтересів забезпечення енергетичної безпеки держави та захисту навколишнього природного середовища (ст. 3 Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» та міжгалузевим принципом екологічної безпеки (ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»); б) законодавчої суперечності (інституційний принцип визнання пріоритету потреб суспільної необхідності на землі енергетики над потребами приватної власності на землю інших осіб суперечить вимогам спеціального Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності», адже наявність потреб енергетики – це не автоматична суспільна необхідність).

Удосконалено розуміння юридичної природи спеціальних зон енергетичних об'єктів у частині доведення того, що поширення спеціальної зони енергетичного об'єкту на земельну ділянку означає деформацію правового режиму такої ділянки, зокрема це проявляється в одночасній появі набору обмежень для власників та користувачів такої ділянки, а також обтяжень їхніх прав за рахунок появи деяких прав у третіх осіб – підприємств, що експлуатують цей енергетичний об'єкт.

Доведено, що оскільки охоронні зони енергетичних об'єктів є досить потужним юридичним засобом, який поєднує обмеження та обтяження,

дозволяючи енергетичним підприємствам повноцінно здійснювати необхідну діяльність, використовуючи при цьому чужі земельні ділянки, встановлення сервітуту на користь таких підприємств може знадобитися лише, якщо: а) необхідні енергетичному підприємству права на використання чужої земельної ділянки не охоплюються тими можливостями, які забезпечені земельними законодавством у рамках інституту охоронних зон енергетичних об'єктів; б) є потреба використання земельних ділянок або їх частин поза межами охоронних зон.

Аргументовано, що екологізація правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів в Україні відбувалася протягом двох послідовних періодів: 1) перший (1990-2009) ґрунтувався переважно на утворенні охоронних зон для енергетичної інфраструктури та був спрямований на механічний захист енергетичних об'єктів; 2) другий (2010-донині) додав також зворотну правову охорону (довкілля та людей). Наступний третій екологізаційний період розвитку правового режиму, ймовірно, буде пов'язаний зі стрімким масштабуванням альтернативної енергетики та необхідністю вирішення тих екологічних проблем, які вона породжує.

Ключові слова: земельні правовідносини, землі енергетики, спеціальні зони енергетичних об'єктів, земельна ділянка, права на землю, земельне законодавство, енергетика, плата за землю, публічне адміністрування, правовий режим земель, земельні спори, енергетичне право, використання земель, охорона земель, цільове призначення, земельне право, право власності на землю, охоронна зона, альтернативна енергетика, зміни клімату, відновлення, збитки, земельні ресурси

SUMMARY

Shcherbakov Yu. S. Legal regime of energy sector lands and special zones of energy facilities. – A qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law" (field of knowledge 08 "Law"). – National University "Odesa Law Academy", Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2026.

The dissertation provides a theoretical generalization and a new solution to the scientific problem, which was manifested in establishing the features of the legal regime of energy lands and special zones of energy facilities. It is established that the legislative support of the legal regime of energy lands in Ukraine evolved during the period of independence in the form of passing through four consecutive stages, namely: 1) the stage of formation (1990 – 2001), which was characterized by limited and conservative regulatory and legal regulation, a low level of environmentalization; 2) the stage of development of general legal regulation (2001 - 2010), which was characterized by: registration of energy system lands as a separate component of the category of industrial, transport, communication and other land; liberalization of property relations; special attention to compliance with the legal regime of protected areas of electrical networks; 3) the stage of development of special legal regulation (2010 - 2017), which was characterized by the development of a special law; greening of the legal regime of energy lands; regulatory registration of energy as a sphere of public needs that may require the redemption and forced alienation of land plots; 4) the stage of transformation (2018 - present), the main features of which are the introduction of unsystematic changes to the legislation dictated by the needs to eliminate practical problems; the effect of a "dual" legal regime; inhibition of the normal evolution of the legal regime of lands in the absence of conceptual renewal and comprehensive adaptation of legislation to the latest conditions. It has been established that the legislative support for the use of energy lands under martial law is complicated by the bifurcation of the legal regime of such lands into “ordinary” (represented by permanent norms) and “military” (represented by temporary mechanisms designed to simplify physical and

legal access to land plots, increase energy security, and facilitate the energy transition).

The institutional principles of legal regulation of land relations in the energy sector are proposed: a) taking into account technical, organizational, institutional, and other features of the functioning of the energy system during the legislative support for the use and protection of energy lands; b) the priority of using energy lands for needs that ensure energy transition on the basis of sustainable development; c) the priority of implementing projects that provide for multipurpose use of lands.

It has been established that the modern legal features of energy land use are as follows: a) legislative loyalty to energy land use entities (absence of certain special requirements for owners and users of land plots); b) standardization and special technical requirements for the area, size, configuration of land plots, which depend on the energy facilities located on such plots; c) organizational, legal and other simplifications, due to the needs of ensuring energy security during martial law, narrow the implementation of the principles of guaranteeing land rights of landowners and land users, rational use and protection of land (especially in terms of the targeted use of such land), the priority of environmental safety requirements, the complexity of measures aimed at ensuring compliance with technological regimes for the production and transmission of electric and thermal energy and the trouble-free functioning and development of the energy industry.

It is proposed to structure measures for legal protection of energy lands in the form of four levels: 1) the compensatory level is optional, it consists of carrying out measures that are designed to eliminate the negative consequences caused by previous land use; 2) the basic level consists of conducting land use in such a way as not to harm land resources, not to reduce their quality and quantity indicators compared to the starting values; 3) the sustainable level consists of rational use of the land plot, which consists not only in refraining from violations, but also in active actions; 4) the progressive level is a combination of rational use of the land plot with additional environmental protection measures that are carried out at the request of the landowner or land user.

The increased use of the legislator's utilitarian methodological approach, which consists in the purposeful simplification of relations or formal regulation aimed at solving practical problems, is revealed using the example of a land easement: the use of a utilitarian approach, on the one hand, deforms the classical legal structure of a land easement, and on the other hand, makes it more flexible, adapts it to modern needs and conditions of the functioning of the energy industry. It is argued that the use of a utilitarian approach leads to a departure from traditional theoretical canons and the formation of a hybrid type of land easements, which combine the features of both predial (real) and personal easements, while creating a new type of relationship: a) such easements are established in favor of energy enterprises; b) for the construction, placement, repair of linear energy infrastructure facilities; c) hybrid easements are legally tied to property - to those linear objects of energy infrastructure that served as the reason for establishing easements.

The definition of energy lands has been improved, which are lands in the category of special-purpose lands (the category of lands for industry, transport, electronic communications, energy, defense, etc.), which are provided to meet the needs of the functioning and progressive development of the energy industry, as well as ensuring the energy security of the state, in particular they include lands for the construction and operation of energy facilities.

A proposal has been made to foresee in the program documents of the post-war restoration of the territories of zones of strategic accelerated development of alternative energy, as well as to ensure in such zones a progressive model of relations of providing lands of state and municipal ownership, in which for the implementation of an energy project it is advisable to alienate the land plot on a competitive basis.

The description of the principles of legal regulation of land relations in the energy sector has been improved in terms of highlighting their significant shortcomings, in particular: a) methodological error (the presence of a conflict between the institutional principle of combining the interests of ensuring the energy security of the state and protecting the environment (Article 3 of the Law of Ukraine

“On Energy Lands and the Legal Regime of Special Zones of Energy Facilities” and the inter-sectoral principle of environmental safety (Article 3 of the Law of Ukraine “On Environmental Protection”); b) legislative contradiction (the institutional principle of recognizing the priority of the needs of public necessity on energy land over the needs of private ownership of other persons’ land contradicts the requirements of the special Law of Ukraine “On the Alienation of Land Plots, Other Real Estate Objects Located on Them, Which Are in Private Ownership, for Public Needs or for Motives of Public Necessity”, since the presence of energy needs is not an automatic public necessity).

The understanding of the legal nature of special zones of energy facilities in part of the proof that the extension of the special zone of an energy facility to a land plot means a deformation of the legal regime of such a plot, in particular, this is manifested in the simultaneous appearance of a set of restrictions for the owners and users of such a plot, as well as encumbrances on their rights due to the appearance of some rights of third parties - enterprises operating this energy facility.

It is proved that since the protection zones of energy facilities are a fairly powerful legal tool that combines restrictions and encumbrances, allowing energy enterprises to fully carry out the necessary activities, while using other people's land plots, the establishment of an easement in favor of such enterprises may be necessary only if: a) the rights necessary for the energy enterprise to use another person's land plot are not covered by the possibilities provided for by land legislation within the framework of the institute of protection zones of energy facilities; b) there is a need to use land plots or their parts outside the protection zones.

It is argued that the greening of the legal regime of energy lands and special zones of energy facilities in Ukraine took place during two consecutive periods: 1) the first (1990-2009) was based mainly on the formation of protection zones for energy infrastructure and was aimed at the mechanical protection of energy facilities; 2) the second (2010-present) also added reverse legal protection (of the environment and people). The following third greening period of the development

of the legal regime will probably be associated with the rapid scaling of alternative energy and the need to solve the environmental problems that it generates.

Keywords: land legal relations, energy lands, special zones of energy facilities, land plot, land rights, land legislation, energy, land payment, public administration, legal regime of lands, land disputes, energy law, land use, land protection, purpose, land law, land ownership, protection zone, alternative energy, climate change, restoration, damages, land resources

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Харитонова Т. Є., Щербаков Ю. С. Еволюція законодавства про використання та охорону земель енергетики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 474 – 480. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.69>
2. Харитонова Т. Є., Щербаков Ю. С. Встановлення земельних сервітутів для потреб енергетики: науково-практичні правові проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 88. Ч. 2. С. 237 – 245. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.32>
3. Щербаков Ю. С. Земельні сервітути для потреб енергетики: методологічні підходи у законодавстві та правозастосуванні. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 2. С. 62 – 67. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.10>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Щербаков Ю. С. Земельні сервітути для потреб енергетики: правові особливості встановлення. *Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (16 травня 2025 року) : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2025. Т. 2. С. 318 – 320.
2. Щербаков Ю. С. Категорія земель енергетики: постановка питання. *Агробізнес: стратегія розвитку в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів та тез допов. учас. панельної дискусії IX Харківського Міжнародного юридичного форуму (м. Харків, 26 вересня 2025 р.) / за ред. Т. В. Курман, Ю. Ю. Бакай. Харків, 2025. С. 300 – 305

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗЕМЕЛЬ ЕНЕРГЕТИКИ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗОН ЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ’ЄКТІВ: СТАНОВЛЕННЯ ДОКТРИНИ ТА ЗАКОНОДАВСТВА.....	16
1.1. Поняття і склад земель енергетики: науково-практичні та законодавчі проблеми визначення.....	16
1.2. Доктринальні засади становлення правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об’єктів.....	36
1.3. Еволюція законодавства про землі енергетики та спеціальні зони енергетичних об’єктів.....	52
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ЕНЕРГЕТИКИ.....	66
2.1. Специфіка надання земельних ділянок для потреб енергетики.....	66
2.2. Особливості правового регулювання використання земель енергетики...	89
2.3. Характерні риси правової охорони земель енергетики.....	111
2.4. Встановлення земельних сервітутів для потреб енергетики: теоретичні та практичні питання.....	125
РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗОН ЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ’ЄКТІВ.....	143
3.1. Спеціальні зони енергетичних об’єктів: поняття, види, правова природа.....	143
3.2. Особливості використання земель у межах охоронних зон енергетичних об’єктів.....	155
3.3. Специфіка використання земель у межах санітарно-захисних зон енергетичних об’єктів.....	166

ВИСНОВКИ.....	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	187
ДОДАТКИ.....	220

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Незважаючи на існування норм загального земельного законодавства та положень спеціального Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», які створили міцну основу для нормативного регулювання земельних відносин в енергетиці, наразі сформувалася гостра науково-практична потреба в дослідженні проблем використання та охорони таких земель. Протягом останніх років правовий режим земель енергетики, а також правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів опинилися під інтенсивним впливом багатьох деформуючих факторів, серед яких основними слід виокремити воєнний, кліматичний та євроінтеграційний, синергетична дія яких створила унікальні умови для трансформації вказаних правових режимів.

По-перше, воєнний фактор полягає в загостренні потреб щодо гарантування енергетичної безпеки держави і населення в умовах кількарічного ведення воєнних дій. Наразі енергетика перебуває серед тих галузей, які найбільше страждають від руйнувань, що вимагає організації ремонтних та відновлюваних робіт, усунення наслідків, запобігання аваріям тощо. Такий мілітарний фактор викликав появу цілої низки тимчасових правових механізмів, які мають на меті спростити доступ до енергетичних об'єктів.

По-друге, кліматичний фактор втілюється у необхідності здійснення невинного енергетичного переходу, тобто перебудови енергетичної системи на безвуглецевих засадах. Збільшення кількості об'єктів відновлюваної генерації, яке передбачається відповідно до енергетичного переходу, означає зростання потреб у землях для їх розміщення, до чого діюче законодавство не повною мірою готове.

По-третє, євроінтеграційний вектор політичного руху України вимагає поступової, але неухильної адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС, зокрема у сферах енергетики та землекористування. У зв'язку з цим правовий режим земель енергетики та спеціальних зон енергетичних

об'єктів вимагає оновлення з урахуванням ідей та положень сучасного європейського законодавства.

Одночасний вплив воєнного, кліматичного та євроінтеграційного факторів настільки деформували правовий режим земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів, що стає очевидною необхідність у науково-теоретичному осмисленні процесів, які відбуваються, а також у формуванні пропозицій щодо удосконалення нормотворчості у цій сфері.

Теоретичною основою дослідження є наукові праці вітчизняних правознавців у галузі земельного, екологічного, енергетичного, аграрного, господарського, міжнародного, адміністративного права, зокрема В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, Я. С. Бенедик, С. Д. Білоцького, О. Г. Бондаря, М. В. Ващишин, О. А. Вівчаренка, О. В. Гафурової, А. П. Гетьмана, В. С. Грачука, Х. А. Григор'євої, М. А. Дейнеги, Г. Д. Джумагельдієвої, І. Я. Дивоняк, В. М. Єрмоленка, М. М. Заверюхи, Л. А. Канівець, І. І. Каракаша, К. М. Караханян, О. Б. Кишко-Єрлі, Р. С. Кіріна, Н. Р. Кобецької, В. В. Костицького, М. В. Красної, Ю. А. Красної, М. М. Кузьміної, О. І. Кулика, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, Т. В. Лісової, Н. Р. Малишевої, Д. В. Молдаванова, В. В. Носіка, С. А. Оболенської, А. В. Пастух, Є. О. Платонової, Е. Ю. Рибнікової, Ю. М. Рудь, О. М. Савельєвої, В. І. Семчика, В. Д. Сидор, В. М. Станіславського, Д. В. Федчишина, М. В. Чіпко, І. Є. Чумаченко, Т. Є. Харитонової, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та інших. У роботах указаних та інших учених було висвітлено окремі правові питання, необхідні для розкриття особливостей становлення та розвитку правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до: а) теми науково-дослідної роботи кафедри «Стратегія сталого розвитку екологічних, земельних та аграрних правовідносин в умовах цифровізації» на 2021-2025 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у

людиноцентристському вимірі в цифрову еру» (державний реєстраційний номер 0122U000266); б) теми науково-дослідної роботи кафедри «Сталий розвиток України у воєнний та поствоєнний період: земельні, екологічні, енергетичні, природоресурсні та аграрні правовідносини в контексті діджиталізації» на 2026-2030 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Соціально-політична стабільність в період воєнних та поствоєнних трансформацій: правові, економічні, гуманітарні, інноваційно-технічні можливості в цифрову еру» (державний реєстраційний номер 0126U000107).

Мета і завдання дослідження. *Мета роботи* полягає у розкритті особливостей правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів, а також формування обґрунтованих пропозицій щодо комплексного удосконалення його законодавчого забезпечення.

Відповідно до мети дослідження поставлені такі *завдання*:

- сформулювати поняття земель енергетики та визначити їх склад;
- охарактеризувати доктринальні засади становлення правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів;
- визначити особливості еволюції законодавства про землі енергетики та спеціальні зони енергетичних об'єктів;
- встановити специфіку надання земельних ділянок для потреб енергетики;
- розкрити особливості правового регулювання використання земель енергетики;
- висвітлити характерні риси правової охорони земель енергетики;
- розкрити теоретичні та практичні питання щодо встановлення земельних сервітутів для потреб енергетики;
- визначити поняття, види, правову природу спеціальних зон енергетичних об'єктів;
- виявити особливості використання земель у межах охоронних зон енергетичних об'єктів;

- висвітлити специфіку використання земель у межах санітарно-захисних зон енергетичних об'єктів.

Об'єкт дослідження складають суспільні відносини, що виникають у сфері використання та охорони земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів.

Предмет дослідження – правовий режим земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів.

Методи дослідження. Для якісного дослідження було обрано низку методів, що широко використовуються юридичною наукою та наукою земельного права. Серед загально-наукових методів застосовувалися, передусім, діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, аксіологічний, методи моделювання та системного аналізу, а серед спеціально-юридичних методів – історико-правовий, порівняльно-правовий та формально-юридичний методи. Використання системно-структурного методу дало змогу визначити мету й завдання дослідження (Вступ), склад земель енергетики (підрозділ 1.1), особливості правового режиму структурних елементів земель енергетики та системні зв'язки між ними (підрозділи 1.1, 2.1-2.3). Аксіологічний метод дав змогу обґрунтувати значення збалансованого правового режиму земель енергетики для активізації енергетичного переходу (розділи 1, 2). Методом історико-правового аналізу досліджено еволюційні етапи становлення та розвитку законодавчого забезпечення правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів (підрозділ 1.3). Активно використовувався діалектичний метод, зокрема, при аналізі юридичних особливостей надання земель для енергетичних потреб, характерних правових ознак використання та охорони земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів (розділи 2, 3). За допомогою методу системного аналізу досліджено систему галузевих та інституційних принципів, якими регулюються земельні відносини у сфері енергетики (підрозділи 2.2, 2.3). Порівняльно-правовий метод було покладено в основу аналізу вітчизняного земельного законодавства, а також окремих іноземних

нормативних актів (ЄС, Канади, США, інших країн) (розділи 2, 3). Метод моделювання використовувався під час пошуку оптимальних конструкцій для вдосконалення чинного земельного законодавства щодо правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів (розділ 2, 3). Завдяки формально-юридичному методу досліджено співвідношення правових норм, що забезпечують формування та функціонування правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів, а також проаналізовано практику їх застосування (розділи 1–3). Ефективність застосування цих та інших методів наукового дослідження забезпечувалася їх комплексним використанням.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в науці земельного права України проведено системний аналіз правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів на основі сучасного законодавства та з урахуванням новітніх науково-теоретичних здобутків у цій сфері.

Уперше:

- встановлено, що законодавче забезпечення правового режиму земель енергетики в Україні еволюціонувало протягом періоду незалежності у вигляді проходження чотирьох послідовних етапів, а саме: 1) етапу становлення (1990 – 2001), що характеризувався обмеженістю та консервативністю нормативно-правового регулювання, низьким рівнем екологізації; 2) етапу розвитку загально-правового регулювання (2001 – 2010), якому були притаманні: оформлення земель енергетичної системи як окремої складової категорії земель промислової, транспорту, зв'язку та іншого призначення; лібералізація відносин власності; особлива увага дотриманню правового режиму охоронних зон електричних мереж; 3) етапу розвитку спеціально-правового регулювання (2010 – 2017), що характеризувався розробкою спеціального закону; екологізацією правового режиму земель енергетики; нормативним оформленням енергетики як сфери суспільних потреб, що можуть вимагати викупу та примусового відчуження земельних

ділянок; 4) етапу трансформації (2018 – донині), основними ознаками якого є внесення до законодавства безсистемних змін, продиктованих потребами усунення практичних проблем; ефект «подвійного» правового режиму; гальмування нормальної еволюції правового режиму земель за відсутності концептуального оновлення та комплексної адаптації законодавства до новітніх умов;

- встановлено, що законодавче забезпечення використання земель енергетики в умовах воєнного стану ускладнене роздвоєнням правового режиму таких земель на «звичайний» (представлений нормами постійної дії) та «воєнний» (представлений тимчасовими механізмами, які покликані спростити фізичний та юридичний доступ до земельних ділянок, підвищити енергетичну безпеку та полегшити енергетичний перехід);

- запропоновано такі інституційні принципи правового регулювання земельних відносин в енергетиці: а) урахування технічних, організаційних, інституційних та інших особливостей функціонування енергетичної системи під час законодавчого забезпечення використання та охорони земель енергетики; б) пріоритет використання земель енергетики для потреб, що забезпечують енергетичний перехід на засадах сталого розвитку; в) пріоритет реалізації проєктів, що передбачають багатоцільове використання земель;

- встановлено, що сучасними правовими ознаками використання земель енергетики є такі: а) законодавча лояльність до суб'єктів використання земель енергетики (відсутність певних спеціальних вимог до власників та користувачів земельних ділянок); б) нормування та спеціальні технічні вимоги до площі, розмірів, конфігурації земельних ділянок, які залежать від енергетичних об'єктів, що на таких ділянках розташовані; в) організаційно-правові та інші спрощення, зумовлені потребами забезпечення енергетичної безпеки воєнного стану, звужують реалізацію принципів гарантування прав на землю землевласників та землекористувачів, раціонального використання та охорони земель (особливо у частині цільового використання таких земель), пріоритету вимог екологічної безпеки, комплексності заходів, спрямованих на

забезпечення дотримання технологічних режимів виробництва і передачі електричної і теплової енергії та безаварійного функціонування і розвитку енергетичної галузі;

- запропоновано структурувати заходи правової охорони земель енергетики у вигляді чотирьох рівнів: 1) *компенсаторний рівень* є факультативним, полягає у проведенні заходів, які покликані усунути негативні наслідки, спричинені попереднім землекористуванням; 2) *базовий рівень* полягає у веденні землекористування таким чином, щоб не шкодити земельним ресурсам, не понижувати їх показники якості та кількості порівняно із стартовими значеннями; 3) *сталий рівень* полягає не тільки в утриманні від порушень, але заключається й в активних діях щодо раціонального використання земельної ділянки; 4) *прогресивний рівень* представляє собою поєднання раціонального використання земельної ділянки із додатковими природоохоронними заходами, які здійснюються за бажанням землевласника або землекористувача;

- виявлено активізацію застосування законодавцем утилітарного методологічного підходу, який полягає у цілеспрямованому спрощенні відносин або формального регулювання, що переслідує мету вирішення практичних завдань, на прикладі земельного сервітуту: застосування утилітарного підходу, з одного боку, деформує класичну юридичну конструкцію земельного сервітуту, а з іншого боку – робить її гнучкішою, адаптує її до сучасних потреб і умов функціонування енергетичної галузі;

- аргументовано, що застосування утилітарного підходу призводить до відходу від традиційних теоретичних канонів та формування гібридного різновиду земельних сервітутів, які поєднують ознаки і предіальних (речових), і особистих сервітутів, водночас створюючи новий вид відносин: а) такі сервітути встановлюються на користь енергетичних підприємств; б) для будівництва, розміщення, ремонту лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури; в) гібридні сервітути нормами закону прив'язані до майна – до тих лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури, які послужили

причиною встановлення сервітутів.

Удосконалено:

- визначення земель енергетики, які представляють собою землі у складі категорії земель спеціального призначення (категорія земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони тощо), що надаються для задоволення потреб функціонування та поступального розвитку енергетичної галузі, а також забезпечення енергетичної безпеки держави, зокрема вони включають землі для будівництва та експлуатації енергетичних об'єктів;

- пропозицію про передбачення у програмних документах післявоєнного відновлення територій зон стратегічного прискореного розвитку альтернативної енергетики, а також забезпечення у таких зонах прогресивної моделі відносин надання земель державної та комунальної власності, за якої для реалізації енергетичного проєкту доцільним є відчуження земельної ділянки на конкурентних засадах;

- характеристику принципів правового регулювання земельних відносин в енергетиці у частині виділення їхніх суттєвих вад, зокрема: а) методологічної помилки (наявність конфлікту між інституційним принципом поєднання інтересів забезпечення енергетичної безпеки держави та захисту навколишнього природного середовища (ст. 3 Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів») та міжгалузевим принципом екологічної безпеки (ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»)); б) законодавчої суперечності (інституційний принцип визнання пріоритету потреб суспільної необхідності на землі енергетики над потребами приватної власності на землю інших осіб суперечить вимогам спеціального Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності», адже наявність потреб енергетики – це не автоматична суспільна необхідність);

- розуміння юридичної природи спеціальних зон енергетичних об'єктів у частині доведення того, що поширення спеціальної зони енергетичного об'єкту на земельну ділянку означає деформацію правового режиму такої ділянки, зокрема це проявляється в одночасній появі набору обмежень для власників та користувачів такої ділянки, а також обтяжень їхніх прав за рахунок появи деяких прав у третіх осіб – підприємств, що експлуатують цей енергетичний об'єкт;

- співвідношення правового режиму сервітуту та охоронних зон енергетичних об'єктів у частині доведення, що оскільки охоронні зони енергетичних об'єктів є досить потужним юридичним засобом, який поєднує обмеження та обтяження, дозволяючи енергетичним підприємствам повноцінно здійснювати необхідну діяльність, використовуючи при цьому чужі земельні ділянки, встановлення сервітуту на користь таких підприємств може знадобитися лише, якщо: а) необхідні енергетичному підприємству права на використання чужої земельної ділянки не охоплюються тими можливостями, які забезпечені земельними законодавством у рамках інституту охоронних зон енергетичних об'єктів; б) є потреба використання земельних ділянок або їх частин поза межами охоронних зон;

- положення про те, що екологізація правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів в Україні відбувалася протягом двох послідовних періодів: 1) перший (1990-2009) ґрунтувався переважно на утворенні охоронних зон для енергетичної інфраструктури та був спрямований на механічний захист енергетичних об'єктів; 2) другий (2010-донині) додав також зворотну правову охорону (довкілля та людей). Наступний третій екологізаційний період розвитку правового режиму, ймовірно, буде пов'язаний зі стрімким масштабуванням альтернативної енергетики та необхідністю вирішення тих екологічних проблем, які вона породжує.

Набули подальшого розвитку:

- теоретичні засади щодо формування юридичних підходів до розуміння поняття «земля», серед яких особливо виділяються: природоресурсний, екологічний, цивілістичний, містобудівний, господарський;

- аргументи щодо недоцільності виокремлення земель енергетики в самостійну категорію земель, а саме: а) загальні тенденції розвитку земельного законодавства, яке наразі демонструє поступове розмивання юридичних меж між категоріями земель; б) існування значного масиву енергетичних об'єктів (зокрема, лінійних), які не потребують обов'язкового розміщення на землях енергетики; в) поява енергетичних об'єктів нового покоління, які не потребують спеціального землекористування на можуть розміщуватися на дахах, плавучих платформах, стінах будівель тощо;

- ідеї про необхідність перегляду підстав звільнення від проведення земельних торгів під час продажу або передачі в користування земельних ділянок державної чи комунальної власності (ч. 2 ст. 134 ЗК України) у частині впровадження прогресивної складової земельно-енергетичних відносин, спровокованої розвитком альтернативної енергетики;

- положення про те, що правова охорона земель енергетики не представлена спеціальними законодавчими нормами та забезпечується вимогами загального земельного законодавства, ефективність якого знижена внаслідок сукупної дії таких основних факторів: а) активна євроінтеграційна перебудова системи права України, в якій галузь земельного права переживає етап чергової ідентифікації; б) декларативності значної частини норм; в) дерегуляції земельних відносин в умовах воєнного стану, що здійснюється у тому числі за рахунок положень еколого-правового спрямування.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в роботі висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій роботі – для подальшої розробки проблем правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів, при написанні наукових робіт із цієї проблематики;

- у нормотворчій діяльності – для вдосконалення чинного законодавства України, зокрема при внесенні змін та доповнень до Земельного кодексу України, законів України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», «Про альтернативні джерела енергії», «Про альтернативні види палива», «Про регулювання містобудівної діяльності» тощо;

- у правозастосовній діяльності – у роботі органів державної влади, органів місцевого самоврядування та судової влади для вдосконалення відносин використання земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів;

- у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Земельне право», «Екологічне право», «Аграрне право», спецкурсів «Науково-практичні проблеми набуття та реалізації прав на землю», «Право альтернативної енергетики», «Проблеми застосування юридичної відповідальності за аграрні, земельні та екологічні правопорушення», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, результати якої одержані автором самостійно. Низка наукових публікацій виконана у співпраці з науковим керівником, професором Т. Є. Харитоновою. У науковій праці «Еволюція законодавства про використання та охорону земель енергетики» здобувачем особисто виявлено етапи становлення та розвитку законодавчого забезпечення правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів. У статті «Встановлення земельних сервітутів для потреб енергетики: науково-практичні правові проблеми» здобувачем встановлено появу нового виду сервітутів для потреб енергетики та розкрито його правові ознаки.

Апробація і публікація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на двох міжнародних науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції

«Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час» (м. Одеса, 16 травня 2025 р.) та IX Харківському Міжнародному юридичному форумі (м. Харків, 26 вересня 2025 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення і пропозиції дисертаційного дослідження викладені в 5 наукових працях, з них 3 наукові статті опубліковані у фахових виданнях із юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України, та 2 тези доповідей (на міжнародній науково-практичній конференції та міжнародному юридичному форумі).

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації становить 221 сторінку, з яких основний текст – 186 сторінок, список використаних джерел розміщено на 33 сторінках (284 найменування), 1 додаток – на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗЕМЕЛЬ ЕНЕРГЕТИКИ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗОН ЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ: СТАНОВЛЕННЯ ДОКТРИНИ ТА ЗАКОНОДАВСТВА

1.1. Поняття і склад земель енергетики: науково-практичні та законодавчі проблеми визначення

Енергетична система України протягом усієї історії незалежності переживала трансформаційні процеси різного ступеня складності. Спочатку відбувалася необхідна адаптація до ринкових відносин протягом 90-х років ХХ ст. Паралельно із цим досить болісним стало налагодження нових господарських та логістичних зв'язків через руйнування попередніх, які функціонували в період радянської економічної та адміністративної моделі.

Згодом перед енергетичною системою України постали проблеми застарівання обладнання та потреби в ремонті і заміні дороговартісних агрегатів і техніки, що формували основні вузли енергетичної генерації в державі.

Викликом став також і обраний державою євроінтеграційний курс, який означав докорінну зміну організаційно-правової побудови енергетичного комплексу та принципових підходів до публічного управління ним. Не менш важливим став стрімкий розвиток альтернативної енергетики, яка за короткий проміжок часу суттєво змінила не лише структуру енергосистеми, але й значно вплинула на землекористування у цій сфері.

Повномасштабні воєнні події, які розгортаються на території України уже протягом більше чотирьох років (2022 – 2026), вивели питання забезпечення та гарантування енергетичної безпеки на перший план, оскільки енергетична галузь несе значні прямі збитки внаслідок ведення бойових дій. Відновлення потребує постійних та оперативних протиаварійних заходів, ремонту,

будівництва тощо. Усі ці роботи безпосередньо пов'язані із землекористуванням, і тому питання належного врегулювання використання та охорони земель у сфері енергетики стає, як ніколи, актуальним.

Для забезпечення системного аналізу юридичної категорії земель енергетики необхідно спершу визначитися із загальним поняттям «землі». Вивчення законодавства та наукової літератури доводить неоднозначність та багатоаспектність цього питання. Зокрема, не додає ясності наявність цілого ряду схожих понять, які часто вживаються синонімічно, хоча інколи це є не зовсім виправданим. Наприклад, А. І. Ріпенко вважає такі поняття суміжними та наголошує на їх додатковому смисловому значенні: зокрема, на його думку, поняття «землі» має виражене природоресурсне навантаження, «ландшафт» – еколого-правове тощо [204].

Між іншим, поняття «земля» настільки широко використовується в законодавстві та доктрині, що цілком закономірно сформувалося кілька підходів до його розуміння. Кожен із цих науково-методологічних підходів дозволяє розкрити певну важливу грань аналізованого поняття, і тому нижче вони будуть послідовно представлені.

Природоресурсний підхід полягає у тому, що дослідники акцентують свою увагу, передусім, на тих властивостях землі, які пов'язані із її природним походженням та використанням людиною у своїй діяльності. Безсумнівно, земля відіграє у природоресурсних відносинах ключову роль, і тому не дивно, що І. І. Каракаш вважав її «головним природним об'єктом» [78, с. 17]. У принциповому плані такої ж думки притримується і Т. В. Лісова, яка називає землю основним природним об'єктом, що є невідтворюваним, але відновлюваним [120, с. 23].

З позицій використання в енергетичній галузі земля цікава, передусім, як територіальний базис, адже вона не виступає засобом виробництва – на ній розміщуються необхідні рухомі та нерухомі об'єкти. Як писав І. І. Каракаш, «використання земельних та інших природних об'єктів в якості територіально-просторового базису для здійснення виробничо-господарської діяльності не

змінює їх межі та площі» [78, с. 15], але може вплинути на якісний стан таких природних об'єктів та їхніх ресурсів.

Разом із тим, повністю відкидати виробничий характер землекористування в енергетичних правовідносинах було би зарано. Слід окремо зазначити про існування та активний розвиток біоенергетичного напряму використання земель. У такому разі використовуються землі сільськогосподарського або лісгосподарського призначення, але у такого землекористування специфічна мета: отримати сировину для енергетичного виробництва. Остаточна ідентифікація правової природи такого землекористування ще попереду.

Екологічний підхід ґрунтується на тому, що «земля є основою екосистеми» [204, с. 9]. Такий підхід все більш активно розвивається, тому що наука вітчизняного екологічного права все більше уваги приділяє вивченню юридичних проблем функціонування екосистем. У своїй основі екосистема розуміється як «особлива категорія серед фізичних систем, де організми та неорганічні фактори є компонентами, які перебувають у відносно стабільній динамічній рівновазі» [21, с. 299, 306]. Екстраполюючи таке бачення на правову матерію, юридична наука розробляє нову систему об'єктів правового регулювання, серед яких з'являється екосистема, і це є адекватним реагуванням на появу нових суспільних відносин та їхній постійний розвиток [53, с. 105].

Розвиваючи цю думку, Є. П. Суєтнов переконує, що наступним еволюційним кроком має бути не просто визначення екосистеми об'єктом екологічного права, а надання їй центрального місця в екологічному праві. Незважаючи на те, що «екосистемний підхід є новітньою стратегією, яка за своєю сутністю спрямована на зміщення акценту з управління окремими природними об'єктами на управління екосистемами, що мають безпосереднє значення для всього людства» [232], слід зазначити, що законодавство також містить приклади екосистемних формулювань. Таким можна визнати дефініцію поняття «земля», що надається Законом України «Про охорону

землі» [231], а саме: «поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею» [197].

У науці також можна зустріти приклади авторських визначень, які є виразниками екосистемних поглядів дослідників. Наприклад, в якості ілюстрації можна навести цитату С. В. Єлькіна, який пропонує розуміти землю, як «органічний компонент екосистеми, не вилучений з довкілля, який тісно взаємодіє з іншими природними об'єктами (водами, лісами, атмосферним повітрям тощо)» [70, с. 236].

Екосистемний підхід пропонує широкий методичний інструментарій, який дозволяє розглядати одразу усі природні об'єкти та їхні ресурси в тісній взаємодії. Інтеграція енергетичних об'єктів у такі екосистеми впливає на усі її складові та може навіть порушити природний баланс між ними. Разом із тим, екосистемний погляд є особливо корисним для дослідження відносин у сфері енергетики, оскільки землекористування в даному випадку не є настільки домінантним, як наприклад, у сільському господарстві. При цьому негативний вплив енергетичного об'єкта може спрямовуватися на різні природні ресурси, тому вони потребують комплексної, системної охорони, що забезпечується більш ефективно у разі використання юридичного поняття екосистеми та створення належних правових гарантій для її збереження.

Цивілістичний підхід є узагальненням баченням тих науковців, які тлумачать поняття землі, передусім, через його уречевлені та майнові характеристики. З одного боку, це виправдовується тим, що метою таких досліджень є все ж виявлення правових ознак поняття. Однак, з іншого боку, як справедливо зазначає М. І. Мірошніченко, «земля – це не чисто юридична категорія» [135], тому такий підхід також володіє власними обмеженнями та не може претендувати на всеохоплюючу роль.

У цивілістичному розумінні земля є, передусім, майном, що перебуває у певного суб'єкта на певному праві. Якщо земля не виокремлена, юридично не конкретизована до стану земельної ділянки, вона розглядається як природний

ресурс особливого загальнонаціонального значення. У зв'язку з цим, посилаючись на положення Конституції України, І. В. Озімок пропонує «авторську дефініцію землі як об'єкта конституційного права власності – це цілісний, нерухомий поверхневий ґрунтовий шар, обмежений державним кордоном, який підлягає особливій охороні з боку держави як основне національне багатство та може належати на праві власності Українському народу, державі, громадянам, юридичним особам та територіальним громадам» [152, с. 8]. Тобто центральна юридична конструкція в аналізованому визначенні – право власності. Слід погодитися із тим, що такий підхід має право на існування, оскільки законодавець заклав його основи, прописавши у Конституції фундаментальне право Українського народу на землю. У даному випадку право власності має не традиційне цивілістичне наповнення, однак все ж саме вона обрана законодавцем для конституційних норм. Хоча в доктрині були запропоновані альтернативні варіанти (наприклад, концепція «народного надбання» чи «загальнонаціональної приналежності» [78] тощо).

Досліджуючи цей особливий різновид власності, І. О. Костяшкін підкреслює, що земля «розглядається не просто як об'єкт права власності, вона покликана служити громадським інтересам з метою забезпечення екологічної, економічної, продовольчої безпеки людства. Тобто земля і відповідно право власності на неї (як основна форма використання земель) виконує важливу соціальну функцію, спрямовану на забезпечення якісного середовища проживання людини» [105, с. 189].

Таким чином, як влучно зазначає М. І. Мірошніченко, «земля – це національне надбання усього народу, отже як об'єкт правового регулювання має розглядатися як цілісність у органічному зв'язку екологічного, економічного і соціального складників» [135, с. 90]. Тобто суто цивілістичний підхід є занадто вузьким для розуміння землі, і тому доктрина розсуває його рамки, додаючи нові елементи, залишаючись тим не менше на власницьких засадах тлумачення цієї важливої категорії.

Містобудівний підхід фокусує увагу на землі в розрізі просторового освоєння та розміщення необхідних житлових, громадських, господарських, інфраструктурних та інших об'єктів. Відповідно до Закону України «Про основи містобудування» містобудівна діяльність – це «цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає прогнозування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної та транспортної інфраструктури» [196]. Як помітно, процитоване визначення не вживає поняття «земля», однак воно використовує ключові поняття «життєве середовище» і «територія».

Щодо першого, то його явний антропоцентричний характер цілком закономірний з огляду на сферу суспільних відносин. Для визначення даного поняття доцільно звернутися до Закону України «Про систему громадського здоров'я», в якому надано дефініцію «середовище життєдіяльності людини», під яким розуміється «сукупність об'єктів, явищ і факторів навколишнього середовища (природного і штучно створеного), що безпосередньо оточують людину, впливають і визначають умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо» [200].

Поняття «територія» є більш універсальним та використовується також у багатьох значеннях. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» надає офіційне визначення, за яким під територією розуміється «частина земної поверхні з повітряним простором та розташованими під нею надрами у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови і ресурси» [198]. Можна помітити, що містобудівне розуміння території у

принциповому аспекті схоже із екосистемним розумінням землі: в обох випадках земля не розглядається ізольовано – вона вбачається саме як невід’ємна складова системи (зокрема, в містобудівному варіанті – із урахуванням антропогенних включень та поставлених завдань). Тобто «екосистема» і «територія» виступають ніби двома сторонами одного явища, яке розглядається із природної та антропогенної позицій. В обох випадках земля виступає базовою складовою компонентою такої системи.

Господарський підхід втілює комерційні засади розуміння землі та її цінності. Незважаючи на втрату чинності Господарським кодексом України, галузь вітчизняного господарського права продовжує існувати, а наука – розвивати власні ідеї. Зокрема, досить активно в царині господарського права вивчаються інвестиційні відносини, що є цілком закономірним. Тим не менш, у сучасній доктрині земельного права запропоновано господарсько-правовий підхід до розуміння землі як об’єкту інвестиційного розвитку. Так, М. О. Ковальчук доводить, що з таких науково-практичних позицій «земля має розглядатись як територія, яка відповідно до містобудівної документації може бути використана для залучення інвестицій, а також як визначена шляхом добору і формування індивідуально визначена на місцевості земельна ділянка, яка надається суб’єктам інвестиційної діяльності відповідно до укладеного інвестиційного договору або ж інших договорів щодо залучення інвестицій, які укладаються між власниками землі, органами державної влади чи місцевого самоврядування та національними або ж іноземними інвесторами для здійснення господарської діяльності» [92, с. 6-7].

Подібний ракурс у контексті предмету нашого дослідження є досить перспективним, оскільки розгортання «зеленої» генерації вимагає нових територій. У зв’язку з цим земля розглядається бізнесом, державою та місцевими громадами як потенційний інвестиційний ресурс, адже щороку зростають потреби в будівництві нових об’єктів альтернативної енергетики, прокладанні лінійних та зведенні інших необхідних інфраструктурних енергетичних об’єктів.

Отже, в енергетиці земля використовується досить активно, і більше того – затребуваність цих відносин лише зростає. Саме тому існує потреба визначитися із тим, що ж розуміється під землями енергетики відповідно до чинного законодавства.

Як відомо, згідно з ключовим закладеним у ЗК України принципом усі землі в Україні поділяються на дев'ять категорій. Відповідно до чинного законодавства землі енергетики не формують самостійну категорію – вони включені до категорії земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення. Незважаючи на те, що у загальній назві категорії фігурує формулювання «землі енергетики», у спеціальній ст. 76 ЗК України нормотворець використовує уже інше поняття, а саме: «землі енергетичної системи», під якими пропонує розуміти «землі, надані під електрогенеруючі об'єкти (атомні, теплові, гідроелектростанції, електростанції з використанням енергії вітру і сонця та інших джерел), під об'єкти транспортування електроенергії до користувача, крім визначених законом випадків розміщення таких об'єктів на землях іншого цільового призначення» [76].

Строго кажучи, чинне законодавство України не містить визначень ні поняття «енергетика», ні поняття «енергетична система». Опираючись на лексичні тлумачення цих понять, слід вказати на їх відмінність, що полягає у принциповому моменті: енергетика – це галузь економіки (або їх сукупність), що займаються видобуванням, перетворенням, передачею та розподілом енергії для потреб суспільства; а **енергетична система** – це технічна сукупність взаємопов'язаних пристроїв (електростанцій, мереж, підстанцій) та обладнання, що працюють для виробництва, передачі та споживання електричної й теплової енергії в єдиному режимі. Іншими словами, якщо енергетика – це галузь (сфера діяльності), то енергосистема — це конкретна інфраструктура (електростанції та мережі), що забезпечує її функціонування.

Якщо проаналізувати інші складові даної категорії земель з цих позицій, то можна зробити деякі висновки про неоднаковий застосований підхід.

Зокрема, промисловість, транспорт – це галузі економіки, сфери діяльності, тоді як електронні комунікації є технічним орієнтиром, а оборона є окресленням мети різних заходів, які можуть здійснюватися широким колом суб'єктів.

Враховуючи ці міркування, як варто розцінювати розбіжності між ст. 19 та 76 ЗК України? На нашу думку, беручи до уваги той факт, що у довгому перерахуванні назви категорії ЗК України прагнув до уникнення зайвого перенавантаження, і тому він все ж диференціював формулювання: у назві категорії короткий варіант (галузевий – «землі енергетики»), а в спеціальній статті – повний (технічний – «землі енергетичної системи»).

У прийнятому пізніше спеціальному Законі України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» було застосовано галузевий підхід, відповідно до якого вибір однозначно було зроблено на користь поняття «землі енергетики». Проте порівняння запропонованих нормотворцем дефініцій відповідних земель у ЗК та у спеціальному Законі вказує на деякі відмінності, що потребують дослідження.

Отже, згідно зі ст. 76 ЗК України «землями енергетичної системи визнаються землі, надані під електрогенеруючі об'єкти (атомні, теплові, гідроелектростанції, електростанції з використанням енергії вітру і сонця та інших джерел), під об'єкти транспортування електроенергії до користувача, крім визначених законом випадків розміщення таких об'єктів на землях іншого цільового призначення» [76].

На відміну від вищевказаного, ст. 1 Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» пропонує під землями енергетики розуміти «земельні ділянки, надані в установленому порядку для розміщення, будівництва та експлуатації енергогенеруючих підприємств, об'єктів альтернативної енергетики, об'єктів передачі електричної та теплової енергії, виробничих об'єктів, необхідних для експлуатації об'єктів енергетики, в тому числі баз та пунктів» [195].

Застосовуючи порівняльний метод, виявимо тотожності та основні відмінності наведених понять.

По-перше, починаючи визначення, ЗК України використовує загальне поняття «землі», тоді як Закон вживає більш конкретне «земельні ділянки». Така здавалося б незначна відмінність насправді може мати вагоме практичне значення, оскільки, як уже було встановлено вище, земельна ділянка є річчю, конкретним об'єктом, що має свої межі, площу, кадастровий номер та визначені щодо нього права та обов'язки. Фактично, Закон стверджує, що до земель енергетики можуть відноситися лише земельні ділянки, тобто лише юридично визначені об'єкти, сформовані відповідно до законодавства. Таким чином, виключається можливість окреслення у процесі планування містобудівної діяльності певних функціональних зон для майбутніх енергетичних об'єктів та резервування для них статусу земель енергетики.

По-друге, ЗК України передбачає, що землі надаються під енергогенеруючі об'єкти, а потім розкриває це поняття приблизним переліком: атомні, теплові, гідроелектростанції, електростанції з використанням енергії вітру і сонця та інші джерела. Натомість Закон сформулював у цій частині норму дещо по-іншому, значно розширивши прийменник «під», а саме: «для розміщення, будівництва та експлуатації енергогенеруючих підприємств». Слід погодитися, що такий підхід є більш вдалим, оскільки пояснює, що електрогенеруючі об'єкти не з'являються миттєво, і до часу їх появи та запуску вони мають бути збудовані – протягом цього строку вони ще не генерують енергію, однак уже мусять бути розташовані на землях енергетики. Буквальне тлумачення норм ЗК України виключає таку можливість.

Разом із тим, норма спеціального Закону не досить вдало поєднує енергогенеруючі підприємства та об'єкти альтернативної енергетики, перераховуючи їх, і тим самим вказуючи на їхню відмінність і однопорядковість. Проте, звичайно, це не відповідає дійсності, адже об'єкти альтернативної енергетики відповідно до Закону України «Про альтернативні

джерела енергії» – це енергогенеруюче та інше обладнання, що виробляє енергію за рахунок використання альтернативних джерел енергії, частка яких становить не менш як 50 відсотків від встановленої потужності всіх задіяних на об'єкті джерел енергії [179]. Тобто об'єкти альтернативної енергетики є різновидом енергогенеруючих підприємств. У зв'язку з цим застосований кодексом у цій частині підхід є більш вдалий, ніж той, що використаний у Законі.

По-третє, ЗК України передбачає, що землі енергетичної системи охоплюють землі, надані «під об'єкти транспортування електроенергії до користувача», тоді як Закон вживає інший варіант формулювання, а саме: землі, надані для розміщення, будівництва, експлуатації «об'єктів передачі електричної та теплової енергії». Тонкощі запропонованих нормативних положень, насправді, мають значення, адже за буквального тлумачення ЗК України обмежує землі енергетичної системи: а) лише тими земельними ділянками, на яких розташовані об'єкти, які призначені для постачання енергії користувачам, однак не усі енергетичні мережі призначені суто для цього (наприклад, можуть бути технічні цілі тощо); б) лише тими земельними ділянками, які використовуються для розміщення об'єктів передачі електричної енергії, ігноруючи теплову. Це внутрішній недолік ст. 76 ЗК України, оскільки до енергогенеруючих підприємств, які створюють правовий режим земель енергетичної системи, кодекс відносить також і теплові електростанції.

Крім того, як помітно, різниться обрана термінологія: ЗК України використовує поняття «транспортування», а Закон – «передача» енергії. Слід відмітити, що єдності не спостерігається і в енергетичному законодавстві. Так, Закон України «Про ринок електричної енергії» вживає термін «передача», тоді як Закон України «Про теплопостачання» вживає поняття «транспортування». У зв'язку з цим вважаємо указані терміни синонімічними.

По-четверте, ЗК України закриває перелік земель, які відносяться до земель енергетичної системи, тоді як спеціальний Закон у сформульованому

нормативному визначенні даний перелік продовжує. Так, цей законодавчий акт до земель енергетики відносить також ділянки, надані для розміщення, будівництва та експлуатації «виробничих об'єктів, необхідних для експлуатації об'єктів енергетики, в тому числі баз та пунктів». Уважний аналіз положень кодексу та порівняння їх із процитованими нормами Закону вказують на суттєве розширення спеціальним законодавчим актом розуміння земель енергетики. Для подолання колізій у законодавстві між нормами однакової юридичної сили слід застосовувати напрацьований теорією та практикою підхід щодо надання переваги спеціальним нормам перед загальними, що зумовлено дією принципу *lex specialis* (спеціальний закон, спеціальна норма), відповідно до якого за розбіжності загального і спеціального закону діє спеціальний закон. При цьому закон як «спеціальний» характеризує такий критерій, як більш детальна регламентація відповідних суспільно-управлінських правовідносин (спрямованість прийняття закону на врегулювання саме цих правовідносин [32]). Опираючись на ці основоположні теоретичні засади, слід зазначити, що перевага віддається більш широкому визначенню земель енергетики, запропонованому спеціальним Законом України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів». Однак, як було показано в ході проведеного вище порівняльного аналізу, дане визначення не позбавлене певних недоліків і потребує вдосконалення.

Проте перш ніж формулювати певні пропозиції щодо покращення такого законодавчого визначення, необхідно окреслити деякі ключові науково-методологічні питання, які є важливими для розуміння поняття земель енергетики, формування їх складу та оптимального правового режиму.

Питання перше: доцільність віднесення до нинішньої категорії земель.

Нагадаємо, що відповідно до чинного законодавства землі енергетики не формують самостійну категорію – вони включені до категорії земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення. Як зазначає М. В. Шульга, при визначенні цієї категорії

в якості самостійної категорії за основу законодавець прийняв факт надання земель для певних потреб [277, с. 130]. Однак з моменту прийняття такого рішення минуло вже майже чверть століття. Відносини у сфері енергетики швидко та кардинально змінюються: зокрема, розвиток «зеленої» генерації у всіх її проявах поставив нові питання до адекватності основних постулатів земельного права сучасним, а головне – перспективним енергетичним відносинам. Звичайно, в умовах війни актуалізувалася потреба відповісти на питання про те, чи відповідає діючий категоріальний поділ земель потребам енергетичної безпеки країни.

Незважаючи на те, що вся система земельного права ґрунтується на принципі категоріального поділу земель за цільовим призначенням, визначення терміну «категорія земель» законодавство не дає. Наукова доктрина давно дискутує щодо доцільності збереження, необхідності скасування або потреби в модифікації встановленого категоріального поділу земель. П. Ф. Кулинич називає інститут цільового використання земель правовим засобом збалансованого використання земельних ресурсів [111, с. 170]. Т. О. Коваленко вказує на те, що багатофункціональність використання, яка є об'єктивною характеристикою землі як об'єкта земельних правовідносин, фактично нівелюється успадкованим із радянських часів принципом цільового використання земель, законодавче регулювання якого характеризується значними колізіями, прогалинами та іншими дефектами [90, с. 123]. Категоричну позицію займає В. М. Правдюк, який прямо вказує, що поділ земель за цільовим призначенням в Україні має бути повністю скасований [178, с. 174]. Тобто у вітчизняній науковій літературі можна знайти твердження позитивного, поміркованого та негативного характеру щодо чинного категоріального поділу.

Разом із тим, віднесення земельної ділянки до певної загальної категорії ще не ставить крапку в ідентифікації її правового режиму, оскільки в межах кожної категорії розрізняють певні види земель, а всередині видів – підвиди [277, с. 116]. Тобто землі енергетики мають загальний правовий режим

категорії, яку було сформовано переважно за принципом використання землі як операційного базису, але окрім цього вони мають додатково власний спеціальний правовий режим. Він в основному створений нормами Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», а також низкою підзаконних нормативно-правових актів.

Розвиток енергетичних відносин призводить до появи їхніх нових форм. Наприклад, стрімко з'явився та поширився біоенергетичний напрям, який полягає у використанні для виробництва енергії сировини органічного походження. Таку сировину можна отримувати цілеспрямовано в результаті вирощування енергетичних рослин на встановлених земельних ділянках. Виникає питання щодо ідентифікації таких земельних ділянок з позицій категоріального поділу: чи правомірно вони відносяться до земель сільськогосподарського призначення або, можливо, вони тяжіють до земель енергетики?

Намагаючись відповісти на це питання, П. Ф. Кулинич розмірковує таким чином: всі землі категорії земель енергетики за основним їх цільовим призначенням використовуються як операційний базис – для розміщення відповідних будівель і споруд, тоді як землі енергетичного землеробства за основним їх цільовим призначенням можуть використовуватися як засіб виробництва, який забезпечує вирощування енергетичних культур. Тому між землями енергетики та землями енергетичного землеробства існують принципові відмінності, які унеможливають їх об'єднання. У зв'язку з цим учений пропонує створити десяту категорію земель – землі енергетичного землеробства, та віднести до них близько 4-5 млн гектарів сильно деградованих і непридатних для аграрного виробництва земель [115, с. 358 – 359].

Запропонована ідея є, безперечно, цікавою та аргументованою. Водночас, її реалізація може мати деякі негативні наслідки. Наприклад, виокремлення земель енергетичного землеробства в самостійну категорію актуалізує

методологічні питання щодо критеріїв поділу на категорії. Насправді, в літературі уже відмічалось, що такі критерії не є однорідними, і запропонований крок лише посилить таку неузгодженість. Зокрема, постає питання про те, чому землі енергетики в усьому своєму різноманітті та складнощах правових режимів (землі атомних електростанцій, гідроелектростанцій, сонячних електростанцій, під лінійними об'єктами, землі спеціальних зон тощо) не мають статусу самостійної категорії, а формують лише «підкатегорію».

Додатково виникне науково-практичне питання щодо ідентифікації крізь призму категоріального поділу за цільовим призначенням земельних ділянок, на яких будуть реалізовуватися агровольтаїчні проєкти. Ідея агровольтаїки полягає в поєднанні сільськогосподарського виробництва та розміщення енергетичного обладнання на одній земельній ділянці. Подвійне використання не вписується в концепцію категоріального поділу земель і цим у перспективі гальмує розвиток суспільних відносин.

Отже, на нашу думку, науково-теоретичні та пов'язані із ними практичні проблеми категоріального поділу земель спричинені застарілою методологією земельного законодавства, яке не повною мірою враховує трансформацію об'єктивних суспільних відносин, зокрема у сфері енергетики. Виокремлення десятої категорії земель енергетичного землеробства цілком може вирішити певні ситуативні складнощі на шляху виробників. Однак потенціал таких можливостей буде обмежений іншими законодавчими дефектами. Зокрема, розвиток енергетики має супроводжуватися цілісним, сприятливим та сталим земельним законодавством, яке формує ефективний правовий режим використання та охорони земель для енергетичних потреб [282].

У вітчизняній доктрині земельного права уже зустрічалися пропозиції щодо розділення дев'ятої категорії земель. Наприклад, Н. Ю. Гальчинська обґрунтувала «висновок про необхідність виокремлення у самостійну категорію земель «землі промисловості», використання яких має здійснюватися не на основі принципу цільового призначення земельних

ділянок, а на основі планування територій з урахуванням зонігових правил та зонування територій промислових зон» [50, с. 7].

Цілком можливим варіантом може бути аналогічне виокремлення земель енергетики зі складу збірної категорії. Однак такий розвиток подій є малоперспективним з огляду на тенденції еволюції сучасного земельного та містобудівного законодавства.

Компромісну позицію намагається зайняти І. Я. Дивоняк, яка стверджує, що «землі енергетики є окремою та самостійною категорією у складі земель спеціального призначення, тобто, земель промисловості, транспорту, зв'язку, оборони тощо» [65, с. 3]. Однак відповідно до чинного законодавства може існувати або самостійна категорія (одна із дев'яти), або складова названих категорій. Як вказано у ст. 19 ЗК України, «земельна ділянка, яка за основним цільовим призначенням належить до відповідної категорії земель, відноситься в порядку, визначеному цим Кодексом, до певного виду цільового призначення, що характеризує конкретний напрям її використання та її правовий режим» [76].

Питання друге: можливість розміщення енергетичних об'єктів на землях інших категорій.

Землі енергетики як правова категорія з'явилися через необхідність обслуговувати енергетичну систему, і тому можна стверджувати, що правовий режим таких земель є похідним від правового режиму відповідних об'єктів, що на них розміщені. Незважаючи на це, землі енергетики не з'являються автоматично під усіма об'єктами енергетичного призначення, які тимчасово розміщуються або перманентно функціонують. Дійсно, існують випадки, коли виникає потреба в утворенні спеціального правового режиму земель під енергооб'єктами для забезпечення їх нормального будівництва, експлуатації тощо, а також існують ситуації, коли такої потреби немає, і встановлення спеціального правового режиму земель енергетики штучно обмежить права землевласників та/або ускладнить правовідносини зайвим чином.

Класичним випадком є прокладення десятків тисяч ліній електропередач, які є невід'ємною частиною енергосистеми, однак для нормального забезпечення її функціонування не потрібно під кожним кабелем створювати окрему ділянку спеціального цільового призначення. Для того, щоб однозначно врегулювати це питання, ч. 4 ст. 76 ЗК України передбачає, що «лінійні об'єкти енергетичної інфраструктури можуть розміщуватися на земельних ділянках усіх категорій земель без зміни їх цільового призначення» [76].

Крім того, разом із розвитком альтернативної енергетики з'явилася ще одна грань цього питання. Так, деякі енергогенеруючі об'єкти можуть розташовуватися навіть не на землі, а на інших поверхнях: на дахах, стінах, на плавучих платформах тощо. У таких випадках об'єкт, який виробляє енергію, знаходиться на земельній ділянці, що віднесена до іншої категорії (житлової та громадської забудови, водного фонду, рекреаційного призначення тощо). Подібна ситуація не врегульована безпосередньо законодавством і тому потребує концептуального вирішення. На нашу думку, слід відштовхуватися від мети утворення у земельному законодавстві окремого правового режиму земель енергетики: вона полягає у створенні найбільш сприятливих умов для раціонального використання та ефективної охорони землі, яка необхідна для потреб функціонування енергетичної системи. Тобто в умовах попередньої домінуючої енергетичної парадигми землекористування ставилося на службу енергетики та підпорядковувалося її потребам, внаслідок чого був розроблений спеціальний правовий режим відповідних земель. Подальша еволюція енергетичних відносин породжує нові їхні різновиди, коли безпосереднє землекористування виключене або його роль опосередкована, і це означає, що у таких випадках енергетика може не потребувати спеціального правового режиму земель для свого нормального функціонування.

Питання третє: включення спеціальних зон енергетичних об'єктів до земель енергетики.

Відповідно до Закону «спеціальні зони енергетичних об'єктів – це території навколо об'єктів енергетики із спеціальним режимом господарської та іншої діяльності, що забезпечує безпечне функціонування цих об'єктів, які встановлюються у формі зон спостереження, охоронних, режимних та санітарно-захисних зон» [195]. Ключове положення, на якому ґрунтується правовий режим таких зон, полягає у тому, що «спеціальні зони об'єктів енергетики встановлюються на землях всіх категорій». Тобто нормотворець розмежовує поняття земель енергетики (як складову категорії земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони тощо) та правовий режим земель спеціальних зон енергетичних об'єктів. Це підтверджується також низкою додаткових аргументів, а саме: а) назвою Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», який розмежовує указані поняття; б) структурною побудовою Закону, в якому Розділ II «Землі енергетики» присвячений окресленню складу таких земель, серед якого не вказано спеціальні зони енергетичних об'єктів – навпаки, їм відведено окремий Розділ IV «Правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів».

Подібний підхід законодавець застосував і щодо земель водного фонду, які в дечому подібні до земель енергетики, зокрема вони виступають просторово-територіальним базисом «для розміщення та використання природних та штучних водних об'єктів, штучно створених земельних ділянок, гідротехнічних споруд водогосподарських об'єктів та виконують функції водоохоронної зони із спеціальним правовим режимом» [140, с. 5-6]. Тобто землі водного фонду також набувають свого правового режиму з огляду на наявність відповідного об'єкту (у даному випадку – водного), а специфіка такого правового режиму, передусім, полягає у тому, щоб забезпечити використання та охорону даного об'єкту.

Подібною рисою між землями енергетики та землями водного фонду можна вказати встановлення спеціальних зон навколо їхніх об'єктів. Для охорони водних об'єктів та їхніх ресурсів вздовж морів, навколо озер,

водосховищ та інших водних об'єктів встановлюються водоохоронні зони, межі яких зазначаються в документації із землеустрою, містобудівній документації на місцевому та регіональному рівнях. У вітчизняній доктрині давно дискутується питання про те, чи варто включити водоохоронні землі до складу земель водного фонду. О. М. Дроваль класифікував наукові погляди щодо цього проблемного питання та дійшов висновку про те, що сформовано три основні позиції, а саме: «водоохоронні зони є одним із видів земель водного фонду, поряд із землями водних об'єктів і землями захисних смуг уздовж морів, річок та навколо водойм; водоохоронні зони не відносяться до земель водного фонду, оскільки вони відсутні в переліку (складі) земель водного фонду, передбаченому ч. 1 ст. 58 ЗК України; лише частина (в межах прибережних захисних смуг) водоохоронних зон входять до складу земель водного фонду» [67, с. 5].

Водночас, необхідно відмітити, що ЗК та ВК України відносять до складу земель водного фонду низку інших спеціальних зон водних об'єктів, які також виконують окремі охоронні функції: прибережні захисні смуги вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами; землі, виділені під смуги відведення для гідротехнічних, інших водогосподарських споруд та каналів; берегові смуги водних шляхів.

На нашу думку, відмінність між водним та енергетичним об'єктом все ж обумовлює диференційований підхід законодавства. Так, як слушно відмічає С. М. Міненко, «водний об'єкт являє собою єдине ціле із землею, яку він покриває і використання якої неможливе без одночасного використання води» [131, с. 10]. Саме тому екологічні зв'язки, а значить – і потенційні ризики та необхідний ступінь правової охорони мають бути на підвищеному рівні. Це зумовило віднесення кількох спеціальних зон водних об'єктів до складу земель водного фонду із поширенням на них відповідного правового режиму та юридичних вимог.

Енергетичні об'єкти не мають таких органічних зв'язків із землею – вони використовують її суто як територію розміщення, тому правова охорона в

межах спеціальних зон таких об'єктів цілком можлива у формі необхідних обмежень прав землевласників та землекористувачів без зміни категорії даних земельних ділянок на землі енергетики.

Питання четверте: юридичне вирішення зростаючого дефіциту в землях для енергетичних потреб.

Розвиток відновлюваної енергетики супроводжується зайняттям все більшої кількості нових площ під такі об'єкти. Перспектива енергетичного переходу посилює потреби в землях для енергетики, і цілком очевидним прогнозом подальшого розвитку ситуації може стати зростання конкуренції альтернативної енергетики з іншими видами землекористування, такими як сільське господарство, охорона природи, житлова забудова, інша інфраструктура, транспорт, туризм, оборонні потреби тощо [23]. Законодавство України наразі передбачає практично безумовне сприяння енергетиці за умови доведення існування суспільних потреб та/або суспільної необхідності. Однак указані законодавчі положення концептуально були розроблені ще до того, як відбувся стрімкий ріст «зеленої» генерації в Україні, а також до того, як було задекларовано зобов'язання щодо енергетичного переходу та подальшого збільшення кількості об'єктів альтернативної енергетики. У зв'язку з цим потребують перегляду та можливого оновлення правові механізми вирішення проблемних управлінських ситуацій та конфліктів через дефіцит земель для енергетики.

Отже, підводячи короткі підсумки, можна зазначити таке. Аналіз наукових напрацювань продемонстрував формування кількох підходів до розуміння поняття «земля», серед яких особливо виділяються: природоресурсний, екологічний, цивілістичний, містобудівний, господарський.

Землі енергетики представляють собою землі у складі категорії земель спеціального призначення (категорія земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони тощо), які надаються для задоволення потреб нормального функціонування та поступального розвитку

енергетичної галузі, а також забезпечення енергетичної безпеки держави, зокрема вони включають землі для будівництва та експлуатації енергетичних об'єктів.

Виокремлення земель енергетики в самостійну категорію земель буде логічним лише у разі одночасного проведення аналогічного виділення й інших подібних нових категорій (наприклад, земель промисловості, земель транспорту тощо). Однак, судячи з тенденцій руху земельного законодавства та його поступової перебудови на інших методологічних засадах, такі зміни не були би наразі своєчасними та вірогідно були би низькоефективними.

Енергетична система не повністю розміщена на тому земельному фонді, який віднесений до земель енергетики. Розвиток та поширення «зеленої» генерації створює ситуації, коли енергетичні об'єкти можуть розміщуватися на території інших категорій земель. Це відбувається унаслідок того, що за певних умов відпадає необхідність у безпосередньому спеціальному землекористуванні для організації виробництва енергії.

1.2. Доктринальні засади становлення правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів

Вивченню правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів має передувати дослідження доктринальних засад, напрацьованих на даний момент. Ретельне вивчення теоретико-правового фундаменту дозволяє виявити діалектичне походження тих чи інших конструкцій, знайти сильні та слабкі ідейно-методологічні місця в концептуальному забезпеченні використання та охорони земель, наданих для потреб енергетики.

Як справедливо зазначається в літературі, «юридична доктрина відіграє об'єктивно необхідну роль для розвитку романо-германської правової сім'ї,

адже саме доктрина створює категорії та правові поняття, які використовує законодавець, а також безпосередньо впливає на законодавця, який приймає підготовлені вченими-дослідниками пропозиції» [116].

У сучасній теорії наголошується на доцільності вживання терміну «юридична доктрина» замість «правова доктрина» з огляду на співвідношення цих понять, хоча такий підхід не є загальноприйнятим. Так, наприклад, М. Теплюк та О. Ющик підкреслюють, що «юридична наука має справу не тільки із правом, правовою системою; предметом юридичної науки є також держава» [237]. Для правовідносин, що становлять предмет нашого дослідження це має значення, оскільки вагому роль у них відіграють державні інституції. Водночас існують наукові розвідки, які вбачають юридичну доктрину різновидом правової доктрини [202]. У нас немає наукового завдання розібратися у складних теоретичних дискусіях з цього приводу, тому для цілей даної роботи буде обрано основне найбільш універсальне припущення, відповідно до якого доктринальними засадами визнаються головні ідеї, наукові положення, концепції, що лягли в основу сучасного теоретичного бачення певного об'єкту, сформували той рівень наукового знання, який є актуальним на певний момент часу. Для досягнення мети даної роботи необхідним є виконання одного зі сформульованих завдань, яке полягає у виявленні ступеня розвитку юридичної доктрини щодо правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів.

Оскільки основний об'єкт нашого дослідження – це землі, які, нагадаємо, виступають обмеженим природним ресурсом, територіальним базисом, об'єктом речових та зобов'язальних прав, то юридична наука передбачувано рухалася кількома шляхами, опрацьовуючи проблематику їхнього правового режиму з багатьох сторін. Для того, щоб проаналізувати еволюційний розвиток наукової думки, буде використано уже апробований вище метод, а саме розглянуто науковий доробок у ракурсі основних підходів до розуміння землі.

Природоресурсне ставлення до землі як до важливого природного ресурсу та засобу виробництва, що потребує особливого правового режиму для забезпечення належної охорони та відновлення, знайшло найбільш глибокий аналіз у роботах таких учених як М. А. Дейнега «Предмет і система природоресурсного права» (2020), Н. Р. Кобецька «Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні» (2016) тощо.

У вказаних роботах простежується важливий мотив розгляду землі з позицій її «ресурсовості». Наприклад, М. А. Дейнега досліджує природоресурсне законодавство, наголошуючи на тому, що воно представлене системою поресурсних галузей законодавства, серед яких є й земельне [64, с. 28]. Н. Р. Кобецька присвячує свою дисертаційну роботу проблемам надання природних ресурсів у користування. Вона аргументує, що «природоресурсні дозволи та дозвільні процедури, пов'язані з їх наданням, зберігають свої особливості, що визначаються особливостями об'єктів – природних ресурсів (їх частин), що надаються в користування. Водночас розвиток ринкових відносин в Україні зумовив запровадження договірної форми регулювання у відповідній сфері. Аналіз природоресурсного законодавства виявляє ряд договірних конструкцій, залучених до регулювання відносин, пов'язаних з використанням, відновленням, охороною природних ресурсів та довкілля в цілому» [85, с. 1]. Не буде перебільшенням зазначити, що саме у сфері земельних відносин договірні конструкції розвинулися найбільше порівняно із іншими поресурсовими спорідненими видами.

Вдало доповнює вказану сферу наукових пошуків власницький напрям досліджень. Дійсно, право власності на землю є речовим правом, що забезпечує найбільш повне панування над річчю, і тому воно викликає найбільшу увагу з боку вчених. Серед основних дисертаційних робіт окресленого напрямку особливо слід виділити праці О. Г. Бондаря «Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України» (2005), І. І. Каракаша «Теоретичні проблеми права власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні» (2018), І. О. Костяшкіна «Проблеми правового

забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні» (2017), В. В. Носіка «Проблеми здійснення права власності на землю Українського народу» (2007), І. В. Мироненка «Зміст та межі здійснення права приватної власності на землю в Україні» (2008), Д. В. Федчишина «Теоретичні засади реалізації та захисту земельних прав в Україні» (2021), Т. Є. Харитонової «Проблеми здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні» (2016) тощо.

Працюючи над загальними юридичними проблемами земельного законодавства, О. Г. Бондар визначив ключове поняття правового режиму земель як об'єкта права власності, під яким запропонував розуміти «сукупність визначених у законодавстві умов реалізації права власності щодо земельної ділянки з установленими межами, певним місцем її розташування» [36].

Розвиваючи теорію права власності на природні ресурси, І. І. Каракаш сформулював «поняття права природноресурсової власності в об'єктивному розумінні, що являє собою сукупність правових норм, які закріплюють і охороняють способи набуття, умови реалізації та порядок припинення правомочностей власності на предмети природи і об'єкти матеріального світу для задоволення потреб окремих осіб, їх об'єднань, громад, держави або усього суспільства. Право власності в суб'єктивному розумінні являє собою систему наданих можливостей суб'єктам права для здійснення володіння, користування і розпорядження належними їм природними об'єктами своєю владою в межах, встановлених законом» [78, с. 14]. Оскільки землі енергетики та спеціальні зони енергетичних об'єктів можуть перебувати у різних формах власності, ці питання є надзвичайно актуальними, а одержані науково-теоретичні висновки – суттєвими для подальшого поглибленого вивчення у межах предмету дослідження нашої дисертаційної роботи.

Важливий крок у розробці наукової доктрини зробив В. В. Носік, який здійснив фундаментальний аналіз права власності на землю Українського народу. Учений обстоює думку про те, що «Конституція України (ст. 13) закріплює концепцію дворівневої конструкції здійснення права власності на

землю Українського народу, суть якої полягає в тому, що земля в межах території України є об'єктом права власності Українського народу, який є самостійним суб'єктом права власності на землю і може у визначених Основним законом формах і межах безпосередньо здійснювати правомочності володіння, користування і розпорядження землею, або ж від імені Українського народу права власника на землю можуть здійснювати уповноважені органи державної влади та місцевого самоврядування» [148]. В умовах затягнутої земельної реформи, перманентних змін земельного законодавства, глибоких криз економічного, екологічного та соціального характеру, указане конституційне положення набуває значення вагомого якоря, що здатен утримувати та забезпечувати загальнонаціональні інтереси. Саме тому значення зроблених В. В. Носіком концептуальних висновків не зменшується з часом, а навпаки – актуалізується та зростає в складних умовах сьогодення.

Продовжує закладені важливі теоретико-методологічні засади докторська дисертація І. О. Костяшкіна, яка розкриває соціальну функцію права власності на землю та пропонує розуміти її «як виражені у нормах права суспільні і приватні інтереси суб'єктів здійснення права власності на землю Українського народу щодо забезпечення соціальної справедливості в процесі розподілу і перерозподілу землі в суспільстві, ефективного і раціонального використання земель за основним цільовим призначенням, сталого використання та охорони земель, гарантування екологічної безпеки у здійсненні прав на земельну ділянку з метою забезпечення прогресивного розвитку та якісного життєвого середовища» [104, с. 8-9].

Д. В. Федчишин збагатив теорію земельного права, ретельно опрацювавши проблематику земельних права. Зокрема, учений розмежував поняття «права на землю» та «земельні права», встановивши, що «категорія «права на землю» об'єднує такі права, як право власності на землю, право користування нею й обмежені речові права на земельні ділянки (земельний сервітут, емфітевзис і суперфіцій). Земельні ж права стосуються саме

можливостей і засобів, які дають змогу суб'єктам земельних правовідносин використовувати конкретні об'єкти (земельну ділянку, земельну частку (пай) тощо) для задоволення власних потреб» [250, с. 7-8].

Речовим правам на чужі земельні ділянки, які є «похідними та залежними від права власності на землю» [257, с. 11], присвятила свої дослідження Т. Є. Харитонova. Звичайно, аналіз таких похідних прав неможливий без їх порівняння із основним правом власності. Крім того, здійснене ученою ґрунтовне дослідження земельно-правової специфіки сервітутів є вкрай важливим для якісного аналізу правового режиму земель енергетики, в якому дана конструкція активно використовується.

Екологічний напрям розробки наукової доктрини охоплює одразу кілька взаємопов'язаних, але досить цілісних векторів дослідження: а) праці, присвячені ідеям сталого розвитку; б) праці, присвячені еколого-енергетичним проблемам; в) праці, присвячені правовій охороні земель.

Перша група еколого-правових досліджень ґрунтується на вивченні парадигми сталого розвитку крізь призму вітчизняних екологічного, земельного, аграрного та природоресурсного законодавств. Визнаний більшістю країн світу курс, спрямований на виживання людства та утримання комфортних для цього умов на планеті, отримав відповідну назву «сталий розвиток» та знайшов своє неодноразове закріплення на міжнародному та національному рівнях. Ключовим моментом стало те, що «в матеріалах конференції ООН з питань охорони навколишнього середовища (Ріо-де-Жанейро, 1992) Природа виступає домінантою життя, а не ресурсом економічного зростання» [144, с. 94]. Такий підхід вимагає досягнення балансу між економічним, екологічним та соціальним компонентами суспільного життя на планеті, оскільки переважання будь-якого з них тягне за собою негативні наслідки для людства або навколишнього природного середовища. Сталий розвиток перетворився на один із найважливіших методологічних мірил для законодавчих норм, управлінських рішень, аналізу проєктних пропозицій тощо. В основі цієї ідеї лежить екоцентрична

екологічна свідомість, яка може створювати таку взаємодію, що забезпечить стале і збалансоване використання природних ресурсів.

Однак екоцентрична екологічна свідомість є не єдиною можливою, і це проявляється навіть під час аналізу сучасних наукових джерел. Наприклад, антропоцентричні аспекти простежуються у працях Г. І. Балюк, Т. Г. Ковальчук, Е. В. Позняк, які наголошують на тому, що доцільно вважати «першочерговою ціллю екологічного права захист прав та інтересів людини в оточуючому її середовищі та необхідність врахування при оцінці стану здоров'я людини поряд з екологічними факторами, економічних, соціальних та індивідуальних у їх тісному взаємозв'язку» [28]. Тобто у випадку, коли людина визнається явним домінантом у відносинах «людина-природа», і вказане домінування пропонується охороняти правом, баланс уже буде порушений. Однак така антропоцентрична позиція послідовно обстоюється, зокрема зазначається, що «на сьогодні пріоритетом виступає не сама охорона довкілля, а права людини щодо адекватного їй навколишнього природного середовища, що підвищує самі вимоги щодо охорони навколишнього природного середовища. Визначено і гаранта забезпечення прав людини в цій галузі – спочатку держава, а потім – і світове співтовариство» [26, с. 11]. Вважаємо антропоцентризм стратегічно небезпечним для використання в якості ідейної основи під час формування правового режиму земель енергетики.

Крім того, вітчизняна наука земельного права містить також приклади й іншого різновиду екологічної свідомості, який називається біоцентричним. Він зустрічається у наукових роботах Т. В. Лісової, яка пропонує переглянути антропоцентричні погляди та поступово відмовлятися від них, оскільки вони є досить шкідливими в умовах серйозного погіршення стану земель. Як альтернативу, вчена пропонує ідейні засади біосфероцентризму, що розуміється нею як «новий тип світогляду, що ставить інтереси окремої людини й суспільства в цілому в залежність від потреб усієї планети й усього живого, що є на ній» [118, с. 74]. Іншими словами, концепція біоцентризму є

дзеркальним відображенням антропоцентризму: вона також не є збалансованою, в ній виділяється явний домінант – і ним виступає природа. Проте, як показує досвід багатьох століть, єдиним продуктивним шляхом, що може задовольнити потреби суспільства, яке прагне розвиватися і при цьому жити у здоровому навколишньому середовищі, є гармонійне поєднання та збалансування усіх складових сучасного людського існування. Звичайно, як пише Н. Р. Малишева, «необхідність сталого співіснування Людини і Природи має брати до уваги й внутрішню цінність екосистем і необхідність їх захисту заради них самих, а не лише як середовища життєдіяльності людини» [123, с. 82].

У зв'язку з цим саме екоцентрична екологічна свідомість та побудована на ній концепція сталого розвитку є наразі безальтернативними для оптимального використання та охорони земель. Багато уваги цим теоретико-правовим питанням приділяли уваги М. В. Краснова [106], О. М. Ковтун [94], М. А. Дейнега [63] та інші.

Змістовно пов'язаним питанням, що також є невід'ємною складовою сучасної прогресивної еколого-правової доктрини, слід вказати методологію екосистемного підходу, про яку уже згадувалося у попередньому підрозділі. Екосистемне бачення узгоджується із парадигмою сталого розвитку та його прагненням до збалансування. Наразі його засади слабо інтегровані в земельне законодавство в частині правового режиму земель енергетики, однак, як зазначає Є. П. Суєтнов, «в українській еколого-правовій доктрині формується думка про те, що будь-який об'єкт може бути розглянутий з позиції екологічної системи або її компонентів» [234, с. 112]. Тобто, якщо дійсно прогноз ученого виправдається, і «екосистема буде визнана центральним об'єктом екологічного права, тоді як усі об'єкти еколого-правового регулювання досліджуватимуться науковцями саме в екосистемному контексті» [234, с. 112], то правовий режим земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів, з одного боку, ускладниться, через урахування

різноманітних екосистемних зв'язків та взаємовпливів, але з іншого – зростає ефективність правової охорони за рахунок зменшення ризиків.

У будь-якому разі екосистемний інструментарій та ідейні засади сталого розвитку збагачують правове регулювання та надають йому нових можливостей. Як слушно зазначає Н. Р. Кобецька, «екосистемний підхід покликаний впровадити комплексне управління земельними, водними та біоресурсами, яке забезпечує їх збереження та стале використання на справедливій основі. В основу ж стратегії сталого розвитку покладено «принцип відповідальності перед майбутніми поколіннями» – просування шляхом сталого розвитку суспільства, за якого задовольняються потреби сучасності без загрози майбутніми поколінням задовольняти свої потреби. Глобалізація проблем охорони довкілля, євроінтеграційний вектор політики України зумовлюють об'єктивну необхідність врахування новітніх міжнародних підходів при формуванні та реалізації національної екологічної стратегії та вдосконаленні екологічного законодавства» [86, с. 69].

Опанування сучасними способами до посилення правової охорони земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів є іманентним зобов'язанням держави. Зокрема, про це також свідчать і результати проведених останніх досліджень, в яких запропоновано «концепцію екологічної держави як нового етапу еволюції державного ладу, в межах якого відбувається переосмислення традиційних функцій держави через призму екологічної безпеки та сталого розвитку, що вимагає інтеграції екологічних цілей у всі сфери публічної політики, посилення превентивної ролі держави у запобіганні екологічним ризикам, формування нових механізмів управління природними ресурсами та забезпечення екологічної справедливості в умовах глобальних викликів» [62, с. 9]. При цьому аналіз не лише вітчизняної, але й іноземної наукової літератури вказує на те, що використання екосистемного підходу та методології, заснованої на ідеях сталого розвитку, можливе як для великих, індустріальних країн (наприклад, Китай [24]), так і для малої держави

(наприклад, для африканської країни Буркіна-Фасо, площа якої менша за територію Китаю в 35 разів [11]).

Друга група наукових досліджень еколого-правового спрямування присвячена проблемам енергетичного характеру. Це важлива складова для повноцінного розкриття доктринальних засад правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів, оскільки даний режим обумовлений потребами відповідних об'єктів та галузі в цілому.

Проблеми розвитку енергетики на сучасному етапі еволюції суспільних відносин можна лаконічно назвати потребами вимушеного переходу. Дійсно, дослідження, проведені різними ученими, довели найбільший вклад традиційної енергетики в глобальне прискорення зміни клімату на планеті. Парникові викиди, які утворюються в результаті активного виробництва енергії внаслідок використання викопних видів палива, спричиняють перегрівання атмосфери Землі та наближають усі негативні екологічні наслідки, змодельовані наукою. З огляду на важливість піднятих питань, не дивно, що «глобальне потепління є однією з найважливіших проблем зміни клімату серед багатьох викликів виживанню та сталому розвитку людства в усьому світі, і безпосередньо визначає та впливає на майбутній життєвий простір та способи діяльності» [16].

Одним із напрямів таких докорінних трансформацій можна назвати декарбонізацію економіки, яка зокрема проявилася у стрімкому розвитку альтернативної енергетики, тобто виробництві енергії з відновлюваних джерел. У цій сфері можна спостерігати збільшення наукового інтересу, яке зростало пропорційно до поширення відповідних суспільних відносин. Зокрема, серед дослідників еколого-правових питань розвитку альтернативної енергетики необхідно вказати учених, дисертаційні роботи яких присвячені указаним проблемам: В. С. Грачука «Еколого-правові засади використання відновлюваних джерел енергії» (2025) [58], О. Б. Кишко-Єрлі «Правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії» (2008) [82], С. А. Оболенську «Правове регулювання виробництва біопалива

сільськогосподарськими товаровиробниками в Україні» (2017) [150], А. В. Павлигу «Правове регулювання використання альтернативних джерел енергії в Україні» (2023) [155], А. В. Пастух «Правове регулювання вирощування та перероблення сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива» (2017) [158] тощо.

Крім того, динамічний розвиток законодавства про альтернативну енергетику активно вивчають, формуючи тим самим новітню вітчизняну науку в цій сфері, низка інших визнаних учених, серед яких: О. В. Гафурова, А. П. Гетьман, Х. А. Григор'єва, М. М. Заверюха, К. М. Караханян, Р. С. Кірін, М. М. Кузьміна, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, В. К. Малолітнєва, Є. О. Платонова, С. М. Романко, О. А. Трегуб, І. Є. Чумаченко, Т. Є. Харитонova та інші.

У багатьох працях науковці звертають увагу на складні взаємозв'язки між земельними та енергетичними правовідносинами, що утворюються внаслідок розвитку «зеленої» генерації [25, с. 334 – 342]. Наприклад, Х. А. Григор'єва вказує на те, що декарбонізація може стати фактором перегляду методологічних засад земельного законодавства. Зокрема, «класичний принцип вітчизняного земельного права полягає у тому, що землі сільськогосподарського призначення мають легально закріплений пріоритет, а саме: ті землі, які придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання. Однак перспектива подальшого стрімкого розвитку альтернативної енергетики здатна поставити цей принцип під сумнів» [60, с. 132].

Окрім питання щодо конкуренції за території, значна частина досліджень приділяє увагу проблемі раціонального використання земель для біоенергетичних потреб, які знаходяться на стику сільського господарства та енергетики. Хоча таке землекористування прямо не входить до предмету нашого дослідження, однак воно є потенційно дотичним та цікавим з огляду на свою майбутню правову ідентифікацію.

Вивчаючи екологічні відносини декарбонізації енергетики, Р. С. Кірін вважає, що серед них «першочергової уваги потребують наступні їх види: 1) надроенергетичні – користування надрами для видобування енергоресурсів, а також їх переробка та постачання; 2) електроенергетичні – зменшення викидів парникових газів, скорочення частки вугільної генерації та забезпечення безпеки постачання енергоресурсів споживачам; 3) теплозабезпечення – використання вискоєфективної когенерації та тригенерації, використання біомаси та біогазу або інших вуглецевонейтральних енергоресурсів; 4) господарсько-енергетичні – забезпечення енергетичних ринків з високим ступенем відкритості та конкуренції, стимулювання оптимізації витрат, раціональне енергоспоживання; 5) економіко-енергетичні – розбудова не лише екологічно та кліматично дружньої, а й економічно доступної енергетики, забезпечення суспільної прийнятності та підтримки «зеленого» енергетичного переходу» [83, с. 65].

Як помітно, учений досить значну роль відводить впливу держави на формування еколого-правових засад декарбонізації енергетики, в чому він, безперечно, правий. Стимулювання розвитку відновлюваної енергетики може пришвидшувати відповідні відносини, а значить – збільшувати інтенсивність землекористування для енергетичних потреб; і навпаки – юридичні обмеження, спад довіри до законодавця та держави здатні знизити потребу в землях енергетики.

Розмірковуючи також над цими питаннями, В. П. Станіславський зазначає, що залежно від того, «що стоїть в пріоритеті реалізації національної енергетичної політики, встановлення ступеня участі держави в управлінні розвитку енергетики, створення стабільного і сприятливого правового середовища для вітчизняних і іноземних інвесторів, то і отримує свій більш інтенсивний розвиток: або приватноправові відносини у сфері енергії, або публічно-правові, які в кінцевому підсумку відображають публічні та приватні інтереси права власності і інші майнові права на енергетичні ресурси» [228, с. 284]. Цю думку можна продовжити: указані інтереси в енергетичних ресурсах,

які отримали відображення та легітимацію в законодавстві, неодмінно потягнуть за собою зміни в правовому режимі земель енергетики, адже особливістю даної категорії є похідний характер його специфічних рис: вони обумовлюються правовим режимом та об'єктивними ознаками енергетичних об'єктів, що розміщені на таких землях.

Значний масив наукових праць присвячено проблемам правового забезпечення охорони земель. Серед основних дисертаційних робіт, що розкривають цю тематику, необхідно назвати фундаментальні праці О. А. Вівчаренка «Правова охорона земель України» (2013) [47], Т. В. Лісової «Теоретичні проблеми правового забезпечення відновлення земель» (2021) [120], А. О. Попової «Правова охорона земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні» (2018) [166], Т. К. Оверковської «Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні» (2008) [151], С. І. Хом'яченко «Правове забезпечення контролю за використанням та охороною земель в Україні» (2004) [262] тощо.

Земельно-правова доктрина у частині розробки теоретичних засад охорони земель є досить прогресивною. У цьому напрямі активно працює значна кількість учених, що формують складові цієї масштабної системи. Ураховуючи вказану особливу ознаку, О. А. Вівчаренко пропонує «концептуальну модель правової охорони земель, як міжгалузевої інтегрованої системи норм, що включає правові принципи ставлення до землі як національного природного ресурсу, охоплює елементи механізму правової охорони земель, підстави та умови захисту окремих об'єктів землекористування, правові вимоги щодо суб'єктів правових земельних відносин, забезпечує єдність принципів правової, екологічної, техногенної безпеки, що убезпечують, запобігають невинуватим технічним змінам в регулюванні земельних правових відносин» [47, с. 5].

Також варто звернути увагу на кілька важливих дисертаційних робіт, спрямованих на розкриття окремих проблем, що виникають у царині правової охорони земель. Так, Т. В. Лісова обґрунтувала, що «охорона й відновлення

земель є самостійними, але взаємопов'язаними формами забезпечення збереження кількісних і якісних показників цього об'єкта природи» [120, с. 5]. У контексті земель енергетики обидві форми є затребуваними, оскільки охорона необхідна в процесі використання таких земель, а відновлення може знадобитися після завершення їх використання для потреб енергетики та підготовки для реалізації їх потенціалу в іншій сфері.

Т. К. Оверковська та А. О. Попова досліджували складні питання щодо правової охорони земель від забруднення та псування. Цілком підтримуємо актуальну думку Т. К. Оверковської про те, що «одними із чинників негативного впливу на якісний стан земель є їх антропогенне забруднення та псування, які призводять до порушення рівноваги як в самій природі, так і негативно впливають на життя та здоров'я людини безпосередньо чи опосередковано через стан довкілля» [151, с. 1]. Продовжує дослідження у цьому напрямі А. О. Попова, яка стверджує, що «в Україні забруднення земель небезпечними речовинами досягло останніми роками небачених масштабів» [166, с. 1]. При цьому вчена цілком справедливо нагадує про катастрофу планетарного масштабу, якою стала аварія на Чорнобильській АЕС, що спричинила високий рівень забруднення. Така аварія відбулася саме на енергетичному об'єкті, що виправдовує вимоги про належну правову охорону земель даних об'єктів, хоча вона і використовується здебільшого лише як територія розміщення. Продовжити можна свіжим прикладом руйнування Каховської ГЕС під час ведення воєнних дій у 2023 році, яка також стала великим енергетичним об'єктом, антропогенна подія на якому потягла за собою катастрофічні екологічні наслідки для багатьох екосистем, зокрема до значного пошкодження земель.

У рамках виконання поставленого наукового завдання, за яким необхідно виявити особливості доктринальних засад становлення правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів, варто окремо звернути увагу на проведені наукові дослідження, присвячені правовому

режиму земель у рамках даної широкої категорії земель спеціального призначення.

Нагадаємо, що мова йде про категорію земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення. Кожен із перерахованих видів земель цієї категорії був підданий окремому науковому аналізу, що збагачувало доктрину розумінням в цілому специфіки правового режиму усієї категорії в цілому.

Так, серед основних дослідників, які захистили дисертації з питань вказаної предметної тематики, слід назвати Н. П. Барабаш «Правовий режим земель, наданих для користування надрами» (2012) [29], В. В. Бондаря «Правовий режим земель міжнародних автомобільних транспортних коридорів в Україні» (2008) [34], Н. В. Бондарчук «Правовий режим земель авіаційного транспорту України» (2011) [38], О. В. Борденюк «Правовий режим земель трубопровідного транспорту України» (2016) [40], Н. Ю. Гальчинську «Правовий режим земель промислових зон в Україні» (2011) [50], Т. М. Гапотченко «Особливості правового режиму земель автомобільного транспорту та дорожнього господарства» (2007) [51], М. З. Романюка «Правовий режим земель оборони України» (2013) [220], С. Ю. Осадчого «Правові засади використання та охорони земель трубопровідного транспорту» (2019) [153], О. В. Семчика «Механізм реалізації права на землі залізничного транспорту України» (2014) [222], В. С. Терещука «Правові засади використання і охорони земель морського транспорту в Україні» (2020) [238], О. С. Федотову «Правовий режим земель річкового та морського транспорту України» (2013) тощо.

У межах даної категорії земель спостерігаються спільні риси, що об'єднують диференційовані правові режими земель. Передусім, серед загальних рис правового режиму цих земель виокремлюють такі: «а) спеціальне несільськогосподарське призначення; б) нормування розмірів земельних ділянок; в) внутрішнє та зовнішнє зонування (встановлення спеціальних зон); г) у ряді випадків території можуть не відводитися як окремі

земельні ділянки» [134, с. 195-196]. На основі вивчення усіх диференційованих правових режимів, що складають дану велику категорію, М. В. Шульга дійшов висновку про те, що загальному правовому режиму категорії земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення притаманні такі особливості: а) вони виступають просторово-операційним базисом для розміщення споруд господарського призначення; б) зазвичай вони є непридатними для сільськогосподарської діяльності або є угіддями гіршої якості; в) здебільшого спеціальною діяльністю займаються юридичні особи; г) використовуються з метою, зумовленою діяльністю розташованих на них об'єктів; д) переважно шкідливий характер діяльності розташованих на таких землях об'єктів зумовлює встановлення спеціальних зон; е) розвиток технологічного прогресу зумовлює виникнення нових форм цільового використання даних земель [277, с. 131].

Безпосередньо правовий режим земель енергетики вивчала на дисертаційному рівні І. Я. Дивоняк. У своїй роботі на тему «Правовий режим використання та охорони земель енергетики» (2014) учена поглиблено аналізує особливості даної складової земель спеціального призначення. Зокрема, вона формулює авторське визначення поняття «землі енергетики», під яким пропонує розуміти «землі, надані у встановленому законом порядку, для розміщення, будівництва, експлуатації, використання об'єктів енергетики, а також призначені для забезпечення діяльності господарюючих суб'єктів (фізичних і юридичних осіб) у енергетичній сфері для її безаварійного функціонування, розвитку, гарантування енергетичної безпеки держави і захисту навколишнього природного середовища» [65, с. 3].

Опираючись на проведені дослідження, можна стверджувати, що в Україні спостерігається активна розробка юридичної доктрини в природоресурсно-правовому, земельно-правовому, еколого-правовому та енергетично-правовому напрямках. Прогресивні ідеї, обґрунтовані в рамках здійснених наукових досліджень, сформували міцний фундамент для

подальших науково-дослідницьких робіт, покликаних поглиблювати знання щодо правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів. Разом із тим, такі подальші наукові розвідки не мають носити консервативний характер, адже ураховуючи слушну думку В. В. Носіка, «з причин об'єктивного і суб'єктивного характеру назріла потреба у інноваційному оновленні сутності галузі земельного права з метою забезпечення реалізації конституційних положень щодо перспектив економічного і соціального розвитку України за Європейським курсом після війни відповідно до Цілей Сталого Розвитку та набуття Україною повноправного членства у Європейському Союзі» [144, с. 96].

Водночас, незважаючи на відмічену загальну активність земельно-правової науки, виявлено, що правовий режим земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів рідко виступав самостійним предметом досліджень. Єдине та останнє спеціальне дисертаційне дослідження, присвячене цим питанням, було проведене більше десяти років тому, а це означає, що одержані на той момент наукові висновки вимагають перегляду, оновлення та актуалізації з огляду на численні зміни законодавства, об'єктивних обставин, появу нових доктринальних концепцій та ідей, взяття державою на себе міжнародно-правових зобов'язань тощо.

1.3. Еволюція законодавства про землі енергетики та спеціальні зони енергетичних об'єктів

Енергетична система України переживає складний кризовий період, зумовлений синергетичною дією багатьох факторів, серед яких найбільш гостро виділяються: ведення повномасштабних воєнних дій протягом 2022-2026 років, поглиблення економічних, екологічних та соціально-демографічних проблем, зростання нагальності вимог щодо прискорення

енергетичної трансформації тощо. Розвиток енергетики в таких жорстких умовах актуалізує питання щодо практико-прикладних питань здійснення прав та обов'язків суб'єктів у енергетичних відносинах. Передусім, це проявляється у питаннях забезпечення ефективного та раціонального землекористування. Сьогодні, в період, коли вкрай необхідно швидко та максимально безбар'єрно відновлювати пошкоджену енергосистему, перелаштовувати та оптимізувати її функціонування в надзвичайних умовах, життєво важливо «не спотикатися» на формальних перепонах, зайвих адміністративних складнощах під час оформлення земельних відносин. З огляду на цю актуальну потребу можна окреслити дослідницькі питання, які постають перед сучасною наукою земельного права: по-перше, який еволюційний шлях пройшло вітчизняне законодавство про правовий режим земель енергетики; та по-друге, чи відповідає воно критеріям адміністративно-процедурної зручності та оптимальності на сучасному етапі свого розвитку.

В окремих дослідженнях проводилися історико-правові розвідки, що мали на меті розкрити ретроспективні питання становлення і розвитку правового регулювання використання та охорони земель енергетики в Україні [48]. Однак такі дослідження були досить узагальненими, адже охоплювали період більше ста років (з кінця XIX ст. до початку XXI ст.). Погоджуючись із необхідністю розуміння загального історичного контексту, вважаємо за потрібне зробити наступний крок та дослідити більш уважно розвиток вітчизняного законодавства за більш ніж тридцятирічний період незалежності. При цьому стрімкі зміни законодавства, постійні потрясіння енергосистеми в умовах повномасштабних воєнних дій, потреби енергетичної трансформації тощо – усі ці фактори постійно актуалізують дослідження правового режиму земель енергетики в розрізі становлення та розвитку його законодавчого забезпечення.

Як було встановлено у попередніх підрозділах, земля використовується в енергетиці як територіально-просторовий базис. З метою розміщення численних енергетичних об'єктів – енергогенеруючих, транспортуючих,

розподільних, інфраструктурних, допоміжних тощо – необхідні земельні ділянки різної площі та конфігурації. Оскільки енергетична система охоплює всю країну, землі, необхідні для її нормального функціонування, складають значну частину земельного фонду держави. При цьому вони не є компактно розміщеними – навпаки, такі землі розпорошені по всій території країни.

Об'єктивні особливості землекористування в енергетиці зумовили необхідність розробки спеціального законодавства, яке регламентує специфіку використання та охорони земельних ділянок для енергетичних потреб. Вивчаючи більш ніж тридцятирічний досвід розвитку вітчизняного земельного законодавства, можна простежити в ньому певні періоди трансформуючих змін. Аналізуючи окремих інститут, наприклад, законодавче забезпечення правового режиму земель енергетики, також можна виявити еволюційні злони, коли якісно змінювалося або саме законодавство, або вектор його подальшого розвитку.

Системне дослідження законодавства про землі енергетики в його ретроспективі дає нам можливість представити пройдену ним еволюцію у вигляді послідовних чотирьох етапів, кожен з яких володіє власними характерними рисами та особливостями.

Етап становлення (1990 – 2001). Цей період часу припав на системну зміну всього суспільного устрою, перебудову законодавства та його принципових, ідейно-методологічних засад. У даний період земельне законодавство було сконцентроване на проведенні земельної реформи. Поняття та сутність цього процесу осягається ученими уже протягом трьох десятиліть. Наприклад, у 1999 році О. І. Заєць, даючи визначення земельної реформи, називала її врегульованими нормами права суспільними відносинами процесуального характеру, що опосередковують зміну (перетворення) норм земельного права та земельних правовідносин, у яких зобов'язані державою органи та організації взаємодіють із зацікавленими суб'єктами (громадянами та їх організаціями) у економічному, екологічному, інституційно-функціональному та правотворчому напрямках з метою

відновлення ефективного використання земельних ресурсів України [72, с. 4]. Переосмислюючи земельну реформу через двадцять років, П. Ф. Кулинич бачить її уже як системне суспільно-правове явище, а не розрізнені норми чи закони [111].

Тим не менш, докорінна перебудова земельно-майнових відносин в умовах пониженої концептуальності та економічної кризи потребувала багатьох зусиль нормотворця. Це стало одним із факторів того, що правовому забезпеченню землекористування в енергетиці приділялося порівняно мало уваги. Дійсно, в цей період часу земельно-енергетичні відносини були порівняно стабільними, що пояснювалося в цілому сталістю енергетичної системи, яка була створена у попередній історичний період, мала централізований характер, опиралася на землекористування, регламентоване також ще за радянських часів.

У цілому правовий режим земель енергетики обмежувався нормами Земельного кодексу України 1990 року в редакції 1992 року [75], в якому ці землі відносилися до категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення. При цьому прямо про землі енергетики кодекс не говорив. Ці земельні ділянки можна розпізнати, наприклад, у ст. 69 ЗК України під назвою «Землі транспорту, зв'язку та іншого призначення». Однак аналіз положень цієї статті вказує на досить обмежений їх зміст: мова йде лише про надання земельних ділянок підприємствам та організаціям, що здійснюють будівництво та експлуатацію ліній електропередач, у тому числі для виконання тимчасових будівельних робіт щодо таких об'єктів.

Крім того, ЗК України 1992 року встановлював поняття охоронної зони для повітряних та підземних кабельних ліній електропередачі поза населеними пунктами. Головна ідея щодо правового режиму цих охоронних зон полягала у встановленні обмежень у використанні таких земель, а не їх вилученні у власників. У цілому даний підхід зберігся у законодавстві донині.

Ще однією характерною рисою земельного законодавства аналізованого етапу слід вказати його консервативність відносно питань власності на землі

енергетики. Так, ст. 4 ЗК України 1992 року передбачала правило про те, що землі єдиної енергетичної системи не можуть передаватися у колективну та приватну власність. Цією нормою землі енергетики було поставлено умовно поза межами глобального реформування, що відбувалося на той час, і цим самим убезпечено від певних серйозних потрясінь.

Звичайно, вказаними загальними положеннями величезний масив земельно-енергетичних відносин не міг бути якісно врегульований, а тому потребував додаткового забезпечення. У 1997 році постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.1997 року було затверджено Правила охорони електричних мереж [192], якими регламентувалися питання щодо відведення земельних ділянок, встановлення охоронних зон, визначення мінімальних допустимих відстаней, прокладення просік у багаторічних насадженнях тощо. Варто зазначити, що дані Правила проіснували протягом чверті століття, зазнавши лише одну змістовну зміну в 2022 році, що була пов'язана з необхідністю посилення охорони лісових насаджень [193].

Отже, етап становлення законодавства про правовий режим земель енергетики характеризувався такими основними ознаками: а) обмежене нормативно-правове забезпечення; б) консервативні земельно-майнові відносини (державна власність на землі єдиної енергетичної системи); в) відносно опрацьований правовий режим охоронних зон, функція яких полягала у механічному захисті енергетичних об'єктів від можливих негативних впливів; г) низький рівень екологічної складової правового режиму земель енергетики, оскільки у законодавстві були відсутні запобіжники для негативного впливу об'єктів енергетики на довкілля та людину (окрім встановлення санітарно-захисних зон атомних електростанцій за ядерним законодавством).

Етап розвитку загально-правового регулювання (2001 – 2010). Прийняття Земельного кодексу України 2001 року [76] суттєво змінило вектор еволюції земельного законодавства. Як зазначає П. Ф. Кулинич, ЗК України 2001 року «ввійшов у правову систему нашої держави як основний кодифікований

систематизуючий законодавчий акт у сфері регулювання земельних відносин і фактично обумовив зміст та результати земельної реформи в Україні. Його переваги та недоліки відповідним чином відбилися на стані правового регулювання земельних відносин у нашій державі протягом останніх 20 років» [112, с. 50].

Прогресивність даного нормативно-правового акту відобразилася в тому числі й на правовому режимі земель енергетики, який у певних ознаках трансформувався, а в деяких – зберіг свою попередню ідентичність. Зокрема, землі енергетики так само залишилися в складі об'ємної категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Разом із тим, новий ЗК України приділив більшу увагу кожному виду земель у межах категорії, присвятивши їм окремі статті. Так, ст. 76 ЗК України під назвою «Землі енергетичної системи» розвинула фундамент загально-правового регулювання використання та охорони земель енергетики, фактично своїми положеннями встановивши деякі важливі опорні аспекти.

По-перше, до земель енергетичної системи віднесено землі, надані під електрогенеруючі об'єкти (атомні, теплові, гідроелектростанції, електростанції з використанням енергії вітру і сонця та інших джерел), під об'єкти транспортування електроенергії до користувача. За попереднього ЗК України землі енергетики не мали такого більш-менш окресленого регулювання, а подібних норм щодо їх складу не передбачалось.

По-друге, законодавець відмовився від консервативних поглядів на майнову приналежність земель енергетики, встановивши, що такі земельні ділянки можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Цим було знято багаторічний бар'єр, який було зведено між землями енергетики та зобов'язально-майновими відносинами. Однак при цьому ЗК України зберіг цілком виправданий уламок попередніх заборон, а саме: землі атомної енергетики належать до земель державної власності, які не можуть передаватись у комунальну та приватну власність.

По-третє, нормотворець також відтворив поняття охоронної зони вздовж

повітряних та підземних кабельних ліній. Узагалі, аналізуючи законодавство та правозастосування у даний часовий проміжок, можна відмітити, що практичні проблеми виникали в основному щодо дотримання правового режиму охоронних зон. Зокрема, це підтверджується листами Державної інспекції України з нагляду за режимами споживання електричної і теплової енергії «Щодо попередження надзвичайних подій в охоронних зонах електричних та теплових мереж» від 18.05.2007 року № 01/10-770 [283], «Про дотримання вимог Правил охорони електричних мереж» від 08.08.2007 року № 01/10-1471 [188] тощо, в яких фіксуються аналітичні результати проведених перевірок та виявлені численні факти порушення правового режиму охоронних зон.

На даному етапі розвитку загально-правового регулювання наявного земельного законодавства, яке на той час якісно та кількісно розширилося та удосконалилося порівняно із попереднім періодом, було достатньо для задоволення потреб регламентування відносин використання земель у сфері енергетики. Однак уже наприкінці етапу енергетичним відносинам стало тісно в рамках існуючого земельного законодавства. Спочатку непомітний, але невинний рух розпочався із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення "зеленого" тарифу» від 29.09.2008 року [182]. Запущений цим Законом процес реального розвитку альтернативної енергетики, щедро простимульований «зеленим» тарифом та державними гарантіями, почав поступову, але неухильну трансформацію вітчизняної енергетичної системи. Стало зрозуміло, що енергетична система швидко та динамічно змінюватиме свій портрет: з'являтимуться нові енергогенеруючі, енерготранспортуючі та інші об'єкти, що потребуватимуть нових земельних ділянок, які до цього, ймовірно, використовувалися за зовсім іншим цільовим призначенням.

Протягом довгих десятирічь централізована енергетична система Україна функціонувала без глобальних змін, що робило відносно стабільним й землекористування у цій системі. Однак модернізація земельно-власницьких

відносин, а згодом активний заклик до будівництва нових енергетичних об'єктів – докорінно змінили цю ситуацію. Передусім, оскільки новим енергетичним об'єктам доводилося шукати собі місце серед інших густо скомпонованих землекористувань, вкотре постало актуальне питання про пріоритет деяких видів діяльності перед іншими. З огляду на вказану нами зацікавленість нормотворця у розвитку енергетики в даний період, не дивним виглядає розробка та прийняття важливого Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17.11.2009 року [181]. Ним передбачалося, що серед суспільних потреб, тобто обумовлених загальнодержавними інтересами або інтересами територіальної громади потреб у земельних ділянках, що дають право пропонувати викуп власникам, є будівництво, капітальний ремонт, реконструкція та обслуговування лінійних об'єктів та об'єктів енергетичної інфраструктури (ліній електропередачі, електростанцій) та об'єктів, необхідних для їх експлуатації. При цьому в разі відмови власників від добровільного продажу, законодавець передбачив можливість примусового відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності – фактично для перелічених енергетичних потреб. Як можна помітити, наприкінці аналізованого етапу назріло регулювання для еволюційного переходу законодавства на наступний щабель свого розвитку.

Етап розвитку спеціально-правового регулювання (2010 – 2017). Необхідність, яка поступово набирала ваги на попередньому етапі, оформилася в прийнятті Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 09.07.2010 року [195]. Цим нормативно-правовим актом було встановлено якісно нове законодавче регулювання відносин використання та охорони земель у сфері енергетики. Передусім, слід наголосити на тому, що спеціальним Законом було розширено розуміння складу земель енергетики. Так, якщо ЗК України під землями енергетичної системи продовжує вбачати лише землі під електрогенеруючими

об'єктами та під об'єктами транспортування електроенергії, то спеціальний Закон вважає землями енергетики також земельні ділянки, надані в установленому порядку для розміщення, будівництва та експлуатації об'єктів передачі теплової енергії, виробничих об'єктів, необхідних для експлуатації об'єктів енергетики, в тому числі баз та пунктів. Більш того, Закон детально визначає, що саме входить до земель енергогенеруючих підприємств, земель під виробничими об'єктами енергетики, земель міждержавної та магістральної електричної мережі, земель місцевої (локальної) електричної мереж, земель під об'єктами магістральної теплової мережі тощо.

Крім того, суттєво диференціюються спеціальні зони об'єктів енергетики та їхній правовий режим: замість єдиної охоронної зони – з'являються: а) санітарно-захисні зони атомних електростанцій; б) зони спостереження атомних електростанцій; в) охоронні зони об'єктів енергетики; г) санітарно-захисні зони об'єктів енергетики; д) охоронні зони магістральних теплових мереж. Важлива принципова відмінність полягає у тому, що правовий режим таких спеціальних зон має різне функціональне призначення: охоронні зони спрямовані на захист об'єктів енергетики від можливих втручань та аварійних ситуацій, а санітарно-захисні зони навпаки – на захист довкілля та людей від негативного впливу енергетичних об'єктів.

Екологізація правового режиму земель енергетики на прикладі даного Закону досить рельєфно проглядається, зокрема під час аналізу принципів регулювання земельних відносин у сфері енергетики (ст. 3 Закону). Зокрема, яскраво виражений екологічний характер має принцип поєднання інтересів забезпечення енергетичної безпеки держави та захисту навколишнього природного середовища, який вимагає досягати показників енергетичної стабільності та забезпеченості, суворо ураховуючи потреби захисту довкілля.

Доповнює цей принцип додаткове положення про пріоритет безпеки життя і здоров'я населення над економічною вигодою від діяльності об'єктів енергетики. Даний антропоцентричний принцип синхронізується із появою санітарно-захисних зон, метою яких стала охорона людей від випромінювання

та іншого негативного впливу безпосередньої близькості енергетичних об'єктів.

Спеціальний Закон приділив увагу також практичним проблемам щодо надання земельних ділянок для розміщення об'єктів енергетики, зокрема питанням встановлення сервітутів, розробки проєктів відведення, вилучення (викупу) земельних ділянок тощо. Таким чином, Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» створив новий масив нормативного регулювання земельних відносин, який вже був на якісно іншому рівні, ніж попередні. Характерними ознаками даного етапу можна виокремити такі: а) поява розгорнутого спеціального нормативного забезпечення на рівні окремого закону; б) екологізація правового режиму земель енергетики; в) нормативне оформлення енергетики як сфери суспільних потреб, що може потребувати викупу та примусового відчуження земельних ділянок.

Даного законодавчого забезпечення було достатньо протягом кількох років, протягом яких, зокрема, відбувалося становлення альтернативної енергетики в Україні, а вітчизняна енергетична система в цілому функціонувала за консервативними лекалами. Однак обидва ці фактори змінилися приблизно одночасно. По-перше, під впливом євроінтеграційних зобов'язань було прийнято Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 року, яким було фактично запущено масштабну перебудову в енергосистемі усієї країни, зокрема вона почала відходити від жорстких централізованих принципів, а значить поява нових локальних об'єктів та їх трансформація на місцях актуалізувала відносини щодо землекористування. По-друге, під впливом високого «зеленого» тарифу кількість об'єктів «зеленої» генерації стрімко зростала, що знову ж таки ставило на порядок денний земельні питання. У зв'язку з цим стало зрозуміло, що сформоване на попередньому етапі законодавче забезпечення не здатне адекватно відреагувати на нові виклики. Це стало причиною неминучого початку нового етапу.

Етап трансформації правового регулювання (2018 – донині).

Характерною особливістю даного етапу слід вказати внесення до земельного законодавства безсистемних змін, зумовлених потребами вирішення конкретних практичних проблем. Так, Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів» від 23.11.2018 року [186] було передбачено, що на землях, віднесених до категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики та іншого призначення можуть розміщуватися об'єкти альтернативної енергетики, що використовують відновлювані джерела енергії, незалежно від цільового призначення таких земельних ділянок.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 року [183] було доповнено положення ч. 4 ст. 76 ЗК України, в якій йдеться про те, що «лінійні об'єкти енергетичної інфраструктури можуть розміщуватися на земельних ділянках усіх категорій земель без зміни їх цільового призначення, у тому числі за договорами сервітуту».

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури приєднання до електричних мереж» від 15.07.2021 року [184] був присвячений цілій низці різних уточнень та змін техніко-юридичного характеру (щодо термінології, встановлення сервітутів, погодження проєктів землеустрою тощо).

Закон України «Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрзарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів» від 24.02.2023 року вніс кілька положень щодо права користування земельними ділянками для розміщення та будівництва оператором системи розподілу кабельних ліній електропередачі напругою до 150 кВ включно, що знаходяться на глибині

нижче 0,5 метра від поверхні ґрунту.

Не ставлячи під сумнів змістовну необхідність внесення перерахованих та інших змін, вважаємо, що необхідно все ж звернути увагу на формальну сторону таких нормотворчих дій. По-перше, викликає чергове занепокоєння практика внесення змін до земельного законодавства шляхом прийняття законів із «неземельними» назвами та змістом. Наприклад, у цілком податковий, судячи із назви, Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів», було вписано норму, яка не має жодного відношення до адміністрування податків, зате є суто земельно-правовою.

По-друге, автори пропонованих змін до законодавства найчастіше мало переймаються збереженням його концептуальності та системності – вони здебільшого сталять собі за мету досягнення своїх конкретних завдань у рамках тієї чи іншої законодавчої ініціативи. Однак внесені зміни розривають єдину логіку та структуру Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», порушуючи його власну внутрішню побудову. Наприклад, досить чужорідно виглядають детальні техніко-юридичні норми в ст. 14 Закону, внесені туди внаслідок потреби розвитку електрозарядної інфраструктури для електромобілів.

Звичайно, Закон не може назавжди залишатися статичним. Суспільні відносини динамічно змінюються, вимагаючи кореляції законодавства, що є більш консервативним. За відсутності політичної волі, ресурсів та бажання концептуально опрацювати нову редакцію Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», нормотворець обирає інший підхід – тимчасового ситуативного підлаштування, за якого окремі положення видозмінюються на запит практики. На нашу думку, воєнні дії протягом 2022-2026 років сприяли затягуванню даного періоду, у зв'язку з чим проміжний за свою суттю трансформаційний етап триває досить довго, чим гальмує подальший якісний

розвиток правового режиму земель енергетики в Україні.

Крім того, досить багато питань викликає і загальний стан сучасного земельного законодавства у цілому, найбільш яскравим відображенням якого є ЗК України. За справедливим зауваженням М. В. Шульги, «чинний ЗК України, до якого за 20 років його дії внесено біля 150 змін та доповнень, що нерідко характеризуються поспішністю, вважається кодексом, який перебуває у перехідному стані. Така практика фрагментарного поточного вдосконалення його змісту по суті не дає бажаних результатів. Незважаючи на те, що чинний Земельний кодекс України створив основу для завершення земельної реформи, його положення потребують суттєвого опрацювання, приведення у відповідність до сучасних вимог» [276, с. 82]. Висловлена думка може бути проілюстрована, зокрема, на прикладі відставання ЗК України від того рівня нормативного регулювання, яке необхідне для сучасного забезпечення правового режиму земель енергетики. Первісна концептуальність кодифікованого земельного закону внаслідок численних змін та доповнень уже давно втрачена, а нова – досі не створена.

У світлі цих міркувань необхідно враховувати новітні нормотворчі процеси, серед яких втрата чинності ГК України, перспектива прийняття нового ЦК України тощо. Крім того, слід брати до уваги альтернативні позиції щодо розвитку земельного законодавства, які пропонують відійти від традиційного кодифікованого варіанту. Наприклад, В. В. Носік вбачає за доцільне «переглянути всю систему земельного законодавства на предмет відповідності його Конституції України, відмовитися від подальшої кодифікації земельного законодавства у формі Земельного кодексу, розробити і прийняти такі основоположні закони: Про власність на землю Українського народу, Про використання землі в Україні, Про охорону землі як основного національного багатства Українського народу, Про державне регулювання земельних відносин у ринкових умовах, а також функціональні закони з питань публічного адміністрування у сфері земельних відносин» [145; 149, с. 67]. У такому разі спеціальний закон про землі енергетики посилить власні

позиції у регулюванні земельних правовідносин для енергетичних потреб.

Отже, законодавче забезпечення використання та охорони земель енергетики в Україні протягом періоду незалежності еволюціонувало у вигляді проходження чотирьох послідовних етапів, а саме: 1) етапу становлення (1990 – 2001), що характеризувався обмеженістю та консервативністю нормативно-правового регулювання, низьким рівнем екологізації; 2) етапу розвитку загально-правового регулювання (2001 – 2010), якому були притаманні: оформлення земель енергетичної системи як окремої складової категорії земель промислової, транспорту, зв'язку та іншого призначення; лібералізація відносин власності; особлива увага дотриманню правового режиму охоронних зон електричних мереж; 3) етапу розвитку спеціально-правового регулювання (2010 – 2017), що характеризувався розробкою спеціального закону; екологізацією правового режиму земель енергетики; нормативним оформленням енергетики як сфери суспільних потреб, що можуть вимагати викупу та примусового відчуження земельних ділянок; 4) етапу трансформації (2018 – донині), основною ознакою якого є внесення до законодавства безсистемних змін, продиктованих потребами усунення практичних проблем. Занадто довге перебування на трансформаційному етапі законодавчого розвитку здатне гальмувати нормальну еволюцію правового режиму земель енергетики, оскільки нормотворчість даного етапу не забезпечує концептуальне оновлення та комплексну адаптацію законодавства до новітніх умов [260].

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ЕНЕРГЕТИКИ

2.1. Специфіка надання земельних ділянок для потреб енергетики

Земельні ресурси є обмеженими, а потреби в їх використанні для задоволення зростаючих потреб сучасного суспільства лише збільшуються. Вирішення цієї проблеми дефіциту земель учені та практики шукають у різних напрямках, наприклад, шляхом освоєння підземного простору, утворення штучних земельних ділянок, осушення територій тощо. Однак навіть такі технологічні способи збільшення площі для провадження суспільної діяльності не завжди виявляються достатніми.

Енергетика також перебуває у процесі свого активного технологічного розвитку, який зумовив зростання потреби в землях. Передусім, це відбувається за рахунок появи нових об'єктів відновлюваної генерації. Найбільш затратною відносно земельного ресурсу є сонячна енергетика. Учені довели, що швидке розширення фотоелектричних електростанцій в останні роки було зумовлене, головним чином, міжнародною політикою у сфері відновлюваної енергетики. Дослідження показують, що глобальні фотоелектричні установки охопили площу 92 000 км², що еквівалентно всій площі Португалії [20].

При цьому індустріально потужні країни, що розвиваються, мають вагомі потреби та значні зобов'язання у сфері альтернативної енергетики. Наприклад, виходячи з поточних темпів зростання, консервативна оцінка енергетичного розвитку Китаю передбачає, що до 2030 року йому знадобиться додатково 5283 км² площі фотоелектричних установок. Отже, досягнення максимальної вигоди від обмеженого територіального простору шляхом масштабного розвитку сонячної енергетики стало неминучою тенденцією [20].

Загальний світовий розвиток є досить красномовним, адже він вказує на складний, але динамічний енергетичний перехід, що відбувається на планеті. За даними іноземних учених, частка відновлюваних джерел енергії в загальному постачанні первинної енергії зросте майже вп'ятеро до 2050 року [9]. Глобальна сукупна потужність вітроенергетики (845 ГВт у 2021 році) [12] зросте у вісім разів до 2050 року (6844 ГВт), покриваючи до 50% попиту на електроенергію в деяких регіонах, таких як Європа [12]. Україна глибоко інтегрована у процес енергетичної трансформації. Незважаючи на воєнні виклики, руйнування значної кількості об'єктів відновлюваної енергетики, Україна демонструє подальше просування у напрямі формування сталої «зеленої» генерації. Це актуалізує питання щодо правового забезпечення таких проєктів земельними ділянками.

Пристаюючи до даного питання, можна згадати думку А. П. Кулинича, який вважає, що землі енергетики (у складі категорії земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення) разом із землями житлової та громадської забудови виступають основними системоутворюючими категоріями земель міських об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Учений вважає, що «правовий режим інших категорій земель у межах території міської ОТГ має бути підпорядкований правовим режимам земель житлової і громадської забудови та земель промисловості, транспорту, енергетики, зв'язку, оборони та іншого призначення. Таке їх підпорядкування має забезпечуватися затвердженою відповідно до закону планувальною документацією, чинність якої поширюється як на землі у межах населених пунктів, так і за їх межами» [109]. Наскільки реально правовий режим земель енергетики підпорядковує собі правові режими інших категорій земель у межах певної території можна встановити лише після аналізу юридичних проблем надання земельних ділянок для енергетичних потреб з теоретичної та практичної сторін.

Процес надання земельних ділянок для енергетичних об'єктів розпочинається не з виділення або з продажу – такий процес починається з

вибору території, яка буде оптимальною для таких цілей. Насправді, визначенням критеріїв для такого вибору вітчизняний нормотворець не переймався, на відміну від учених, які дане питання глибоко опрацьовують.

Наприклад, Х. А. Григор'єва доходить висновку, що «під час прийняття рішення про розміщення певного геліоенергетичного об'єкту мають бути оцінені три важливі критерії в їхній сукупності: а) потреба у додатковому місцевому енергопостачанні; б) економіко-екологічна доцільність (поєднання фізичних та економічних показників); в) доцільність геліоенергетичного проєкту порівняно із альтернативними варіантами використання території» [59]. А. В. Павлига також вивчала проблему використання значних земельних площ під розміщення сонячних електростанцій та запропонувала інтегрально-правовий шлях її вирішення, «який враховує екологічні, економічні та соціальні інтереси та ґрунтується на таких принципах: а) ефективне землекористування; б) використання земель гіршої якості; в) розміщення у віддалених місцях; г) використання технологічних інновацій; д) партнерство; е) спільне використання земель» [155].

Аналізуючи доктринальні джерела та судову практику, В. С. Грачук вказує на те, що «визначення «земель гіршої якості» є проблематичним та потенційно конфліктним за умов відсутності спеціального нормативно-правового забезпечення» [58, с. 111]. Учений доводить необхідність законодавчого вирішення даного питання з метою уникнення невинуватої дискредитації альтернативної енергетики через пробіли у нормотворчості.

У будь-якому разі розвиток та поширення об'єктів відновлюваної генерації, які вимагають надання їм земельних ділянок для розміщення – це питання актуальне та перспективне. Саме тому вже зараз слід стратегічно вирішувати, якими орієнтирами необхідно керуватися під час організації такого землекористування.

Так, у європейській науці розробляється ідея щодо «визначення зон прискореного розвитку відновлюваної енергетики, які підтримують швидке розширення відновлюваної енергетики, забезпечуючи при цьому мінімальну

шкоду для місць, важливих для біорізноманіття та сільських громад» [13]. Зокрема, аналіз учених показав, що мова йде про більш ніж значні площі, а саме: «для досягнення цілей у сфері відновлюваної енергетики потрібна мережа наземних вітрових турбін та сонячних батарей, що охоплюватиме понад 164 789 км² до 2030 року та 445 654 км² до 2050 року, остання з яких приблизно еквівалентна площі Швеції» [13]. Учені проаналізували цілі ЄС у рамках пакету REPowerEU (2022) та дійшли висновків про необхідність диференціювати території під час розширення площ під об'єктами альтернативної енергетики. Так, науковці наполягають «на необхідності ретельного планування в районах з більшим потенціалом впливу, або через більший попит на земельні площі, або через обмежену доступність земельних ділянок. Країни з найбільшими викидами та великими цілями у сфері відновлюваної енергетики (Німеччина, Італія, Польща, Франція, Іспанія) та ті, що мають обмежену гнучкість у досягненні цілей на землях з низьким рівнем конфлікту (Албанія, Словенія, Чорногорія, Угорщина, Хорватія, Сербія, Боснія та Герцеговина, Фінляндія, Греція, Португалія та Норвегія), повинні бути пріоритетами для адаптації на рівні країн, щоб керувати розміщенням у місцях з низьким рівнем конфлікту та уникати непропорційного впливу на високоцінні території» [13].

Отже, вибір територій, що будуть перетворені на землі енергетики, має враховувати не лише очевидні економічні аспекти, але й екологічні, містобудівні та соціальні фактори. Більше того, мають братися до уваги й тісні зв'язки різних чинників між собою. Наприклад, іноземні дослідження показують, що розміщення проєктів відновлюваної енергетики в районах з низьким рівнем біорізноманіття та сильною підтримкою громади може призвести до зниження витрат та пришвидшення часу затвердження [7]. Якщо раніше великі енергетичні проєкти у галузі «зеленої» генерації розміщувалися переважно на територіях, які були не задіяні в суспільній діяльності (наприклад, пустирі, природні пустелі, деградовані луки, піщані та/або засолені земельні ділянки тощо [6]), то подібний ресурс зменшується,

вимагаючи прийняття рішень відносно конкуренції з тими землями, які задіяні або можуть використовуватися у інших видах суспільної діяльності.

Особливим захистом користуються ті землі, які покриті лісами або розміщені у гірській місцевості. За загальним правилом, в ЄС намагаються уникати розміщення вітрових електростанцій у гірських та лісистих районах. Однак ця тенденція зворотна в кількох країнах, особливо в Південній Європі. На основі аналізу трьох десятків політичних та правових документів учені виявили, що «чинна європейська енергетична політика в цій частині суперечить політиці охорони природи, що ризикує прискоренням захоплення земель» [12]. Отже, навіть розвинене європейське законодавство про стимулювання альтернативної енергетики у частині забезпечення її землекористування демонструє диференційовані підходи, що не завжди узгоджені із ідеями сталого розвитку та вимогами щодо відновлення природи.

Під час вибору оптимальної території для майбутніх енергетичних об'єктів необхідним є врахування вимог дотримання екологічної безпеки. Як закріплює ст. 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» при проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, а також у процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. Розміщення та подальша експлуатація об'єктів енергетики потенційно здатні здійснювати серйозний екологічний вплив, і тому можливість задоволення вимог екологічної безпеки має бути попередньо проаналізована ще на момент підбору земельних ділянок.

Енергетичний сектор є одним зі «споживачів» земельних ресурсів на планеті. Справа у тому, що «темпи зміни землекористування викликають тривогу, чинячи набагато сильніший тиск на біорізноманіття та екосистеми, ніж глобальне потепління [5]. Близько 15% земної поверхні Землі зазнало

суттєвих змін, половина з них має відносно низький вплив людини, і менше чверті залишається вільною від суттєвого впливу людини» [12].

Найгіршою та зазвичай незворотною формою зміни землекористування є вилучення земель (або споживання земель), яке визначається як перетворення будь-якої природної або напівприродної території на штучну землю з часом. Штучні землі включають як герметичні (наприклад, міська забудова, будівлі, асфальтовані дороги, промислові та комерційні об'єкти), так і негерметичні поверхні (наприклад, ґрунтові дороги, залізниці, зелені міські зони, інші штучно засаджені рослинністю території). Вилучення земель пов'язане з втратою природного середовища існування та безпосередньо впливає на ґрунти, біорізноманіття та функції екосистеми, включаючи зниження продуктивності, втрату ємності для зберігання вуглецю та порушення циклів поживних речовин та гідрологічних циклів; наслідки ще більш виражені в герметичних ґрунтах, де екосистемні процеси зведені нанівець. Урбанізація є основним рушієм захоплення земель, але транспортний та енергетичний сектори також споживають землю та є значними стресовими факторами на нашій планеті [12].

Якщо розглянути найбільш екологічно сталий різновид відновлюваної генерації – вітроенергетику – то навіть вона чинить серйозний негативний вплив на навколишнє природне середовище (особливо на біорізноманіття та екосистеми) за умов неналежного просторового планування землекористування [12]. Це відбувається за рахунок видалення рослинності та створення нової інфраструктури та герметичних поверхонь, включаючи фундаменти вітрових веж та майданчики турбін, внутрішні дороги, що з'єднують турбіни, нові електропідстанції, підземну проводку, ділянки для скидання відходів, нові під'їзні шляхи або розширення існуючої дорожньої мережі. Вплив на землю також не можна нехтувати, адже він призводить до зростання видобувної промисловості для конкретних корисних копалин та ресурсів [12].

Як ілюстрацію негативного досвіду можна привести приклад Греції, яка прийняла потужну стратегію декарбонізації та амбітний національний план з енергетики та клімату, доповнені набором інвестиційно-сприятливих правил, що прискорюють розгортання відновлюваної генерації. Однак енергетичні проєкти були дозволені на основі просторового плану, який не враховував збереження біорізноманіття та цілісність об'єктів Natura 2000 згідно із законодавством ЄС. У результаті Європейська Комісія надіслала Греції обґрунтований висновок щодо недотримання Директиви про середовища існування під час планування енергетичних проєктів [12].

Не слід думати, що проблеми екологічного характеру не можуть виникнути у великих та розвинених країнах. Наприклад, розрахунки показали, що США можуть виробляти до 45% своєї електроенергії за допомогою технології сонячної енергії до 2050 року, і це вимагатиме перетворення понад 40 000 км² землі на великомасштабні виробничі потужності сонячної енергетики. Однак учені вказують на те, що такі території можуть суттєво перетинатися (за деякими підрахунками, до третини) з регіонами, що представляють високу цінність для переміщення диких тварин [17].

Ураховуючи масштаби таких планованих змін землекористування та його майбутній екологічний ефект, слід інтегрувати відповідні кроки для початку в містобудівну політику та політику просторового розвитку.

Розуміючи і враховуючи проблеми та інтереси місцевих громад, зацікавлених сторін та навколишнього середовища, можна подолати проблеми землекористування та створити основу підтримки переходу до відновлюваної енергетики [23]. Не дивно, що зі зростаючим впровадженням сонячних фотоелектричних систем більше уваги приділяється належній інтеграції розвитку «зеленої» енергетики та планування територіального простору [20].

Для України питання просторового планування наразі тісно пов'язані не лише із землекористуванням, містобудуванням, але й із післявоєнним відновленням країни та регіонів. За слушним зауваженням Н. Р. Малишевої, «війна породила також нові терміни, пов'язані з відновленням екологічного

стану та природних ресурсів України. Це, зокрема, поняття "зелена реконструкція" або "зелена відбудова" України. Ці терміни акцентують увагу на створенні екологічно сталої інфраструктури та використанні відновлюваних джерел енергії, що стане особливо важливим для повоєнного періоду відбудови країни» [124, с. 18].

Досліджуючи проблематику відновлення територій, Т. Є. Харитонova вказала на те, що «під час розробки документів відновлення, юридична природа яких має програмний характер, уповноважені органи мають право не просто автоматично відтворювати попередній стан об'єктів, а передбачати новітні, більш прогресивні рішення, які відповідають ідеям сталого розвитку, циркулярної економіки, енергетичного переходу тощо» [256, с. 36]. Учена довела, що «особливо актуальним це є для відновлення енергетики, адже відповідно до Закону України «Про енергетичну ефективність» на органах місцевого самоврядування лежить обов'язок розробити місцевий енергетичний план. Стратегічні рішення щодо відновлення енергетичної інфраструктури на засадах «зеленої» трансформації мають узгоджуватися в усіх програмних документах, що стосуються планування: плані відновлення та розвитку, програмі комплексного відновлення та місцевому енергетичному плані» [256, с. 36]. Насправді, таке бачення нормотворця цілком відповідає загальним світовим зразкам, однак не надає інструментів для вирішення практичних проблем, що пов'язані із землекористуванням.

Із необхідністю адаптувати власне планування землекористування до більшої кількості об'єктів відновлюваної енергії та пов'язаними із цим викликами стикаються не лише українські органи публічної влади на місцях, але й, наприклад, канадські. На підставі проведеного дослідження 57-ми офіційних планів сільської місцевості в Манітобі (Канада) учені доводять, що врахування енергетики в планах є низьким, особливо щодо механізмів впровадження та фактичної бази. У зв'язку з цим дослідники роблять висновок про те, що хоча сільські громади є на передовій енергетичного переходу, існуюче правові засоби планування землекористування не адаптовані для його

забезпечення [15].

Аналіз українського законодавства дозволяє продемонструвати наявність деяких важливих інтеграційних механізмів, якими енергетичні проєкти вводяться до загальної містобудівної політики. Так, за основним правилом, передача (надання) земельних ділянок із земель державної або комунальної власності у власність чи користування фізичним або юридичним особам для містобудівних потреб допускається за умови, що відповідні земельні ділянки розташовані в межах території, щодо якої затверджено принаймні один із таких видів містобудівної документації на місцевому рівні: а) комплексний план, складовою частиною якого є план зонування території; б) генеральний план населеного пункту, складовою якого є план зонування території; в) план зонування території як окремий вид містобудівної документації на місцевому рівні, затверджений до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель»; г) детальний план території [198]. Тобто земельна ділянка для будівництва енергетичного об'єкта не може бути надана у випадку відсутності затвердженої містобудівної документації хоча би в одному з перерахованих варіантів. Це означає неможливість ініціювання та реалізації енергетичних проєктів у разі проблем із містобудівними документами та плануванням розвитку території.

Винятком із такої ситуації нормотворець передбачає надання земельної ділянки для розміщення технічних засобів та/або споруд лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури. Це правило можна ідентифікувати як усвідомлене спрощення для енергетичних об'єктів, які не потребують значних земельних площ, але натомість є численними та необхідними для організації передачі енергії.

Отже, коли процес визначення земельної ділянки, яка відповідає вимогам містобудівного, екологічного, енергетичного законодавства та може бути використана для будівництва та експлуатації об'єкта енергетичної інфраструктури, успішно завершено, розпочинається наступний етап –

безпосереднього надання такої земельної ділянки у власність або користування.

Слід розпочати з того, що Розділ III Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» регулює особливості надання земельних ділянок для розміщення об'єктів енергетики. У ст. 14 цього Закону передбачено, що «земельні ділянки державної та комунальної власності надаються у власність і користування (у тому числі в оренду або користування на умовах сервітуту) для потреб енергетики, у тому числі для будівництва, розміщення та експлуатації лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури, за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень та в порядку, встановленому Земельним кодексом України з урахуванням особливостей, визначених цим Законом» [195].

Для визначення повноважень органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування щодо передачі земельних ділянок у власність або у користування необхідно звернутися до положень ст. 122 ЗК України. Разом із цим, надання землі у власність чи у користування органами публічної влади вимагає дотримання особливих правил. Як цілком слушно зазначив В. Ю. Уркевич, «земля є унікальним обмеженим природним ресурсом, є базисним ресурсом, на якому будується добробут суспільства. Розподіл землі є особливо чутливим до принципів справедливості, розумності і добросовісності. Неконкурентне надання землі у користування за наявності двох або більше бажаючих не відповідає зазначеним принципам» [243, с. 77]. Саме тому вітчизняне земельне законодавство передбачає за загальним правилом застосування конкурентних засад, а саме: «земельні ділянки державної чи комунальної власності продаються або передаються в користування (оренду, суперфіцій, емфітевзис) окремими лотами на конкурентних засадах (на земельних торгах)» [76]. Дотримання цього загального правила забезпечує цілу низку позитивних наслідків: можливість отримати найвищу потенційну ціну за земельну ділянку

публічної власності, можливість знайти найбільш зацікавленого інвестора, тощо. Однак, разом із тим, з цього універсального правила існує ряд виключень, які спрямовані на дотримання державних, суспільних та приватних інтересів, що не будуть задоволені у разі реалізації конкурентних засад відчуження земельних ділянок.

Зокрема, серед переліку таких виключень передбачено, що «не підлягають продажу, передачі в користування на конкурентних засадах (на земельних торгах) земельні ділянки державної чи комунальної власності у разі будівництва, обслуговування об'єктів інженерної, транспортної, енергетичної інфраструктури, мультимодальних терміналів, електронних комунікаційних мереж та об'єктів дорожнього господарства (крім об'єктів дорожнього сервісу)» [76]. Тобто нормотворець встановив, що необхідність зведення та/або обслуговування об'єктів енергетичної інфраструктури на певних земельних ділянках, яка виступає причиною для їх надання у власність або користування, звільняє учасників таких відносин від необхідності проводити земельні торги.

По-перше, слід визначитися із тим, які саме енергетичні об'єкти охоплюються розумінням даної статті. Так, відповідно до Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» під енергетичною інфраструктурою розуміється сукупність об'єктів, призначених для виробництва, передачі і розподілу електричної енергії, у тому числі їх технологічна інфраструктура. Фактично, це поняття є широким – воно охоплює усі можливі енергетичні об'єкти, для яких можуть знадобитися земельні ділянки.

По-друге, можна простежити у даному варіанті норми-виключення консервативне розуміння земель енергетики. Воно вбачає дану галузь централізованою, з високим ступенем монополістичності. Однак розвиток альтернативної енергетики спричинив появу багатьох учасників енергетичних відносин на боці виробників енергії. Суттєве розширення кола виробників може викликати потенційний конфлікт за дефіцитний ресурс – землю, яка

може використовуватися для енергетичних потреб. У зв'язку з цим формулювання аналізованої ч. 2 ст. 134 ЗК України відображає лише консервативну складову земельно-енергетичних відносин, в яких суб'єкт, що зацікавлений у здійсненні будівництва чи експлуатації енергетичного об'єкта чітко визначений, і створення конкуренції для нього було би штучним та зайвим. У перспективі дана стаття повинна відобразити й прогресивну складову земельно-енергетичних відносин, в яких має місце здорова економічна конкуренція та проведення земельних торгів може та має відбуватися.

Особливу групу питань складали ті питання, що пов'язані із проблемами визначення категоріальної приналежності земельних ділянок, які надаються для розміщення енергетичних об'єктів. Вони стосуються, передусім, двох аспектів, які є найбільш конфліктними:

а) розміщення лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури, що є специфічним технологічно необхідним процесом, який водночас не вимагає строгого вилучення землі під такі цілі. У зв'язку з цим Законом передбачено, що «лінійні об'єкти енергетичної інфраструктури розміщуються на земельних ділянках усіх категорій земель без зміни їх цільового призначення». Фактично, такі енергетичні об'єкти не створюють навколо себе правовий режим, що вимагає перетворення правового режиму земельної ділянки для нормального функціонування;

б) створення нових об'єктів генерації енергії. Наразі в переважній більшості такі об'єкти представлені саме «зеленою» генерацією. З метою цілеспрямованого спрощення процесу надання земельних ділянок для потреб будівництва та експлуатації таких енергетичних об'єктів у 2018 році було запроваджено важливу норму, відповідно до якої «на землях, віднесених до категорії земель, визначених пунктом "ж" частини першої статті 19 Земельного кодексу України, можуть розміщуватися об'єкти альтернативної енергетики, що використовують відновлювані джерела енергії (енергія сонячна, вітрова, аеротермальна, геотермальна, гідротермальна, енергія хвиль

та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів), незалежно від цільового призначення таких земельних ділянок». Іншими словами, об'єкти альтернативної енергетики можуть бути розміщені на будь-якій земельній ділянці, віднесеній до загальної категорії земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення.

Однак, звичайно, на практиці можуть траплятися випадки, коли реалізація енергетичного проєкту потребує використання земельної ділянки, яка перебуває у приватній власності. Для урегулювання указаних відносин Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» передбачає бланкетну норму, відповідно до якої «відчуження земельних ділянок, що перебувають у власності громадян та юридичних осіб, для будівництва об'єктів енергетики здійснюється в порядку та на умовах, визначених Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [195].

Формулювання процитованої норми є виправленим у результаті змін, внесених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури приєднання до електричних мереж» від 15.07.2021 року. У попередній редакції дана норма звучала диспозитивно, оскільки передбачала, що відчуження земельних ділянок приватної власності «може здійснюватися» згідно з правилами законодавства про відчуження для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності. Чинний варіант статті у його буквальному прочитанні не залишає вибору: у разі підбору земельної ділянки приватної (а не публічної) власності для енергетичних потреб має використовуватися уся процедура, передбачена Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності».

Однак визначений підхід нормотворця може бути продиктований двома можливими причинами:

а) прагненням забезпечити приватну особу – землевласника максимальним рівнем охорони його прав та інтересів, що можливий саме у рамках проведення процедури відчуження земельної ділянки для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності;

б) бажанням виключити ситуації сумнівів у необхідності застосування такої процедури, адже диспозитивне формулювання норми залишає можливість розсуду учасників правовідносин та їхнього вільного волевиявлення у цій частині. Якщо врахувати, що відповідні зміни були внесені законом, основна мета якого полягала у спрощенні процедури приєднання до електричних мереж, то можна припустити перевагу саме цієї причини появи аналізованої норми у законодавстві.

Проте своїм рішенням законодавець необдуманно «втрачає з поля зору» інші можливі варіанти відчуження земельних ділянок приватної власності для енергетичних потреб. Наприклад, це може статися шляхом спадкування, дарування, інвестиційного договору тощо. Відмінність таких варіантів полягає у тому, що власність на земельну ділянку переходить у власність особи, яка зацікавлена у такій землі, тоді як за процедурою викупу для суспільних потреб земельна ділянка набувається у державну або комунальну власність. Фактично, імперативність аналізованої норми може стати на заваді реалізації таких відносин, що жодним чином не сприяє розвитку сталого енергетичного землекористування.

Разом із тим, відчуження земельних ділянок для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності утворює окремий важливий сектор науково-практичних досліджень. З різних позицій на дисертаційному рівні дану проблематику вивчали: І. Я. Головня [55], Д. В. Дудник [68], О. В. Єлісеєва [69], Н. Д. Кисилиця [81], О. Ю. Кондик [97], А. Б. Наконечний [141], К. П. Пейчев [159], Г. О. Сластнікова [226], Є. П. Суєтнов [233], Ю. В. Туцький [240] та інші.

Передусім, слід визначитися із поняттям суспільної потреби та суспільної необхідності. Спеціальний Закон розуміє суспільну потребу як «обумовлену загальнодержавними інтересами або інтересами територіальної громади потребу у земельних ділянках, у тому числі тих, на яких розміщені об'єкти нерухомого майна, викуп яких здійснюється в порядку, встановленому законом» [181]. Наука пропонує альтернативні підходи до розуміння суспільної потреби, переважно розширює його. Наприклад, Д. В. Дудник обґрунтовує думку про необхідність замінити поняття «суспільна потреба» поняттям «публічний інтерес», під яким має розумітися «зумовлене публічними потребами прагнення до набуття економічно, політично, соціально вигідних наслідків, результат досягнення яких створює блага для невизначеної кількості людей; користь від реалізації даного прагнення в цілому покращує якість життя, удосконалює його або ж забезпечує умови для подальшого розвитку та існування держави, суспільства та окремих індивідів чи їх об'єднань» [68].

Такий підхід є досить сміливим, оскільки в теорії земельного права потреби та інтереси розмежовуються. Так, М. В. Шульга вказує, що земельні інтереси існують поза волею та свідомістю людей, але з різноманітним ступенем усвідомлюються людьми і формуються та реалізуються з урахуванням сукупності об'єктивних та суб'єктивних чинників [275, с. 17]. У той же час задоволення земельних потреб, наприклад, мешканців територіальної громади рішеннями органу місцевого самоврядування як суб'єктом права комунальної власності на землю спрямоване на чітко визначену мету, конкретний предмет втілення – здійснення своїх безпосередніх функцій [142, с. 198]. У зв'язку з цим ототожнення суспільної потреби та публічного інтересу є спірним підходом.

Разом із тим, Закон проводить внутрішнє відмежування суспільної потреби від суспільної необхідності та вказує на різницю між цими поняттями. Нормотворець вважає суспільну необхідність «обумовленою загальнодержавними інтересами або інтересами територіальної громади

виключну необхідність, для забезпечення якої допускається примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, у встановленому законом порядку» [181]. О. В. Єлісєєва вважає суспільну необхідність «невідкладною та безспірною (така, що не вимагає завчасного повідомлення про неї та погодження із нею власника земельної ділянки) потребою у земельній ділянці, яка виникає у Українського суспільства у зв'язку із запровадженням та функціонуванням на всій або окремій частині території України правового режиму воєнного або надзвичайного стану, реалізацією його заходів, та передбаченою відповідним Указом Президента України і конкретизованою в акті уповноважених органів державної влади або місцевого самоврядування» [69, с. 6]. Д. В. Дудник пропонує взагалі обмежитися вживанням терміну «виключна необхідність» [68, с. 4]. Існує навіть точка зору щодо недоцільності «одночасного існування в законодавстві двох синонімічних термінів – «суспільні потреби» й «мотиви суспільної необхідності» [233, с. 8].

У будь-якому випадку чинне законодавство вбачає під суспільною потребою обумовлену національними або регіональними інтересами потребу в земельній ділянці. Разом із цим, нормотворець окреслює коло суспільних потреб, які надають органам державної влади або органам місцевого самоврядування право викупу земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб. Серед переліку таких суспільних потреб зазначається «будівництво, капітальний ремонт, реконструкція та обслуговування лінійних об'єктів та об'єктів транспортної і енергетичної інфраструктури (доріг, мостів, естакад, нафто-, газо- та водопроводів, ліній електропередачі, зв'язку, аеропортів, морських портів, нафтових і газових терміналів, електростанцій) та об'єктів, необхідних для їх експлуатації» [181].

Як помітно, формулювання даної норми є специфічним. По-перше, воно відмежовує «лінійні об'єкти» та «об'єкти транспортної і енергетичної інфраструктури», хоча ці поняття в значній мірі пересікаються. По-друге,

поняття енергетичної інфраструктури уже надане у Законі України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів». Нагадаємо, що під ним розуміється «сукупність об'єктів, призначених для виробництва, передачі і розподілу електричної енергії, у тому числі їх технологічна інфраструктура» [195]. Однак аналіз закритого переліку об'єктів, даного в дужках Закону про відчуження земельних ділянок, вказує на суттєве неспівпадіння таких понять, сформульованого двома законами. Так, буквальне прочитання положень Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» вказує, що однозначною суспільною потребою може виступати потреба щодо будівництва, капітального ремонту, реконструкції та обслуговування електростанцій та ліній електропередачі. Натомість доведення вимагають суспільні потреби щодо будівництва, капітального ремонту, реконструкції та обслуговування «об'єктів, необхідних для їх експлуатації», тобто закон вказує на необхідність наявності функціонального зв'язку таких об'єктів із електростанціями або лініями електропередач.

На нашу думку, такі формулювання є невиправданими та обтяжуючими для законодавства та практики. Вони пояснюються часом появи, коли нормативного визначення енергетичної інфраструктури вітчизняне законодавство ще не містило. Оскільки станом на 01.01.2026 року така легальна дефініція уже більш як чотири роки існує, варто спростити положення абз. 3 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності».

Законодавець побудував особливе нормативне забезпечення, яке покликане створити кількоступеневе проходження процесу відчуження земельної ділянки, яка необхідна для задоволення суспільної потреби або з мотивів суспільної необхідності. Передусім, відбувається ініціювання

процедури викупу, і таким правом наділяється підприємство, що здійснює будівництво, капітальний ремонт, реконструкцію, експлуатацію об'єктів енергетичної інфраструктури. Розглянувши пропозицію та долучені до неї необхідні матеріали, орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень приймає рішення про викуп земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, для суспільних потреб. Після цього землевласник та інші заінтересовані особи (наприклад, власники нерухомого майна на цій земельній ділянці) мають бути повідомлені про таке рішення та приймають участь у переговорному процесі. Особливістю викупу як процедури є її добровільність у частині рішення власника земельної ділянки. У разі досягнення згоди щодо викупу земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, сторони укладають договір купівлі-продажу або іншого правочину, що передбачає передачу права власності.

Юридична природа такого договору викликає спори: одні учені вбачають в ній цивільно-правові ознаки [55], інші – вважають такі угоди «специфічним засобом передачі приватних земель у державну або комунальну власність, бо поєднують у собі публічно-правовий (зміст) і приватноправовий (форма) елементи» [233, с. 7]. Однак у будь-якому разі досягнення згоди на організацію добровільного викупу із забезпеченням взаємовигідних умов – це є ключовою метою такої процедури, яка, на жаль, не завжди досягається.

Активний розвиток «зеленої» енергетики у світі супроводжується багатьма гучними земельними конфліктами. Зокрема, найбільш складні ситуації зустрічаються на африканському континенті, що зумовлено синергетичною дією кількох причин: наявністю доступних природних ресурсів для масштабного розвитку альтернативної енергетики; відносно низькою платою за землю; значною залежністю соціального устрою від традиційного землекористування. Входження великих іноземних та транснаціональних компаній на енергетичні ринки африканських країн призводить до купівлі такими інвесторами масштабних територій, витіснення

корінного населення, будівництва новітніх сонячних, вітрових та/або геотермальних електростанцій. Ці процеси супроводжуються гострими соціальними конфліктами із місцевими жителями, що намагаються відстоювати свої права на землю, яка для них означає середовище існування та засіб виробництва. Наприклад, наявні дослідження, в яких проаналізовано, як фермерські громади в центральній Кенії були позбавлені своєї землі для розвитку проекту вітроенергетики Кінангоп, що призвело до конфліктів з енергетичною компанією [22]. Аналогічно, дослідження показують, як найбільший в Африці проект вітроенергетики – Lake Turkana Wind Power (LTWP) придбав понад 60 000 га землі, позбавивши переважно скотарські громади, які мали претензії предків [3], місць існування. Подібні занепокоєння висловлювалися щодо розвитку геотермальних електростанцій [14].

Тут простежується складний парадокс: енергетичний перехід, який уособлює в собі альтернативна енергетика, сам по собі є значним суспільним благом у рамках планети, але коли він здійснюється агресивними методами, втрачаються інші важливі суспільні блага – продовольча безпека, право власності на землю традиційних громад тощо.

Однак аналіз африканського досвіду продемонстрував також приклад реалізації позитивного сценарію задоволення і суспільної потреби в «зеленій» енергії, і в збереженні традиційних умов аграрного землекористування для місцевих жителів-скотарів. Такий компроміс було досягнуто в рамках складного, але результативного переговорного процесу під час реалізації проекту Кіпетто, який є другим за величиною проектом вітроенергетики в Кенії та охоплює приблизно 70 км². Хоча енергетична компанія отримала концесійну ліцензію у 2009 році, придбання землі для цього проекту тривало понад десять років. Ця затримка відображає здатність землевласників-учасників та громад ефективно вести переговори та узгоджувати різні форми пільг та схеми компенсації [8]. В обмін на укладені договори довгострокового орендного землекористування фермери отримали право безперешкодно випасати свою худобу на території вітрового парку та отримувати додаткові

грошові компенсації, окрім встановленої орендної плати. У такий спосіб приклад Кіпето дозволив поєднати задоволення різних суспільних потреб у рамках реалізації одного енергетичного проєкту та уникнути позбавлення місцевого населення прав власності на землю.

Відповідно до чинного українського законодавства варіантів насправді не так багато. Якщо виникає необхідність у певній земельній ділянці, і така необхідність підпадає під критерії суспільної потреби, то включається механізм добровільного викупу, описаний нами вище. За ним у разі досягнення згоди така земельна ділянка переходить у державну або комунальну власність, а потім передається у користування енергетичному підприємству, яке виконує запланований проєкт. Фактично, інтереси держави або територіальної громади закон доручає представляти виключно органам державної влади або органам місцевого самоврядування. Безпосередньо власні інтереси громада представляти за даним механізмом не може.

Однак, звичайно, це має як позитивні, так і негативні наслідки. Безумовним позитивом такої ситуації можна вказати чіткість представництва, легкість в організації усіх процесів. Проте необхідно пам'ятати про те, що «особливість реалізації владних прав органів місцевого самоврядування у сфері земельно-правового регулювання полягає у тому, що у них відсутній вільний розсуд при їх реалізації, наявна лиш дискреція, тобто лише можливість обрати один із передбачених законом варіантів поведінки залежно від конкретних, але чітко визначених законом, обставин» [177, с. 106]. Це обмежує варіативність дій та пошук оптимальних компромісних шляхів для задоволення суспільних потреб та врахування приватних інтересів інвесторів.

У разі недосягнення згоди за добровільною процедурою викупу земельної ділянки для суспільних потреб нормотворець передбачає можливість переходу на наступний етап відчуження такого майна. Відповідно до Закону земельна ділянка із розміщеним на ній нерухомим майном може бути примусово відчужена у державну чи комунальну власність лише як виняток з мотивів суспільної необхідності. Закон містить виключний перелік підстав для такого

примусового відчуження, однією з яких передбачене розміщення «лінійних об'єктів та об'єктів транспортної і енергетичної інфраструктури (доріг, мостів, естакад, магістральних трубопроводів, ліній електропередачі, аеропортів, морських портів, нафтових і газових терміналів, електростанцій) та об'єктів, необхідних для їх експлуатації».

Закон встановлює, що уповноважений орган державної влади або орган місцевого самоврядування звертається до суду із позовом про примусове відчуження зазначених об'єктів та мусить довести, що будівництво, капітальний ремонт, реконструкція об'єктів, під розміщення яких відчужується відповідне майно, є неможливим без припинення права власності на таке майно попереднього власника.

Узагалі законодавство різних країн демонструє відмінності у підходах до регулювання відносин відчуження земельних ділянок для суспільних потреб. Наприклад, земельні ділянки в Німеччині можуть вилучатися на користь федерації, муніципалітетів або організацій публічного права. Вилучення земельних ділянок припустиме й на користь приватних осіб, які здійснюють певні завдання на благо суспільства. Більш лояльним є законодавство Франції, за яким земельна ділянка може бути примусово вилученою у власника уповноваженими виконавчими органами державної влади лише за надзвичайних обставин з метою захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства і держави з відшкодуванням власникові земельної ділянки завданих збитків і видачею йому документа про реквізицію. Досить жорстким є законодавство Іспанії щодо відчуження земельних ділянок усіх форм власності. Законодавчу базу країни сформовано таким чином, щоб власники сільськогосподарських земель у деяких областях Іспанії не могли перешкоджати місцевим органам влади провадити перекваліфікацію цих земель у іншу категорію з метою поліпшення місцевої інфраструктури, зокрема для створення нових об'єктів електроенергетики тощо [56].

Одним із найбільш конфліктних питань під час здійснення відчуження земельних ділянок для задоволення суспільних потреб або з мотивів

суспільної необхідності є визначення вартості такого майна. Відповідно до Закону вартість земельної ділянки, що відчужується або передається у власність замість відчуженої, визначається на підставі її експертної грошової оцінки, проведеної відповідно до закону. При цьому звіти з експертної грошової оцінки земельних ділянок, що відчужуються, підлягають рецензуванню в порядку, визначеному законом. З позицією законодавця не погоджується Ю. В. Туцький, який вважає, що «викупна ціна виплачувана за земельну ділянку у правовідносинах викупу, має визначатись на основі неринкових показників і становити справедливе відшкодування, зміст якого зумовлюється вартістю земельної ділянки, процедурними, логістичними, адаптаційними та іншими витратами, й визначається формою і часом їх виплати» [240]. Однак експертна грошова оцінка, передбачена Законом, опирається на об'єктивне визначення вартості земельної ділянки. У цьому аспекті необхідно також враховувати, що «земельно-оціночні правовідносини як різновид земельно-кадастрових інформаційних правовідносин» [146] інтегровані в цілий інститут ієрархічних земельно-управлінських відносин, що не є паритетними за своєю природою. Проте визначення справедливої викупної ціни є запорукою гарантування дотримання прав землевласника під час процедури відчуження земельної ділянки. Водночас, необхідно звернути увагу на спостереження за світовими тенденціями, які дали змогу зробити висновки про те, що «вартість землі для енергетичної системи щонайменше вдвічі вища» [19]. Підвищення вартості землі після її переходу до категорії земель енергетики також є вагомим економічним фактором, що може в перспективі впливати на рішення та ступінь конфліктності процедур відчуження земель за аналізованою процедурою.

У цілому зниження частоти виникнення невирішених конфліктів, що переростають у судові спори, під час здійснення процедур викупу земельних ділянок для енергетичних потреб або з мотивів суспільної необхідності можливе у разі ефективного використання доступних правових інструментів позасудового врегулювання. Одним із таких механізмів є медіація. Слід

зазначити, що Г. О. Сластнікова цілком слушно обґрунтувала необхідність «розширення практики застосування процедури медіації (залучення до вирішення спору медіатора у межах позасудової процедури медіації у порядку, визначеному Законом України «Про медіацію») під час вирішення публічно-правових спорів про примусове відчуження майна з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб» [226, с. 28]. Однак такі пропозиції, які в ідеальних побудовах мають бути ефективними, на практиці часто виявляються малозастосовними. Наприклад, Т. Є. Харитонova та Х. А. Григор'єва, досліджуючи поглиблено проблематику використання медіації до земельних спорів публічно-правової природи, дійшли висновків про об'єктивну обмеженість можливостей такої процедури. Так, учені вказують на те, що «реальну медіабельність публічно-правових земельних спорів суттєво знижує синергетична дія кількох складних аспектів, а саме: загроза порушення антикорупційного законодавства та вимушена деформація основоположних принципів медіації (добровільності, конфіденційності, самовизначення) в силу участі в процедурі органу державної влади» [258]. Опираючись на цю тезу науковиць, можна спрогнозувати в цілому низький рівень медіабельності земельних спорів щодо відчуження земельних ділянок для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності у сфері енергетики.

Отже, зростаючі потреби в землях енергетики вимагають перегляду законодавчих засад надання земельних ділянок для таких потреб та оцінки адекватності чинних положень сучасним реаліям та перспективам у цій сфері. Передусім, дослідження продемонструвало, що вітчизняне законодавство реагує на вказані потреби несистемно, обмежуючись набором окремих нормативних положень, а саме: а) загальними вимогами містобудівного характеру щодо неможливості надання земельної ділянки для будь-якого будівництва без наявності належної містобудівної документації; б) дозволом розміщувати об'єкти відновлюваної генерації не лише на землях енергетики, а в межах усієї категорії земель промисловості, транспорту, електронних комунікації, енергетики, оборони та іншого призначення; в) спрощенням для

лінійних об'єктів енергетики, які можуть розміщуватися на землях будь-якої категорії. При цьому законодавство не містить критеріїв для визначення земель для енергетики або навпаки – заборон для встановлення такого правового режиму.

Опираючись на опрацьований іноземний досвід, проаналізований крізь призму вітчизняних реалій та потреб, на нашу думку, можна дійти висновку про те, що у програмних документах післявоєнного відновлення територій доцільно планувати зони стратегічного прискореного розвитку альтернативної енергетики із забезпеченням відповідного правового режиму земель. У таких зонах можливою є як реалізація ідей кластерного розвитку, в яких енергетичне підприємство виступає центральною ланкою [217, с. 230], так і проєктів, в яких енергетичні компанії займають обслуговуючі та допоміжні позиції. У будь-якому випадку попереднє визначення певної території зоною стратегічного прискореного розвитку альтернативної енергетики дає можливість реалізувати прогресивну модель відносин надання земель державної та комунальної власності, за якої для реалізації енергетичного проєкту доцільним є відчуження земельної ділянки на конкурентних засадах.

Доцільно також передбачити розширення можливих варіантів відчуження земель приватної власності для енергетичних потреб (окрім лише за вимогами Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності»).

2.2. Особливості правового регулювання використання земель енергетики

Дослідження особливостей правового режиму земель енергетики, передусім, має розкривати правову специфіку, яка стосується регулювання

використання та охорони таких земель. У даному підрозділі розглядатиметься науково-практична проблематика використання земель енергетики, а у наступному – юридичні аспекти забезпечення охорони таких земель. З метою виконання поставленого наукового завдання дослідження особливостей використання земель енергетики буде здійснене нестандартним способом, а саме: крізь призму принципів регулювання земельних відносин. Вибір такого наукового способу зумовлений широкими можливостями, які надає поглиблене вивчення принципів права.

Серед вітчизняних учених – теоретиків відомими дослідниками принципів права є науковці, що присвятили цим питанням свої дисертаційні й монографічні роботи, зокрема І. П. Бахновська [31], С. П. Головатий [54], І. В. Жукевич [71], В. В. Колесніченко [95], С. П. Погребняк [165], І. Я. Станько [229], О. О. Уварова [241], Т. І. Фулей [252] та інші. Крім того, доктрину земельного права поповнили своїми фундаментальними розробками В. В. Книш із дисертацією на тему «Принципи земельного права України» (2006) [84], Т. О. Коваленко із дисертацією на тему «Проблеми законодавчого забезпечення реалізації принципу законності у регулюванні земельних відносин в Україні» (2014) [88], В. В. Шевченко із дисертацією на тему «Реалізація принципу свободи договору в земельному праві України» (2016) [270], В. Г. Ярощук із дисертацією на тему «Принцип екологічної безпеки в земельному праві України» (2013) [284] та інші учені.

Навіть незважаючи на підвищену увагу до принципів права як предмету досліджень у вітчизняній юридичній науці, слід погодитися із тим, що у даній сфері ще залишається багато нерозкритих або невирішених питань. Однак завданням у рамках даної роботи не є виявлення усіх загальнотеоретичних проблем щодо визначення та використання принципів права – виходячи із предмету дисертаційної роботи, будуть обрані найбільш науково визнані та прийнятні, з нашої точки зору, позиції. Це необхідно не як самоціль, а як інструмент для вирішення переліку поставлених наукових завдань, як-от: визначення правових ознак землекористування в енергетиці; виявлення

теоретичних та практичних проблем під час виділення та застосування принципів правового регулювання земельних відносин в енергетиці; визначення необхідності та шляхів удосконалення таких принципів права.

Окрім того, що принципи традиційно визначаються як основоположні керівні засади виникнення, зміни та припинення суспільних відносин, слід наголосити на їх цілком практичному змісті, що виходить далеко за рамки суто теоретичної ідеалізації відносин. Так, О. О. Уварова досить вдало зазначає, що у результаті проведених нею досліджень розкрито природу принципів права як безпосереднього регулятора суспільних відносин на основі функціонального зв'язку між принципами і нормами права. Учена вказує, що вплив принципів відбувається шляхом реалізації їх регулятивної функції, «у межах якої принципи виступають юридичною основою вирішення справи (як поряд з нормами права, так і самостійно у разі прогалини у позитивному праві)» [241], та інструментальної функції, «через яку принципами права здійснюється вплив на правове регулювання, оцінка правозакріплення і правозастосування» [241].

Якщо взяти за основу таке розуміння принципів земельного права, то стає очевидним, наскільки важливим є науково-практичний підхід до їх виділення та класифікації. Найбільш універсальним є загальнотеоретичний поділ принципів права, за яким принципи системи права класифікуються на: а) загальноправові (основні); б) міжгалузеві; в) галузеві; г) принципи інститутів права [96, с. 12]. Проте такий підхід є не єдиним можливим, і представники земельного права пропонують деякі інші варіації.

Наприклад, досить поширеною є думка про те, що принципи земельного права можна розділити на конституційні, загальноправові та спеціальні [61; 74, с. 26]. Відповідно до такого підходу спеціальні принципи якраз і є тими, що характеризують безпосередньо галузеву специфіку. У деяких інших наукових побудовах дослідники виділяють міжгалузеві принципи як окрему групу правових ідей, керівних засад, що є спільними для двох і більше галузей права. Однак напевно найбільший інтерес у рамках предмету нашого

дослідження викликає категорія «інституційних принципів», оскільки вони охоплюють ті принципи, які є особливими для окремого інституту в межах галузі права – саме таким відособленим правовим утворенням є правове регулювання використання та охорони земель енергетики. Для того, щоб якісно дослідити його інституційні принципи, необхідно розпочати із системного аналізу галузевих принципів земельного права.

Передусім, слід обумовити, що деякі автори ототожнюють принципи земельного права та земельного законодавства [132], тоді як інші – розмежовують їх. Наприклад, В. Д. Сидор зазначає, що «окремі принципи земельного законодавства можуть служити підґрунтям для формування принципів земельного права, а також стати правовими нормами у вигляді юридичних дозволів, заборон, розпоряджень і нормами-принципами, якщо вони будуть закріплені в нормативних правових актах земельного законодавства» [223]. Строго кажучи, на нашу думку, різниця між цими поняттями все ж існує, однак нормотворець поводить із нею недостатньо розважливо, допускаючи різноманітні формулювання.

Так, у ст. 5 ЗК України сформульовано принципи земельного законодавства, тоді як у ст. 3 Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» закріплені принципи регулювання земельних відносин у галузі енергетики. На нашу думку, для якості змістовного дослідження є сенс на даному етапі абстрагуватися від відмінностей у формулюваннях та зосередитися на тому, які особливості проявляються під час застосування указаних галузевих та інституційних принципів під час використання земель енергетики. Першими варто дослідити галузеві принципи, закріплені ЗК України.

Поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва. Щодо даного принципу висловлено багато зауважень, зокрема, здебільшого вони зводяться до його описового і ненормативного характеру, що викликає сумніви у необхідності виокремлення цього принципу. Однак існують також думки, які

відштовхуються від фактичної наявності даного принципового положення у системі нормативно закріплених галузевих принципів. Так, В. В. Книш обґрунтовує «необхідність включення у структуру ЗК України окремого розділу “Особливості використання землі як територіального базису”, виходячи зі змісту принципу поєднання особливостей використання землі як природного ресурсу, основного засобу виробництва та територіального базису» [84, с. 6]. Ураховуючи той факт, що для енергетики використання земель є саме територіальним, то законодавча деталізація указанного засадничого положення здатна безпосередньо позитивно вплинути на загальне нормативне забезпечення правового режиму земель енергетики.

Забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави. Дане засадниче положення викликає дискусії та питання. Зокрема, А. М. Мірошніченко не вважає його галузевим принципом земельного права огляду на те, що «у правовому регулюванні цілком слухна (хоча й не дуже коректно сформульована у п. «б» ст. 5 ЗК України) ідея про рівність суб'єктів права власності не знайшла послідовного втілення, оскільки закон дуже часто встановлює невиправдані спеціальні правила щодо тих чи інших суб'єктів» [132].

Якщо говорити про землі енергетики, то вони можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Узагалі, законодавець не формулює певні чітко визначені права та обов'язки, які накладаються саме на таких землевласників. Однак у літературі право власності на землю завжди виступало одним із найбільш цікавих предметів наукових пошуків. Наприклад, Л. П. Заставська стверджує, що «право власності на землю це – врегульоване нормами земельного права володіння, користування і розпорядження земельними ділянками з додержанням правових вимог щодо цільового і раціонального використання землі, землеустрою, земельного кадастру, екологічної безпеки, обмежень та обтяжень» [73]. Фактично вчена використовує класичну цивілістичну конструкцію права власності (володіння, користування та розпорядження) із доданням низки правових вимог

переважно публічно-правового характеру. П. Ф. Кулинич наголошує на тому, що такі вимоги неможливо просто назвати деякими додатковими факторами – вони трансформують саму сутність права природоресурсної власності. Так, учений пише про те, що «правовий концепт Природи покладає на власника і певні обов'язки, які слід вважати частиною змісту права власності на природні ресурси. Тому регулювання відносин права власності на землю та інші природні ресурси має бути прерогативою не цивільного, а природоресурсного права як сукупності відповідних галузей правової системи України» [114, с. 71]. Якщо опиратися на таку точку зору, то саме положення передусім ЗК України та інших актів земельного законодавства, які регулюють питання власності, належить застосовувати до відносин щодо власності на землі енергетики.

Невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом. С. В. Хомінець вважає, що даний принцип є закономірною реалізацією «положень Конституції України, оскільки базується на більш загальній конституційній нормі щодо зобов'язання органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України (ст. 19 Конституції України)» [261, с. 304-305]. А. М. Мірошніченко є більш категоричним та відмовляє аналізованому положенню в можливості виступати галузевим принципом земельного права, адже воно, як і деякі інші, «фактично повторюють принцип законності, характерний для всієї правової системи» [132].

У теорії права «законність обґрунтовується як заснована на провідній правовій ідеї вимога суворого та неухильного дотримання і виконання або застосування норми права. Ідеологічним підґрунтям цієї вимоги є положення про загальнообов'язковість права» [143]. Вивчаючи проблеми законності крізь призму земельного права, Т. О. Коваленко аргументувала, що «забезпечення

реалізації принципу законності у сфері регулювання земельних відносин в Україні є можливим за умови запобігання юридичним дефектам на стадії нормотворення та їх мінімізації у процесі правозастосування» [89]. Учена вважає розвиток спеціального законодавства у сфері правового режиму земель енергетики позитивною тенденцією законодавчого забезпечення реалізації принципу законності у регулюванні земельних відносин на етапі з 2004 по 2014 роки [88, с. 85]. Тобто науковиця міцно пов'язує успішну реалізацію принципу законності із розвитком земельного законодавства. У зв'язку з цим, вона вказує, що недоліки, які мають місце в законодавчому забезпеченні, відображаються у загрозах національній безпеці. Зокрема, вона сконцентровує увагу на тому, що «через відсутність у земельному законодавстві ефективних механізмів набуття національними та іноземними інвесторами прав на земельні ділянки промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики для будівництва нових промислових об'єктів на території нашої держави» [88, с. 102] можливими негативними наслідками є «істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу» [88]. Водночас слід зазначити, що Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» є досить ліберальним відносно можливих власників. Так, як зазначає О. В. Павлюк, «будь-яких обмежень для іноземних осіб як суб'єктів права приватної власності на землі енергетики спеціальний Закон про землі енергетики не встановлює» [156].

Забезпечення раціонального використання та охорони земель. Даний принцип є одним із тих небагатьох, що визнається більшістю учених – фахівців земельного права. Водночас, під час поглибленого дослідження його змісту стає очевидним, що його розуміння є неоднаковим. Основною причиною стала, на наш погляд, еволюція технологічного наповнення даного терміну, яка потягнула за собою і трансформацію юридичного його сприйняття.

Так, у результаті своїх досліджень А. О. Булгаков виявив «різноманітність підходів до раціонального використання й охорони земель протягом ХХ ст., зміну підходу природокористування від досягнення максимальної економічної вигоди до створення умов правильного землекористування задля збереження земельних ресурсів для майбутніх поколінь» [42, с. 8]. Тобто поступово «у процесі формування наукової думки розуміння раціонального природокористування вийшло за межі лише досягнення необхідного економічного ефекту з найменшим впливом на довкілля» [41, с. 53]. Нові реалії переходу на концепцію сталого розвитку почали «змінювати характер та спрямованість правового регулювання природокористування, зумовили необхідність внесення коректив до системи законодавства і права в цій сфері з метою формування та запровадження принципово нової політики збалансованого природокористування, яка б відповідала еколого-економічним критеріям, ґрунтувалась на принципах сталості та компромісі між економічними, екологічними та соціальними потребами суспільства і була спрямованою на забезпечення його довготривалого сталого розвитку» [63, с. 172].

В. І. Федорович цілком слушно відмічає, що духом «раціональності землекористування» пронизане все земельне законодавство України. Учений вважає, що принцип раціонального природокористування має економічний та екологічний аспекти: економічна сторона цього принципу полягає у досягненні максимального позитивного ефекту при використанні природних об'єктів з оптимальними затратами, а екологічна – полягає у забезпеченні екологічної безпеки при здійсненні природокористування і середовища [247, с. 136 – 137]. У такий спосіб учений прямо поєднує у галузевому принципі земельного права економічну та екологічну складові, що підтверджує окреслені вище еволюційні тенденції.

Разом із тим, оцінка належної реалізації даного принципу завжди викликає питання. У зв'язку з цим принцип раціонального використання земель науково препарується й з позицій його застосування на практиці. Так,

В. І. Федорович пропонує вбачати у даному принципі два критерія: кількісний та якісний. Кількісний критерій раціонального використання земель переважає при використанні земель як територіального базису (передусім у несільськогосподарській сфері), якісний – при використанні земель як основного засобу виробництва (у сільськогосподарській сфері). Так, учений вважає, що кількісний критерій раціонального використання земель полягає у раціональному суміщенні об'єктів, що розташовуються на одній земельній ділянці. Наприклад, п. 4 ст. 23 ЗК України вимагає, щоб лінії електропередач і зв'язку та інші комунікації проводилися головним чином вздовж шляхів, трас тощо, чим досягається суміщення смуг відведення земель для розташування відповідних об'єктів та їх охоронних зон, та відповідно, економія земельних площ [248, с. 270-272].

А. М. Мірошніченко переконаний у тому, що «раціональне використання земель передбачає встановлення у конкретній ситуації балансу різних інтересів та пріоритетів (екологічних, економічних, естетичних та ін.). Принцип раціонального використання має виступати оціночним критерієм у разі реалізації так званих дискреційних повноважень у сфері земельних відносин (під час надання земельних ділянок у власність або користування, затвердження планувальної документації тощо) та під час тлумачення неоднозначних положень земельного законодавства» [132].

Слід відмітити, що Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» не зловживає терміном «раціональне використання земель», скоріше навпаки – вживає його епізодично, без тлумачень та специфіки, відсилаючи до загальних положень земельного законодавства. Так, дане поняття зустрічається у преамбулі, яка встановлює, що «цей Закон визначає правові та організаційні засади надання і використання земельних ділянок для розміщення об'єктів енергетики, встановлення та дотримання правового режиму земель спеціальних зон об'єктів енергетики з метою забезпечення безперебійного функціонування цих об'єктів, *раціонального використання земель*, а також безпечної

життєдіяльності та захисту населення і господарських об'єктів від впливу можливих аварій». У даній нормі раціональне використання земель виступає метою встановлення спеціальних зон енергетичних об'єктів, а не фігурує як повноцінна складова правового режиму земель енергетики.

Об'єктивним критерієм реалізації принципу раціонального використання земель енергетики можна також вважати дотримання цільового використання таких земель. Однак під час дії воєнного стану саме сувора реалізація даного припису стала найбільш проблемною, адже обставини вимагають більш гнучких правових рішень. У зв'язку з цим раціональність використання сама перетерпіла чергову внутрішню трансформацію: наразі вона має враховувати задоволення потреб швидкого доступу до об'єктів енергетичної інфраструктури у разі необхідності усунення наслідків аварій або руйнувань; забезпечення населення та об'єктів критичної інфраструктури локальними джерелами енергії у разі блекаутів; компенсацію стрімкого зниження інвестиційної привабливості галузі енергетики за рахунок дерегуляції та адміністративно-правового спрощення.

Забезпечення гарантій прав на землю. Хоча ЗК України приділяє значну увагу гарантіям прав на землю, присвячуючи цим питанням окремий розділ, легального визначення цього терміну не сформульовано. У доктрині пропонується багато варіантів авторських дефініцій. Зокрема, під гарантіями прав, як зазначає М. В. Краснова, можна розглядати створення умов і надання таких юридичних засобів державою, за яких особа вільно та безперешкодно мала б можливість реалізовувати закріплене за нею право [107, с. 99].

О. А. Вівчаренко підкреслює непропорційність у реалізації даного принципу в чинному законодавстві. Так, на його думку, «розробники ЗК України ставили за мету максимально запровадити гарантії прав на землі приватної власності. Цей доктринальний підхід призвів до відходу від створення «єдиних правил гри на земельному ринку» [46, с. 115]. Дещо по-іншому дану ситуацію оцінив І. І. Каракаш, який, аналізуючи п'ятий розділ ЗК України, дійшов висновку, що в ньому закріплені лише спеціальні гарантії

прав на землю, при чому передусім гарантії захисту прав на земельні ділянки фізичних та юридичних осіб. Разом із тим, учений наголошував, що висловлена ним думка не означає, що права держави чи територіальних громад, державних та комунальних підприємств, установ і організацій менш гарантовані. І. І. Каракаш також слушно підкреслював, що спільною ознакою загальних та спеціальних юридичних гарантій прав на землю слід вважати їхню державно-правову природу, а саме: «вони мають державне походження, спираються на авторитет держави і мають юридично визначений зміст» [79, с. 231], а обов'язковість їх дотримання забезпечується можливістю застосування юридичних заходів, у тому числі примусових.

У цілому ЗК України під гарантіями прав на землю розуміє надання громадянам та юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю; встановлення підстав та механізму відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам; забезпечення вирішення земельних спорів тощо.

Якщо проаналізувати Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», то у ньому деякі з указаних гарантій прав на землю знайшли свою подальшу деталізацію та специфікацію. Наприклад, окремий розділ Закону присвячено питанням відшкодування збитків та відповідальності за порушення законодавства України про землі енергетики. Оскільки даним Законом виділено інституційний принцип правового регулювання земельних відносин в енергетиці, який полягає у «гарантуванні відшкодування розміру втрат і збитків, які можуть бути заподіяні при будівництві та експлуатації об'єктів енергетики власникам і користувачам земельних ділянок», то його зміст буде більш детально розглянутий нижче – в групі інституційних принципів.

Пріоритету вимог екологічної безпеки. Дослідивши цю засадничу ідею на дисертаційному рівні, В. Г. Ярошук обґрунтував, що зміст його «полягає в тому, що за наявності колізії між земельно-екологічними нормами та іншими земельно-правовими нормами необхідно керуватися саме земельно-екологічними нормами» [284, с. 5]. Учений тим самим підкреслює саме

функціональне навантаження даного принципу, яке полягає у встановленні пріоритетності під час вибору норм за умов неоднозначних правових ситуацій. Однак при цьому науковець не обмежує вплив даного принципу лише встановленням пріоритетів у разі виявлення конфліктних або спірних ситуацій. Він конкретизує, що у правовому режимі земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення «принцип екологічної безпеки є спрямованим на таке їх використання, яке не виходить за межі допустимого екологічного ризику від антропогенного впливу на відповідні землі та земельні ділянки» [284, с. 11]. Фактично даний принцип розкриває ще одну свою функцію – лімітуючу, яка покликана давати орієнтири та екологічні обмеження під час прийняття рішень у земельних відносинах. Так, А. М. Мірошніченко вбачає у даному аспекті яскраву практичну можливість застосування принципу пріоритету вимог екологічної безпеки, оскільки він «може бути безпосередньо застосований у багатьох випадках, коли земельне законодавство передбачає прийняття тим чи іншим органом дискреційного рішення» [132].

Можна вказати на потенційні конфлікти між дотриманням галузевого принципу пріоритету екологічної безпеки та інституційним принципом поєднання інтересів забезпечення енергетичної безпеки держави та захисту навколишнього природного середовища, що закріплений у Законі України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів». Хоча в теорії права слушно стверджується про недопустимість суперечностей між загальноправовими, галузевими та інституційними принципами, що призводить до згубного розбалансування системи права та методологічних конфліктів, але у даному випадку простежується саме така ситуація. Принцип земельного законодавства, встановлений ЗК України, має на меті вирішувати проблеми вибору в спірних ситуаціях на користь екологічних інтересів. Інституційний принцип використовує зовсім інший методологічний підхід, вимагаючи поєднання (тобто збалансування,

рівноправності, консенсусу) інтересів у енергетичних та екологічних потребах.

У літературі давно точаться дискусії щодо розширення та/або переосмислення переліку галузевих принципів земельного права, адже «принципи земельного права не обмежуються лише змістом ст. 5 ЗК України, вони можуть формуватися на основі теорії земельного права, судової практики та змісту нормативно-правових актів» [126, с. 103]. Зокрема, В. І. Федорович додатково виділяє такі галузеві принципи як: перебування землі в цивільно-правовому обігу, платність використання землі, державне регулювання земельних відносин, захист прав та законних інтересів суб'єктів земельних правовідносин, пріоритет сільськогосподарського землевикористання, цільовий характер використання земель, стабільність землекористування, екологізація земельного права [249].

В. К. Гуревський виокремлює такі спеціальні принципи як: принцип цільового і раціонального використання земель, принцип встановлення особливого правового режиму земель відповідних категорій, принцип пріоритету сільськогосподарського використання земель та їх охорони, принцип державного контролю за використанням та охороною земель, принцип платності використання земель, принцип забезпечення захисту прав юридичних осіб і громадян на землю тощо [61]. М. С. Долинська також виділяє принцип діджиталізації [66], але не розкриває його більш детально.

Особливу увагу заслуговує висловлена в літературі думка щодо існування міжгалузевих принципів земельного права, до яких зокрема відноситься принцип комплексного використання земель. Вивчаючи сутність даного принципу, С. В. Шарапова дійшла висновку, що «під час використання земельної ділянки повинні враховуватися не тільки особливості природних ресурсів, пов'язаних із земельною ділянкою, а й вживатися заходи щодо їх відновлення та відтворення, заходи щодо збереження природних ресурсів» [268]. Дотримання даного принципу є актуальним під час використання земель енергетики, оскільки, незважаючи на свій характер, таке використання

здійснює суттєвий вплив на природні ресурси земельної ділянки та вимагає організації їх комплексної охорони.

Аналіз інституційних принципів регулювання земельних відносин у галузі енергетики, закріплених у ст. 3 Закону, дозволяє виявити деякі важливі особливості використання земель енергетики.

Комплексність заходів, спрямованих на забезпечення дотримання технологічних режимів виробництва і передачі електричної і теплової енергії та безаварійного функціонування і розвитку енергетичної галузі. Даний принцип покликаний підкреслити особливий зв'язок технологічності та права в досліджуваних відносинах. Дійсно, суто юридичними засобами окреслені земельно-енергетичні відносини можна врегулювати лише частково: важливо враховувати об'єктивні процеси, що потребують нормальної організації виробництва, розподілу та передачі енергії. Вагому роль у дотриманні даного принципу відіграє його реалізація під час використання земельних ділянок для різноманітних енергетичних потреб:

а) просторове розміщення енергетичних об'єктів. Зокрема, Т. Є. Харитонова вказує, що земельне законодавство дозволяє розміщувати об'єкти передачі електричної енергії на земельних ділянках усіх категорій земель без зміни їх цільового призначення. Проте учена наголошує на тому, що «ЗК України знов вносить певні обмеження, встановлюючи, що для потреб, які не пов'язані з веденням сільськогосподарського виробництва, надаються переважно несільськогосподарські угіддя або сільськогосподарські угіддя гіршої якості, тому лінії електропередачі та інші комунікації проводяться головним чином вздовж шляхів, трас тощо, а споруди альтернативної енергетики мають будуватися з врахуванням цього положення» [253, с. 274];

б) розмір площі земельних ділянок та їх конфігурація. У своїй дисертації А. М. Мірошніченко зазначив, що для категорії земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення особливого значення набуває така характеристика як нормування. Саме нормування – і передусім у межах даної категорії

спеціального призначення, на думку вченого, «повинно запобігти необґрунтованому виведенню землі із сільськогосподарського, лісгосподарського виробництва та інших пріоритетних видів використання» [133, с. 75]. Законом України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» встановлено, що «розмір площі, що надається у власність чи користування для розміщення енергогенеруючих об'єктів, визначається за проектами їх будівництва відповідно до проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок» [195]. Тобто земельна ділянка «прилаштовується» під затверджений енергетичний проєкт та слугує його реалізації. Відносно ліній електропередач Закон передбачає іншу вимогу. Так, конфігурація і розміри площ земельних ділянок, що надаються для розміщення лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури, визначаються за відповідною документацією із землеустрою з урахуванням державних будівельних норм, охоронних зон та проектів щодо будівництва таких об'єктів. Також окремими проектами будівництва відповідно до проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок визначаються конфігурація і розміри площ, що відводяться для розміщення опор повітряних ліній електропередачі, а також прокладання кабельних ліній електропередачі. Для окремих конструкцій опор розміри площ встановлюються державними будівельними нормами на підставі документації із землеустрою.

Подібним чином відносини щодо нормування земельних ділянок для різних енергетичних потреб врегульовані й в інших країнах. У сучасних іноземних дослідженнях простежуються зв'язки між вартістю землі, плануванням відновлюваної енергетики та стратегіями енергетичного переходу [18]. Учені вбачають необхідність перегляду нормативів, які були встановлені для деяких енергетичних об'єктів (наприклад, сонячних електростанцій), оскільки через активний науково-технічний прогрес об'єктивні вимоги до землекористування та зайнятої площі суттєво зменшилися протягом останнього десятиліття, що призводить до значної економії землі [4];

в) забезпечення енергетичної безпеки в умовах воєнного стану. Комплексність заходів у даному аспекті проявляється в тому, що у кризових умовах ведення воєнних дій, постійних загроз та руйнувань енергетичної системи передбачається значна кількість тимчасових заходів, які спрямовані на підтримання оптимального функціонування енергетики та пронизують одночасно різні галузі законодавства: земельного, енергетичного, містобудівного, адміністративного тощо. При цьому вкрай важливим є забезпечення їх системної дії, урахування міжгалузевих правових зв'язків. Наприклад, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку зміни цільового призначення земельних ділянок для залучення інвестицій з метою швидкої відбудови України» від 06.02.2024 року [185] було доповнено Прикінцеві положення Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» пунктом 9¹², відповідно до якого «під час дії воєнного стану та протягом шести місяців з дня його припинення чи скасування в Україні або у відповідній окремій місцевості фінансування робіт з розроблення детальних планів територій допускається здійснювати за рахунок коштів, визначених ст. 10 цього Закону, а також за рахунок коштів з інших джерел, не заборонених законом, за таких умов: 1) функції замовника детального плану території здійснює відповідний орган місцевого самоврядування; 2) детальний план території передбачає розміщення об'єктів енергогенеруючих підприємств, що здійснюють виробництво, у тому числі з альтернативних джерел, передачу, розподіл електричної енергії або комбіноване виробництво електричної та теплової енергії, та/або технологічної інфраструктури об'єктів енергетики; 3) детальний план території не передбачає нове будівництво/реконструкцію об'єктів житлової нерухомості та/або об'єктів громадського призначення» [198]. У такий спосіб нормотворець розблокував, з одного боку, просування енергетичного переходу в складних умовах воєнного стану; з другого боку, забезпечив альтернативну можливість інвесторам реалізовувати важливі

енергетичні проєкти у випадку, коли необхідної містобудівної документації немає.

Не менш важливою зміною стало доповнення підпункту 11 пункту 27 Перехідних положень ЗК України підпунктом "г", в якому передбачено, що встановлення та зміна цільового призначення земельних ділянок (крім земель, віднесених до категорій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, земель історико-культурного призначення, земель водного фонду, рекреаційного, оздоровчого, лісгосподарського призначення) допускаються на територіях за межами населених пунктів, якщо стосовно таких територій відсутня затверджена містобудівна документація на місцевому рівні, для розміщення таких об'єктів згідно з класифікатором, за яким здійснюється класифікація будівель і споруд: промислові та складські будівлі; нежитлові сільськогосподарські будівлі; трубопроводи, лінії електронних комунікаційних мереж та електропередачі (крім магістральних нафтопроводів та газопроводів); комплексні споруди промислових об'єктів [76]. Отже, законодавець значно лібералізував регулювання відносин щодо зміни цільового призначення земельних ділянок, зокрема земель енергетики. Аналіз запропонованого переліку будівель та споруд дозволяє погодитися із тим, що до них можуть бути віднесені деякі об'єкти енергетичної інфраструктури, наприклад, лінійні енергетичні об'єкти, неатомні електростанції тощо.

Аналізований інституційний принцип комплексності заходів проявився у даному випадку в тому, що внесення загальної норми в Перехідні положення ЗК України паралельно було підкріплене дублюванням у спеціальному Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності», де запропонований тимчасовий механізм знайшов своє детальне закріплення. Слід також відмітити, що указані норми, узагальнено спрямовані на реагування в умовах воєнного стану та післявоєнну відбудову, здебільшого не торкаються безпосередньо положень Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», хоча багато тимчасових

механізмів впливають на правовий режим земель енергетики. Таке рішення законодавця є, з одного боку, легшим шляхом у плані юридичної техніки, однак з іншого боку – це завжди ставить питання щодо дотримання принципу комплексності технологічних та правових заходів, що встановлюється Законом.

Поєднання інтересів забезпечення енергетичної безпеки держави та захисту навколишнього природного середовища. Як уже зазначалося вище, такий інституційний принцип не узгоджується повною мірою із галузевим принципом земельного права щодо пріоритету вимог екологічної безпеки, а також із аналогічним принципом охорони навколишнього природного середовища, закріпленим у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». До речі, дублювання принципу пріоритету вимог екологічної безпеки дає підстави стверджувати про його міжгалузевий характер. Тим не менш, в ідейну основу використання земель енергетики покладено принцип, який енергетичну безпеку ставить на один щабель із вимогами захисту навколишнього середовища. Поєднання таких інтересів часто є прямо протилежними, особливо в традиційній енергетиці, яка є головним виробником парникових газів та прискорювачем негативних кліматичних змін. В умовах воєнного стану та частих перебоїв із електропостачанням в Україні протягом останніх кількох років стрімко зростає кількість мобільних джерел виробництва електроенергії, які втримують енергетичну безпеку країни на певному рівні. За повідомленням Держекоінспекції, «генератори, що працюють на бензині чи дизельному паливі, виділяють значну кількість шкідливих речовин, зокрема діоксид сірки, оксиди азоту й чадний газ. Окрім впливу на повітря, генератори можуть забруднювати ґрунт і воду» [52]. Більш стійким та стратегічним рішенням є послідовне здійснення енергетичного переходу на усіх рівнях виробництва та споживання енергії, тобто перехід на низько- або безвуглецеві джерела енергії. У зв'язку з цим успішна реалізація даного принципу окрім іншого передбачає

спрямування управлінських зусиль, прийняття рішень, надання земель для розвитку альтернативної енергетики.

Пріоритет безпеки життя і здоров'я населення над економічною вигодою від діяльності об'єктів енергетики. Цей принцип є певний відлунням пережитої українським народом Чорнобильської трагедії, яка стала суворим уроком для усіх наступних поколінь. Важливий досвід, який відображений у аналізованому інституційному принципі, покликаний нагадувати, що будь-які, навіть найбільш вигідні енергетичні об'єкти не повинні своїм функціонуванням шкодити або загрожувати людям. Єдине, що варто переосмислити у зв'язку з еволюцією доктринальних поглядів, – це жорстка концентрація на населенні, обмеження пріоритетів інтересами людської спільноти. Опрацювання філософських та наукових ідей у цьому напрямі уже трансформувало антропоцентричність у більш сучасну концепцію сталого розвитку, яка обстоює гармонію та збалансування економічного, екологічного та соціального начал.

Визнання пріоритету потреб суспільної необхідності на землі енергетики над потребами приватної власності на землю інших осіб. Наскільки такий принцип є необхідним для його виділення та нормативного закріплення в системі інституційних – питання цікаве для науково-практичного аналізу. У попередньому підрозділі було досліджено порядок та проблематику відчуження земель для потреб енергетики з мотивів суспільної необхідності. Дійсно, розміщення об'єктів енергетичної інфраструктури входить до вичерпного переліку підстав, що дають право вимагати примусового відчуження земельної ділянки та розміщеного на ній майна з мотивів суспільної необхідності. Однак важливо підкреслити, що таке відчуження можливе «лише як виняток» і «лише в разі, якщо будівництво ... об'єктів передбачається здійснити із застосуванням оптимального варіанта з урахуванням економічних, технологічних, соціальних, екологічних та інших чинників» [181]. Тобто тлумачення норм Закону дає зрозуміти, що наявність потреб енергетики – це не автоматична суспільна необхідність, що означає

примусове відчуження як результат прямої реалізації пріоритету такої необхідності над потребами приватної власності. У зв'язку з цим встановлення такого інституційного принципу, сформульованого досить безапеляційно, є сумнівним кроком.

Гарантування відшкодування розміру втрат і збитків, які можуть бути заподіяні при будівництві та експлуатації об'єктів енергетики власникам і користувачам земельних ділянок. Як уже зазначалося вище, на розвиток галузевого принципу про забезпечення гарантій прав на землю у спеціальному Законі України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» було встановлено інституційний принцип щодо гарантування відшкодування понесених втрат і збитків землевласниками та землекористувачами. Загальні засади відшкодування таких збитків передбачені у гл. 24 ЗК України, якою перераховано можливі підстави для такого відшкодування. Спеціальним Законом обрано лише одну з таких підстав та деталізовано її щодо земельних відносин у енергетиці. Мова йде про встановлення обмежень на використання земельних ділянок у межах спеціальних зон об'єктів енергетики.

Теорія земельного права пропонує багато авторських дефініцій поняття збитки. Наприклад, Л. М. Суца розуміє під ними «спричинені неправомірною (або правомірною) поведінкою негативні наслідки, завдані майновій (еколого-майновій) сфері власника землі чи землекористувача» [235, с. 4]. У випадку із нанесенням шкоди при будівництві та експлуатації об'єктів енергетики також слід розуміти, що такі негативні наслідки можуть бути спричинені правомірною діяльністю, однак це не звільняє від необхідності належного відшкодування землевласникам та землекористувачам.

Досліджуючи інституційні принципи правового регулювання земельних відносин в енергетиці, В. В. Носік дійшов висновку про те, що проаналізовані вище принципи «демонструють певну консервативність та недосконалість. Консервативні ознаки проявляються через невиправдану незмінність протягом п'ятнадцяти років закріплених на законодавчому рівні принципів, незважаючи

на проведені за цей час суттєві трансформації в правовому та політичному полі» [147].

Ми підтримуємо цю думку та вважаємо за потрібне переглянути вказаний перелік, запропонувавши такі інституційні принципи правового регулювання земельних відносин в енергетиці: а) урахування технічних, організаційних, інституційних та інших особливостей функціонування енергетичної системи під час законодавчого забезпечення використання та охорони земель енергетики; б) пріоритет використання земель енергетики для потреб, що забезпечують енергетичний перехід на засадах сталого розвитку; в) пріоритет реалізації проєктів, що передбачають багатоцільове використання земель.

Як показало проведене дослідження, законодавче забезпечення використання земель енергетики в умовах воєнного стану ускладнене появою додаткової низки правових норм, які роздвоюють правовий режим таких земель на «звичайний» та «воєнний». Перший («звичайний») правовий режим використання земель енергетики представлений нормами постійної дії, а другий («воєнний») – деформований за рахунок тимчасових механізмів, які покликані спростити фізичний та юридичний доступ до земельних ділянок, підвищити енергетичну безпеку та полегшити енергетичний перехід. При цьому відповідні зміни щодо особливостей використання земель для енергетичних потреб вносяться переважно до загального земельного та містобудівного законодавства, а спеціальне законодавство про землі енергетики не чіпається. Це створює своєрідний «оптичний обман» під час дослідження спеціального Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», який є відносно стабільним в частині регулювання вимог до використання таких земель. Однак ілюзія стабільності розпадається під час аналізу норм ЗК України (особливо Перехідних положень) та основних законів містобудівного законодавства, в яких сконцентовано масив тимчасових механізмів, виключень, відступів від загальних правил тощо, які в значній мірі стосуються використання земель для енергетичних потреб.

На основі проведеного дослідження галузевих принципів земельного права та інституційних принципів правового регулювання земельних відносин в енергетиці можна виявити найбільш характерні правові ознаки використання земель енергетики, що спостерігаються на сучасному етапі розвитку законодавства і практики:

а) законодавча лояльність до суб'єктів використання земель енергетики. Ця ознака проявляється у встановленні лише загальних вимог до власників та користувачів земельних ділянок та відсутності певних спеціальних вимог до них (на кшталт, обмежень щодо громадянства, резидентства, обсягу діяльності чи площі тощо). Водночас, не можна стверджувати про створення певного привілейованого правового статусу для суб'єктів використання таких земельних ділянок. Однак це твердження є справедливим лише відносно «звичайного» правового режиму земель енергетики та не повною мірою відображає реалії «воєнного» правового режиму, який збагачений додатковими механізмами, що розширюють права використання таких земель на період дії воєнного стану;

б) нормування та спеціальні технічні вимоги до площі, розмірів, конфігурації земельних ділянок, які залежать від енергетичних об'єктів, що на таких ділянках розташовані. Нормування як техніко-юридична ознака використання земель значно залежить від рівня науково-технічного прогресу, а числові показники такого нормування мають вчасно переглядатися на предмет актуальності та відповідності сучасному рівню розвитку техніки і обладнання, що дозволяє попереджати та уникати марного витрачання дефіцитних земельних ресурсів;

в) організаційно-правові та інші спрощення, зумовлені потребами забезпечення енергетичної безпеки воєнного стану, звужують реалізацію принципів гарантування прав на землю землевласників та землекористувачів, раціонального використання та охорони земель (особливо у частині цільового використання таких земель), пріоритету вимог екологічної безпеки, комплексності заходів, спрямованих на забезпечення дотримання

технологічних режимів виробництва і передачі електричної і теплової енергії та безаварійного функціонування і розвитку енергетичної галузі.

2.3. Характерні риси правової охорони земель енергетики

Невід'ємною складовою правового режиму земель енергетики слід назвати правову охорону таких земель. Разом із використанням охорона створює взаємопов'язаний комплекс правових вимог, що забезпечують особливе законодавче регулювання, покликане збалансувати задоволення суспільних потреб та збереження природних земельних ресурсів.

Бурхливий розвиток енергетики, який відбуватиметься на етапі післявоєнного відновлення за циклічними законами зростання та спаду, вимагатиме поєднання багатьох новітніх складових, серед яких: енергоефективність, збільшення частки відновлюваної генерації у виробництві та споживанні енергії, диверсифікація джерел енергопостачання тощо. Цілком справедливо, що «будівництво об'єктів розподіленої генерації є перспективним та необхідним для України, водночас воно має здійснюватися з дотриманням конституційних та законодавчих засад забезпечення вимог екологічної безпеки» [157, с. 151].

Підготовка законодавства до потужного попиту на землі енергетики та використання їх для таких потреб включає в себе значний пласт робіт, пов'язаних із напрацюванням адекватних еколого-правових положень. Зокрема, стає особливо актуальною теза, висловлена Д. Ю. Кондратенко, про необхідність «посилення землеохоронної функції вітчизняного земельного права, підґрунтя якої повинні складати збереження, відновлення й поліпшення стану земель» [98, с. 5].

Разом із цим, техногенне навантаження на землі, яке представляє собою використання їх для енергетичних потреб, ставить питання не лише щодо

якісної правової превенції, тобто запобігання негативним змінам стану земель, але й усунення тих негативних змін, що уже відбулися.

Складність правової охорони земель як багатоаспектної юридичної категорії добре вдалося розкрити Т. Г. Ковальчук, яка запропонувала розглядати її системно: «1) як складову державної екологічної та земельної політики держави; 2) як один із визначальних принципів екологічного та земельного права і законодавства; 3) як окремий правовий інститут земельного права та складову інституту екологічного права; 4) як один із засобів забезпечення екологічної безпеки та гарантію реалізації права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля; 5) як складову правового режиму земель (у тому числі різних категорій земель); 6) як систему юридичних обов'язків учасників земельних та екологічних правовідносин; 7) як сукупність юридичних процедур із відповідними стадіями та етапами» [93, с. 18].

Складність наукової категорії зумовлює високий інтерес до окреслених питань з боку представників різних поколінь учених та представників різних юридичних наук. Так, основні науково-методологічні основи правової охорони земель були закладені ще «у період наукового осмислення необхідності розробки механізму правового регулювання щодо забезпечення охорони природних ресурсів поряд із їх використанням» [93]. Серед найбільш відомих розробників теоретичних засад правової охорони земель слід назвати В. І. Андрейцева, Ю. О. Вовка, А. П. Гетьмана, В. В. Костицького, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, В. К. Попова, Б. Г. Розовського, Н. І. Титову, Ю. С. Шемшученка та інших.

У період становлення вітчизняного земельного законодавства доби незалежності з'явилася низка ґрунтовних дисертаційних досліджень, присвячених різним аспектам охорони земель. Зокрема, серед таких робіт слід виділити праці: Р. М. Басай на тему «Правовий режим техногенно забруднених земель» (2013) [30]; О. А. Вівчаренка на тему «Правова охорона земель України» (2015) [47]; О. В. Конишевої на тему «Правове забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення» (2002)

[99]; В. О. Костенка на тему «Економіко-правове забезпечення використання та охорони земель» (2015) [102]; Т. В. Лісової на тему «Теоретичні проблеми правового забезпечення відновлення земель» (2021) [120]; А. Л. Місінкевич на тему «Правове забезпечення рекультивації земель в Україні» (2014) [137]; О. О. Мураховської на тему «Правова охорона особливо цінних земель України» (2013) [139]; Л. В. Ришкової на тему «Правове регулювання охорони та використання особливо цінних земель» (2010) [203] тощо.

Значну увагу правова охорона земель викликає серед представників адміністративної юридичної науки. Так, вказану проблематику обрали предметом власних наукових досліджень такі учені як: О. С. Мірошніченко із дисертацією на тему «Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні» (2005) [136]; М. В. Чорна із дисертацією на тему «Адміністративно-правові засади діяльності органів публічної адміністрації у сфері охорони земель» (2020) [266]; Т. О. Шаправський із дисертацією на тему «Адміністративно-правове регулювання охорони і використання земель в Україні» (2020) [267]; Г. П. Шуст із дисертацією на тему «Адміністративно-правова охорона земельних ресурсів України» (2019) [279] тощо.

Крім того активно розробляється напрям кримінально-правових досліджень у сфері охорони земель. Представниками цієї групи наукових розробок можна вказати О. М. Богатирчука із дисертацією на тему «Розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр» (2025) [33]; О. О. Пенязькову із дисертацією на тему «Кримінально-правова охорона земель в Україні» (2018) [161]; М. І. Сингаєвську із дисертацією на тему «Земельні відносини в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони» (2021) [224]; А. М. Шульгу із дисертаціями «Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування» (2004) [273] та «Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект» (2019) [274] та інших вчених.

Незважаючи на ретельну науково-дослідницьку розробку, проблеми законодавчого забезпечення охорони земель не зникають, а навпаки –

посилюються. Такі процеси закономірно прогресують через сукупну дію багатьох факторів, серед яких слід виділити найбільш впливові:

А) євроінтеграційна адаптація системи права, що викликає «турбулентність» галузі земельного права, яка вкотре вимушена відстоювати власне місце в цій системі. На тлі активної рекодифікаційної роботи над ЦК України, втратою чинності ГК України, перманентною зміною ЗК України, земельне законодавство знаходиться на порозі нового еволюційного етапу власного розвитку та самоідентифікації. У зв'язку з цим О. Г. Бондар влучно відмічає «певні ризики як надмірного його «оцивільнення», так і зайвого ухилу в «зону впливу» адміністративного права. В обох випадках ставиться під загрозу непорушність принципу пріоритету вимог екологічної безпеки» [35, с. 23]. Тобто у цій нібито теоретичній боротьбі реально страждає саме забезпечення правової охорони земель як конкретний розріз екологічної безпеки;

Б) декларативність більшості норм щодо правової охорони земель. Визнані дослідники сходяться на тому, що правовий інститут охорони земель є не лише самостійним у структурі вітчизняного земельного права, але й дещо ізольованим від інших його складових [113, с. 19]. Це робить приписи даного інституту трохи «беззубими», відірваними від реальних суспільних відносин використання земель. Саме тому вкрай важливо, наскільки якісними та ефективними будуть правові містки між інститутом правової охорони земель та інститутом юридичної відповідальності за земельні правопорушення, а також інститутом державного контролю та нагляду за використанням та охороною земель. Тобто наявність розробленого законодавства про охорону земель саме по собі не гарантує адекватний стан земельних ресурсів в Україні, що доводить низьку ефективність таких існуючих приписів [87, с. 74; 103, с. 62 – 63];

В) дерегуляція в умовах воєнного стану. Як уже зазначалося вище, відмінною ознакою розвитку системи права і законодавства України в період воєнного стану є активна трансформація за рахунок тимчасових положень з

метою спрощення земельних відносин. На думку П. Ф. Кулинича, «дерегуляція земельного законодавства являє собою перехід до такого стану правового регулювання земельних відносин, який забезпечує зменшення кількості контактів між посадовими особами органів влади та підприємцями і іншими особами при вирішенні останніми питань набуття та здійснення прав на землю» [110, с. 41]. Між іншим, часто саме вимоги еколого-правового змісту розцінюються як зайві та обтяжливі, у зв'язку з чим вони першими потрапляють до переліку кандидатів на зміну та/або виключення під гаслами дерегуляції. Однак П. Ф. Кулинич завбачливо зазначає, що «спрощення порядку набуття та здійснення прав на землю не повинне призвести до скасування правових норм, які забезпечують особливу правову охорону земель» [110, с. 42]. Аналізована характеристика добре ілюструється законопроектом, розробленим Міністерством енергетики України та винесеним на публічне обговорення наприкінці 2025 року. У цьому проєкті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих положень, пов'язаних із веденням господарської діяльності у сфері енергетики» [164] запропоновано зробити виключення із загального правила про необхідність проведення повторної оцінки впливу на довкілля у разі, якщо до отримання рішення про провадження планованої діяльності внесено зміни до проектної документації чи зміни до законодавства, які вимагають зміни екологічних умов. Так, розробники пропонують передбачити, що «вимога про повторне проведення оцінки впливу на довкілля не поширюється на зміни параметрів діяльності, у тому числі вітрових електростанцій, які не мають значного впливу на довкілля відповідно до критеріїв, затверджених Кабінетом Міністрів України» [164]. Разом із цим, автори проєкту передбачають подовжений строк дії висновків оцінки впливу на довкілля (ОВД), отриманих у період дії воєнного стану. Такі кроки, продиктовані дерегуляційними мотивами та бажаннями спростити процедурні етапи, однак на практиці втілення таких ініціатив призведе до подальшого загострення екологічної кризи та погіршення ситуації зі станом довкілля.

Перш ніж перейти до поглибленого дослідження особливостей правової охорони земель енергетики варто проаналізувати законодавче визначення даного поняття. Спеціальним Законом закріплено, що «охорона земель – це система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення» [197]. Уже на даному етапі при більш уважному вивченні переліку заходів, які віднесені нормотворцем до легальної дефініції, стає очевидним, що далеко не усі із них можливо та доцільно застосовувати до земель енергетики. Наприклад, для правової охорони земель енергетики не характерними будуть заходи, спрямовані на підвищення родючості ґрунтів, підвищення їх продуктивності тощо, адже такі природоохоронні дії є доцільними у випадках використання земель як засобу виробництва, зокрема у сільськогосподарській або лісгосподарській діяльності. Натомість в арсеналі правової охорони земель енергетики залишаються ті заходи, які спрямовані на превенцію (попередження забруднення, псування тощо), а також ті, що покликані відновити стан земель після негативного впливу (рекультивация, консервація). Якщо орієнтуватися на законодавче визначення правової охорони земель, то серед таких заходів передусім слід звернути увагу на «раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу».

Раціональне використання уже досліджувалося у попередньому підрозділі, однак включення законодавцем даного засобу до поняття правової охорони земель змушує розглянути деякі додаткові грані цієї категорії.

Насправді, співвідношення раціонального природокористування та правової охорони земель не є усталеним, і доктрина пропонує мінімум три основні підходи до його розуміння: 1) рівнозначні категорії, рівноправні складові правового режиму земель (виразником такого погляду був, наприклад, В. В. Петров); 2) раціональне природокористування поглинає охорону природи (такий підхід обстоював, наприклад, В. Л. Мунтян); 3) охорона природи включає в себе раціональне використання природних ресурсів (подібний методологічний підхід застосовано у Законі України «Про охорону земель»). За певних умов можна погодитися із С. В. Шараповою, яка зазначає, що «на практиці складно розрізнити заходи правової охорони земель від діяльності по раціональному використанню земель» [269]. Для земель енергетики раціональне використання означає одразу кілька аспектів, про які уже зазначалось вище (просторове розміщення, розмір та конфігурація земельних ділянок, цільове використання). Разом із цим, раціональне використання розуміє під собою усвідомлену активну діяльність, яка спрямована на отримання певних позитивних результатів, тобто раціональним землекористуванням не можна назвати випадкові наслідки, які не стали результатом цілеспрямованих дій суб'єктів охорони земель.

Наступний важливий елемент правової охорони земель енергетики – це їх захист від шкідливого антропогенного впливу. Це є збірне поняття, яке охоплює багато різних можливих правових ситуацій. Насправді, у доктрині використовуються багато суміжних визначень (наприклад, «деградація», «забруднення», «псування», «порушення», «ерозія» тощо), які відображають різні відтінки можливих негативних антропогенних впливів на земельні ресурси. Разом із тим, оскільки земля для потреб енергетики використовується як територіальний базис, то її якісні властивості здебільшого не мають значення під час ведення такої діяльності (на відміну, скажімо, від сільського господарства, де вкрай важливою залишається якість ґрунтів як основного засобу виробництва). Проте таке обмежене (територіальне) використання земель в енергетиці не означає, що законодавець ліберально відноситься до їх

забруднення чи деградації. Навпаки, передбачено, що «господарська та інша діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад установлені гранично допустимі концентрації небезпечних речовин, забороняється» [197]. Крім того, окремо встановлюється правило, за яким «при спорудженні та експлуатації лінійних інженерних споруд (доріг, трубопроводів, ліній електропередачі та зв'язку, а також інших лінійних інженерних споруд) спеціально уповноважені органи виконавчої влади в галузі охорони земель здійснюють постійний контроль за станом ґрунтового покриву на цих та прилеглих до них земельних ділянках» [197].

Слід зазначити, що у разі вчинення певного негативного впливу на землі енергетики, виникає необхідність їх відновлення, що є невід'ємною складовою їх правової охорони. На думку Т. В. Лісової, «землям, які виступають просторово-територіальним базисом, притаманна своя специфіка. Їх відновлення стосується насамперед забезпечення виконання ними функції просторово-територіального базису, що пов'язано перш за все з належним станом їх рельєфу» [120, с. 15]. Однак це є вірно, якщо на перший план виводити експлуатаційні мотиви, а не екологічні. Тобто, наприклад, забруднена земельна ділянка, яка використовувалася для енергетичних потреб, може бути приведена до ідеального, з точки зору господарського використання, рельєфу, однак при цьому залишитися точно такою ж забрудненою небезпечними речовинами. Це міркування нашої думки нас наводить на висновок про те, що відновлення земель енергетики має бути комплексним: охоплювати фізичні, хімічні, географічні та інші показники, незважаючи на нібито обмежене використання таких ділянок. Окремі загальні правові засади можна знайти в законодавстві про охорону земель, однак ці положення не є спеціалізованими для земель енергетики.

Так, під час здійснення будівельних, монтажних, земляних, ремонтних та інших робіт на землях енергетики може бути порушено ґрунтовий покрив. У таких випадках Закон України «Про охорону земель» передбачає, що «відокремлена ґрунтова маса підлягає зняттю, складуванню, збереженню та

перенесенню на порушені або малопродуктивні земельні ділянки відповідно до робочих проєктів землеустрою». Тобто рекультивація земельних ділянок здійснюється шляхом пошарового нанесення на малопродуктивні земельні ділянки або ділянки без ґрунтового покриття знятої ґрунтової маси.

У вітчизняній науковій літературі зустрічаються пропозиції «доповнити чинний Земельний кодекс України імперативною нормою про обов'язковість проведення рекультивації порушених земельних ділянок на землях промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення» [137]. Деякі автори і так називають проведення рекультивації порушених земель, а також знімання, використання і збереження родючого шару ґрунту при проведенні робіт, пов'язаних із порушенням земель, серед додаткових обов'язків власників та користувачів земель промисловості [77, с. 195-196], що за аналогією можна поширити й на суб'єктів прав на землі енергетики.

Проте, на наш погляд, обов'язкове поширення такої вимоги на усі випадки та усіх суб'єктів здатне спричинити не тільки користь, але й шкоду. Наприклад, дискусійною є необхідність зняття родючої ґрунтової маси зі значних площ під час встановлення сонячних електростанцій, особливо з огляду на сучасні технології, які зводять втручання в екосистеми до мінімально потрібного.

Окрім порушення рельєфу та фізичної цілісності земельної ділянки внаслідок робіт, які проводяться на ній, шкідливий антропогенний вплив може втілюватися також й в інших формах. Наприклад, у забрудненні небезпечними речовинами, засміченні сторонніми предметами тощо. Оскільки землі енергетики об'єднує те, що вони виступають місцем розміщення різних об'єктів енергетичної інфраструктури, ступінь екологічного ризику для таких земель також різниться.

У разі серйозного порушення стану земель (використовуються з порушенням вимог щодо охорони земель від ерозії та зсувів; рілля має один з показників, який характеризує ґрунтові властивості і зумовлює необхідність

консервації земель за природно-сільськогосподарськими зонами; деградовані землі, малопродуктивні землі, що не мають степового, лучного, лісового рослинного покриву, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, а також техногенно забруднені земельні ділянки, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їхнього здоров'я; земельні ділянки, забруднені хімічними речовинами внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану; інші деградовані та малопродуктивні землі) [197] такі землі енергетики підлягають консервації, тобто припиненню чи обмеженню їх господарського використання на визначений термін та залуженню, залісенню або ренатуралізації.

Усі заходи із відновлення об'єднані також спільною юридичною ознакою, а саме: єдиною документацією з землеустрою. Так, заходи з рекультивації порушених земель, зняття та перенесення родючого шару ґрунту, консервації деградованих та малопродуктивних угідь, захисту земель від ерозії, підтоплення, заболочення, вторинного засолення, висушення, зсувів, ущільнення, закислення, забруднення промисловими та іншими відходами, радіоактивними та хімічними речовинами здійснюються відповідно до розроблених робочих проектів землеустрою.

Можна погодитися із думкою Т. Є. Харитонової про те, що «законодавство містить достатню кількість норм, якими впливає на поведінку землевласників та землекористувачів, захищає землі та природні ресурси від негативного впливу, заохочує до дбайливого ставлення тощо. Але реалізація цих норм залишається вкрай незадовільною, насамперед, тому, що вони залишаються «невідомими» землевласникам та землекористувачам» [255, с. 194]. Учена пропонує вирішити проблему або шляхом доповнення відповідними пунктами суттєвих умов договорів про відчуження земельних ділянок, або шляхом розробки додатків до договорів про перехід прав власності або користування такими земельними ділянками.

Звичайно, окрім підвищення обізнаності та правової культури учасників земельних правовідносин, важливим є ефективне здійснення державного контролю за використанням та охороною земель енергетики. У ст. 36 спеціального Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» встановлено, що «державний контроль за дотриманням правового режиму спеціальних зон здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в нафтогазовому комплексі, а за використанням та охороною земель – органами, що здійснюють такий контроль відповідно до закону» [195]. Поки не заглиблюючись в аналіз першої частини цієї норми, зупинимося на другій її складовій. Для цього необхідно звернутися до Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 року, яким встановлено систему контролюючих органів та сфери їх повноважень: а) державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин (Держгеокадастр); б) державний контроль за дотриманням вимог законодавства України про охорону земель здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів (Держекоінспекція); в) державний контроль за використанням та охороною земель також здійснюють виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у межах повноважень, визначених законом, у разі прийняття відповідною радою рішення про здійснення такого контролю.

Вивчення розподілу повноважень указаних органів демонструє, що землі енергетики потенційно підпадають під контроль з боку всіх контролюючих інституцій. Так, зокрема, Держгеокадастр уповноважений перевіряти належне дотримання землевласниками та землекористувачами вимог щодо «виконання умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту під час

проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, пов'язаних з порушенням ґрунтового покриву, своєчасного проведення рекультивації порушених земель в обсягах, передбачених робочим проектом землеустрою». Виконавчі органи місцевих рад уповноважені контролювати виконання «землевласниками та землекористувачами вимог щодо використання земель за цільовим призначенням, розміщенням, проектуванням, будівництвом, введенням в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель, експлуатацією, збереженням протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень» тощо. Держекоінспекція уповноважена контролювати здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства України про охорону земель у частині консервації деградованих і малопродуктивних земель; здійснення заходів щодо запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами; додержання екологічних нормативів з питань використання та охорони земель; тощо.

Виявлення правопорушень тягне за собою питання щодо юридичної відповідальності винних осіб. Зокрема, така відповідальність може бути різною, і це залежить від усіх елементів складу такого правопорушення. Найбільш серйозні правопорушення, які потягли за собою важкі наслідки, можуть бути кваліфіковані за кримінальним законодавством, яке передбачає відповідні склади: ст. 197¹ «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво», ст. 239 «Забруднення або псування земель», ст. 239¹ «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель», ст. 254 «Безгосподарське використання земель» [108].

Вивчаючи науково-практичні проблеми кримінально-правової охорони земельних ресурсів, А. М. Шульга запропонував ідею, відповідно до якої вдосконалення існуючої системи покарань за відповідні злочини слід здійснити шляхом переходу до «більш широкого застосування штрафних санкцій як покарань економічного характеру, що здатні створити умови, за наявності яких учинений злочин буде перш за все економічно не вигідним для

правопорушника» [274, с. 9]. Така позиція посилюється також положенням Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» про те, що «застосування заходів дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від відшкодування заподіяної шкоди». Тобто навіть, якщо винна особа нестиме адміністративне або кримінальне покарання у формі грошових стягнень, відшкодування нанесеної шкоди власнику та/або користувачу земельної ділянки не конфліктує із цим, адже має зовсім іншу юридичну природу.

Водночас, правова охорона земель завжди потребує фінансового наповнення для свого ефективного провадження. У зв'язку з цим актуалізуються питання щодо формування таких грошових фондів, що будуть спрямовані на землеохоронні заходи. Наприклад, Ю. І. Плотнікова вбачає потенціал у впровадженні «принципово нового механізму використання надходжень від плати за землю, в основу якого пропонується покласти їх спрямованість на розвиток місцевих бюджетів та здійснення природоохоронних заходів з одночасним покладанням на органи місцевого самоврядування обов'язку спрямовувати від 50% до 70% таких надходжень (на розсуд відповідної місцевої ради) на поліпшення земельних ресурсів в інтересах усієї територіальної громади» [162, с. 5]. Сформовані у такий спосіб грошові фонди можна було би доповнити тими коштами, які сплачуються особами, винними у здійсненні правопорушень у сфері охорони земель. Крім того, у рамках інвестиційних енергетичних проєктів, які пропонуються для реалізації, можуть бути передбачені землеохоронні заходи на землях енергетики в якості екологічного ефекту інвестицій.

За результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що правова охорона земель енергетики не представлена спеціальними законодавчими нормами та забезпечується вимогами загального земельного законодавства, ефективність якого знижена внаслідок сукупної дії таких основних факторів: а) активна євроінтеграційна перебудова система права

України, в якій галузь земельного права переживає етап чергової ідентифікації; б) декларативності значної частини норм інституту правової охорони земель; в) дерегуляції земельних відносин в умовах воєнного стану, що здійснюється у тому числі за рахунок положень еколого-правового спрямування.

На нашу думку, заходи правової охорони земель енергетики можна представити у вигляді чотирьох рівнів:

- компенсаторний рівень є факультативним, тобто необов'язковим. Він полягає у проведенні заходів правової охорони, які покликані усунути негативні наслідки, спричинені попереднім землекористуванням. Тобто його сутність заключається у приведенні земельної ділянки у попередній стан після її негативних змін внаслідок шкідливої дії антропогенних факторів (наприклад, проведення рекультивації, консервації тощо);

- базовий рівень полягає у веденні землекористування таким чином, щоб не шкодити земельним ресурсам, не понижувати їх показники якості та кількості порівняно із стартовими значеннями. Фактично на цьому рівні власник або користувач земельної ділянки здійснює необхідний мінімум нормативних вимог, не порушуючи приписів екологічного та земельного законодавства;

- сталий рівень заключається у раціональному використанні земельної ділянки, що полягає не тільки превентивній поведінці (утриманні від порушень), але й в активних діях, зокрема проведенні оптимізаційних заходів;

- прогресивний рівень представляє собою поєднання раціонального використання земельної ділянки із додатковими природоохоронними заходами, які здійснюються не за імперативними вказівками законодавця чи уповноважених органів, а за бажанням землевласника або землекористувача.

2.4. Встановлення земельних сервітутів для потреб енергетики: теоретичні та практичні питання

Право власності на землю може підлягати багатьом обмеженням та обтяженням, одним з яких є сервітут. Хоча цей інститут давно відомий і в доктрині, і на практиці, він продовжує викликати питання, передусім, через власну динамічну еволюцію, яка зумовлена потребами відповідати суспільним відносинам, що стрімко змінюються та вимагають цього від обслуговуючих юридичних конструкцій.

Правові питання земельно-сервітутних відносин досліджувалися багатьма ученими, серед яких Д. В. Бусуйок, М. Я. Ващишин, В. І. Гордєєв, В. К. Гуревський, І. І. Каракаш, І. О. Костяшкін, П. Ф. Кулинич, Л. В. Лейба, Т. В. Лісова, І. В. Мироненко, А. М. Мірошніченко, В. В. Носік, А. І. Ріпенко, В. І. Федорович, Д. В. Федчишин, М. В. Шульга тощо. Однак безпосередньо сервітути в земельно-правовій доктрині на рівні дисертаційних робіт розглядали Р. І. Марусенко («Правові аспекти земельних сервітутів в Україні», 2005 [125]) та Т. Є. Харитонova («Проблеми здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні», 2016 [257]). У цивільно-правових дослідженнях сервітути також вивчалися досить активно, їм присвячували свої роботи такі учені як В. В. Луць, І. Ф. Севрюкова, В. Слома, Г. В. Сосніна, Т. В. Предчук, Є. О. Харитонов, Г. Г. Харченко, В. І. Цитульський, В. В. Цюра та інші.

Відродившись у правовій системі незалежної України, сервітутне законодавство поступово протягом чверті століття розрослося та суттєво еволюціонувало. При цьому окремі пробіли та вади нормотворцем заповнювалися та виправлялися, а деякі – виявилися досить стійкими. Зокрема, так можна сказати про визначення поняття сервітуту. У загальному цивільному законодавстві не було сформульовано класичної дефініції сервітуту – натомість було здійснено спробу дати визначення даному поняттю через його найбільш суттєві юридичні ознаки. Так, у ст. 401 ЦК України

закріплено, що право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом [263]. Водночас, цивільне законодавство свідомо надає лише найбільш загальні ознаки сервітутного права, здебільшого не конкретизуючи їх. Саме тому велике значення мають положення спеціальних нормативно-правових актів, що спрямовані на деталізацію та розширення відповідного регулювання. Так, у гл. 16 ЗК України регламентуються особливості земельних сервітутів. Зокрема, надано визначення права земельного сервітуту, під яким розуміється право власника або землекористувача земельної ділянки чи іншої заінтересованої особи на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками) [76].

Якщо проаналізувати підходи цивільного та земельного законодавства до визначення сервітуту, то стає очевидним прагнення нормотворця не узагальнити і абстрагувати, а все ж пояснити дане речове право через набір його ознак та перелік можливих прикладів. Підтвердженням цьому може стати неухильне розширення обсягу ст. 99 ЗК України «Види права земельного сервітуту», в якій перераховано випадки, в яких землевласники, землекористувачі або інші заінтересовані особи можуть вимагати встановлення земельних сервітутів. Даний перелік є невичерпним та доповнюється спеціальним законодавством.

Учені задаються питанням щодо необхідності певним чином обмежити список потенційних земельних сервітутів, щоб не розмивати це правове явище, не розсувати небезпечно широко межі втручання у право власності на земельну ділянку. Однак практика показує, наскільки важко це зробити: загнати усе різноманіття суспільних відносин у певні нормативні рамки. Це простежується навіть на тому, як вимушено законодавець додавав різновиди земельних сервітутів (починаючи з 2002 року, кількість таких видів у ст. 99 ЗК України збільшилася з 10 до 18).

Крім того, уся різноманітність суспільних відносин вимагає все більшої гнучкості від земельно-сервітутних норм. Уважне вивчення реальних потреб енергетичної галузі, сучасного законодавчого регулювання та консервативної теорії земельних сервітутів вказує на глибокі невідповідності між ними, що вимагають усвідомлення, усунення та подальшого еволюційного розвитку.

Класична теорія поділяє сервітути на предіальні – *servitutes praediorum* (їх по-іншому ще називають речові, реальні, земельні) і особисті (персональні) – *servitutes personarum* [91, с. 44]. Основи цієї класифікації закладає також і законодавець, коли у ч. 2 ст. 401 ЦК України вказує, що сервітут може належати власникові (володільцеві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій, конкретно визначеній особі (особистий сервітут). Дана коротка норма породила величезну кількість теоретичних побудов щодо розмежування земельних та особистих сервітутів [37; 119; 219; 227; 242; 254; 264]. Окремо виказується думка про те, що особисті сервітути можуть бути водночас земельними, тобто ці дві характеристики не протиставляються одна одній [278]. Указана позиція знаходить своє логічне підтвердження у формулюванні, наприклад, ч. 1 ст. 100 ЗК України, де окрім іншого також йде мова про земельний особистий сервітут.

У будь-якому випадку і законодавець, і доктрина виокремлюють два види сервітутів: вони або є такими, що прив'язані до нерухомого майна (земельної ділянки), або такими, що прив'язані до конкретної особи (особистими). Однак більш ретельне вивчення чинного законодавства демонструє, що воно передбачає існування таких сервітутів, які об'єктивно не відносяться в чистому вигляді ні до предіальних, ні до особистих. Найбільш яскраво такий вид сервітутів простежується на прикладі тих, які встановлюються для потреб енергетики.

Специфіка енергетичної галузі полягає в необхідності прокладання великої кількості лінійних об'єктів, встановлення опор, трансформаторів тощо. Уся ця енергетична інфраструктура вкриває територію держави, пролягає по землях різного цільового призначення, характеризується єдністю

і централізованістю, тобто для нормального функціонування усієї системи важливо забезпечити налагоджену роботу усіх ланок. Усвідомлюючи таку об'єктивну особливість енергетики та її суспільне значення, ЦК України в своєму скупому перерахуванні можливих прикладів того, в чому полягає право користування чужою земельною ділянкою, зазначає серед іншого прокладання та експлуатацію ліній електропередачі. Згодом спеціальним Законом України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 09.07.2010 року було деталізовано перелік таких земельних сервітутів, що можуть встановлюватися для: а) будівництва, реконструкції, капітального ремонту, розміщення експлуатації лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури; б) проходу, проїзду, а також перевезення будівельних та інших матеріалів через земельну ділянку для будівництва і експлуатації лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури; в) розміщення на земельній ділянці інформаційних щитів, попереджувальних знаків, які стосуються будівництва та експлуатації лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури; г) проведення вишукувальних, дослідних та інших робіт для будівництва лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури [195].

Земельні сервітути для потреб енергетики є досить специфічними. Вони відносяться до обширної групи тих сервітутів, які встановлюються для публічних потреб та забезпечують певні суспільні блага – у даному випадку таким благом є нормальне енергозабезпечення споживачів. Сервітути такого роду відрізняються від класичного бачення сервітуту в системі «пануюча земельна ділянка – обслуговуюча земельна ділянка», адже тут відсутній елемент суміжних землеволодінь, немає необхідності компенсації недоліків пануючої земельної ділянки за рахунок використання обслуговуючої тощо. Тобто в аналізованій групі правовідносин сервітут встановлюється не на користь землевласника чи землекористувача сусідньої ділянки, а за логікою ст. 100 ЗК України він встановлюється на користь іншої заінтересованої особи. Такою особою виступають підприємства – представники енергетичного

сектору, яким належать відповідні енергетичні об'єкти. Нагадаємо, що ЗК України називає такий сервітут «особистим».

За теорією цивільного права характерною рисою особистого сервітуту є його прив'язка до особи – носія даного права. Такі висновки ґрунтуються на положеннях ст. 406 ЦК України, в якій однією з підстав припинення особистого сервітуту вказано смерть фізичної особи. Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 101 ЗК України земельний сервітут не може передаватися будь-яким способом особою, в інтересах якої цей сервітут встановлено, іншим фізичним та юридичним особам. Опираючись на ці положення, проводячи аналогії та будуючи далі свої теоретико-практичні судження, науковці здебільшого сходяться на тому, що, за загальним правилом, особистий сервітут відрізняється тим, що не може бути відділений від конкретної особи, на користь якої його було встановлено: тобто смерть фізичної особи або ліквідація юридичної особи тягнуть за собою припинення права сервітуту, що їм належав.

Однак, розуміючи усю складність оформлення сервітутів та їх численну кількість, а також усвідомлюючи мінливість організаційно-правових форм та власницьких відносин щодо енергетичних об'єктів в умовах перманентного реформування, нормотворець прийняв низку законодавчих змін, які були покликані вирішити наявну теоретико-практичну проблему, а саме: надати максимально можливу юридичну стабільність сервітутним відносинам в енергетичній сфері з огляду на те, що їх не можна прив'язувати до сусідніх земельних ділянок та не бажано прив'язувати до конкретних енергетичних підприємств-власників, які можуть надто часто змінюватись.

З цією метою було прийнято важливе рішення, яке втілювалося у послідовно прийнятих законодавчих актах. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 року [183] була кристалізована основна ідея, покликана вирішити окреслену юридичну проблему. У ст. 403 ЦК України, яка є абсолютно загальною та передбачає

найбільш абстрактні положення щодо змісту сервітуту, з'явилася спеціальна за своєю суттю норма, яка передбачає, що у разі встановлення земельного сервітуту для спорудження лінійного об'єкта енергетичної інфраструктури, іншого об'єкта законом або договором про встановлення земельного сервітуту може бути встановлена умова щодо переходу права земельного сервітуту до нового власника такого об'єкта при переході права власності на нього. Це положення позиціонувалося як особливий випадок (виключення) із загального правила щодо невідчужуваності сервітуту.

Більш розгорнуто дана ідея була відображена у ч. 1 ст. 101 ЗК України. У ній було закріплено, що у разі переходу права власності на об'єкт нафтогазовидобування, об'єкт трубопровідного транспорту, об'єкт енергетики, передачі електричної енергії, для розміщення якого встановлений земельний сервітут, право земельного сервітуту (права та обов'язки особи, на користь якої встановлений земельний сервітут) переходить до нового власника такого об'єкта на тих самих умовах. У такому разі волевиявлення землевласника (землекористувача) та внесення змін до договору про встановлення земельного сервітуту не вимагаються. Документи, що підтверджують набуття права власності на об'єкт, для розміщення якого встановлений земельний сервітут, є підставою для державної реєстрації переходу права земельного сервітуту [76].

Фактично даним Законом було реалізовано ключову ідею, а саме: сервітуту у сфері енергетики відтепер прив'язувалися до самих лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури, для прокладання яких вони надавалися. Таким чином, законодавець зміщує юридичний центр тяжіння із земельної ділянки, із заінтересованої особи та фокусує його безпосередньо на енергетичному об'єкті, який виступає причиною встановлення сервітуту. У такий спосіб нормотворець убезпечує ці сервітутні відносини від будь-яких зайвих змін: перехід прав на земельну ділянку не впливає на сервітут, так само як не впливає на нього і перехід прав на енергооб'єкт.

Цього ж року був прийнятий другий Закон України «Про внесення змін

до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури приєднання до електричних мереж» від 15.07.2021 року [184], яким описана вище ідея була далі розвинена і доопрацьована у адміністративно-процедурному напрямі. Зокрема, було додатково внесено зміни до Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», який відтепер також повторював, що у разі переходу права власності на лінійний об'єкт енергетичної інфраструктури або інший об'єкт, для розміщення якого встановлений земельний сервітут, право земельного сервітуту переходить до нового власника такого об'єкта на тих самих умовах. Волевиявлення землевласника (землекористувача) та внесення змін до договору про встановлення земельного сервітуту не вимагаються. Документи, що підтверджують набуття права власності на об'єкт, для розміщення якого встановлений земельний сервітут, є підставою для державної реєстрації переходу права земельного сервітуту.

Таким чином, нормотворець продублював у різних варіаціях одну і ту саму думку в ЦК, ЗК України та спеціальному законодавстві задля уникнення різночитань і непорозумінь. Цим він створив гібридний вид сервітутів, які не відносяться до класичної дихотомії «предіальні – особисті». Подібні утилітарні підходи можна спостерігати і в іншому галузевому законодавстві, наприклад, у законах України «Про нафту і газ», «Про електронні комунікації» тощо. Однак енергетика породжує набагато більше суспільних відносин порівняно із іншими схожими групами із цього ряду, у зв'язку з чим саме енергетична галузь отримала найбільш детальне правове регулювання та найбільш розгорнуте правозастосування.

Виявивши даний специфічний гібридний вид земельно-сервітутних правовідносин, сформований здебільшого зусиллями законодавця, особливо цікаво простежити за тим, які характерні проблеми у цій сфері виявляє судова практика.

Вивчення матеріалів дає можливість зробити висновок про те, що найбільш поширеними є судові спори, які стосуються встановлення земельних

сервітутів – саме на даному етапі виникає основна маса конфліктних ситуацій, що переростають у повноцінні земельні спори. Цивільне законодавство передбачає, що сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом або рішенням суду. При цьому договір є пріоритетним способом встановлення земельного сервітуту. Як зазначається у ч. 2 ст. 100 ЗК України, земельний сервітут може бути встановлений договором між особою, яка вимагає його встановлення, та власником (землекористувачем) земельної ділянки. Судова практика навіть пішла по шляху обов'язкового визначення того, чи були зроблені адекватні спроби укласти такий договір, перш ніж заінтересована сторона звернулася до суду із вимогою про встановлення сервітуту за допомогою винесення відповідного судового рішення [117].

У доктрині популярною є думка щодо необхідності створення особливого правового режиму для земельно-сервітутних відносин в енергетиці з огляду на специфіку самої галузі [216]. Так, наприклад, учені висловлюють пропозиції про те, що для експлуатації та ремонту енергетичних лінійних об'єктів, особливо в аварійних ситуаціях, право земельного сервітуту має бути безоплатним, доступ до цих мереж – вільним і постійним, а укладення договору – недоцільним, і таке право повинно бути законодавчо закріплене за службами з надзвичайних ситуацій, внутрішніх справ, пожежної охорони та інших аварійних та подібних служб [122, с. 55]. Незважаючи на поширену підтримку в літературі подібної наукової позиції, судова практика демонструє, що сервітуту для потреб енергетики встановлюються далеко не автоматично. Насправді, в ситуаціях, коли виникає потреба в їх встановленні, постає багато питань.

Як уже відмічалось вище, в аналізованих правовідносинах домінують публічні інтереси. Це побічно підтверджується також тим, що енергетичні потреби винесені до категорії суспільних потреб та мотивів суспільної необхідності Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від

17.11.2009 року. У певних випадках такі земельні ділянки можуть бути примусово відчужені з мотивів суспільної необхідності, до яких також входять перераховані вимоги енергетичної галузі. Однак такий підхід, втілений у аналізованому Законі, не має вводити в оману щодо безумовної пріоритетності потреб енергетики та екстраполяції цього принципу на земельно-сервітутні відносини. Насправді, у кожному конкретному випадку вимога встановлення земельного сервітуту для енергетичних потреб та обтяження у такий спосіб права власності піддається ретельному вивченню та оцінці на предмет відповідності одразу кільком критеріям:

- *належні суб'єкти*. За загальним правилом, договір про встановлення сервітуту має укласти власник земельної ділянки. Однак поширення в Україні землекористування на різних правових титулах породило правову проблему, що втілюється у питанні щодо ступеня залучення користувача до таких правовідносин. Цивільне законодавство зробило свідомий крок у бік конкретизації можливих сторін договору про встановлення сервітуту, встановивши, що такий договір може укладатися не лише із власником земельної ділянки, але й з особою, яка використовує земельну ділянку на праві емфітевзису або суперфіцію.

Більш гострі науково-практичні питання виникають щодо можливості укладення договору про встановлення сервітуту із орендарем земельної ділянки. Учені у більшості своїй доходять висновку про те, що орендар не може укласти такі договори та виступати стороною у земельно-сервітутних відносинах, оскільки природа його орендного права є зобов'язальною. Однак при цьому орендар земельної ділянки має законний інтерес у випадку виникнення спірної ситуації щодо встановлення сервітуту на земельній ділянці, якою він користується. Саме тому судова практика пішла шляхом залучення орендарів до розгляду судових спорів та врахування їхніх законних інтересів;

- *відсутність інших способів задовольнити потреби у використанні ділянки*. Принципово важливою передумовою встановлення сервітуту є

однозначне підтвердження потреби в ньому. Судова практика вимагає обов'язково довести, що обтяження права власності є абсолютно необхідним, оскільки не існує іншого адекватного і раціонального способу задовольнити окреслені енергетичні потреби. Яскравою ілюстрацією може послужити справа, в якій ПАТ «Черкасиобленерго» звернулося з позовом до низки приватних осіб з вимогою встановити земельні сервітути. Така вимога енергетичного підприємства обґрунтовувалася тим, що відповідно до Плану розвитку системи розподілу на 2022-2026 роки ПАТ «Черкасиобленерго» реалізовує робочий проєкт будівництва «Підстанція 150/35/10 кВ «Умань-2» з заходами ПЛ-150 кВ «Умань-Тальне» в м. Умань Черкаської області», який є необхідним для надійності електрозабезпечення міста Умань та Уманського району Черкаської області. Для виконання даного суспільно корисного проєкту заплановано встановлення 35 опор ліній електропередачі на чітко визначених земельних ділянках. Власники та користувачі 31 з цих ділянок надали свої згоди та добровільно уклали договори про встановлення земельних сервітутів, які необхідні для успішного втілення указанного енергетичного проєкту. Оскільки реалізація проєкту ПЛ-150 кВ «Умань-Тальне» можлива лише за умови надання згоди всіма власниками та користувачами земельних ділянок, на яких мають бути розміщені об'єкти енергетики та передачі електричної енергії, суд виніс рішення про встановлення земельних сервітутів на тих земельних ділянках, власники та користувачі яких уникали укладення цього у добровільному порядку [214];

- *збереження можливості у власника та/або користувача земельної ділянки використовувати таку ділянку за цільовим призначенням після встановлення сервітуту.* За загальним правилом, сервітут не позбавляє власника майна, щодо якого він встановлений, права володіння, користування та розпоряджання цим майном. У зв'язку з цим, земельне законодавство передбачає, що сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника земельної ділянки, щодо якої він встановлений. Тобто нормотворець наголошує на тому, що сервітут не має превалювати над правом власності, і

вимушене обтяження повинно бути мінімально можливим. При цьому в деяких випадках пропонований сервітут для енергетичних потреб може бути настільки домінантним, що власник даної земельної ділянки у разі його встановлення втратить можливість нормально використовувати об'єкт своєї власності за його цільовим призначенням.

Прикладом такої ситуації може стати спір, який розглядався на Одещині щодо реалізації проекту «Будівництво повітряної лінії (ПЛ) 330 кВ Новоодеська - Арциз». З цією метою ПАТ «Національне енергетична компанія «Укренерго» звернулася до фізичної особи – власника земельної ділянки з пропозицією укласти договір про встановлення земельного сервітуту, однак вона була відхилена. Тоді енергетичне підприємство звернулося із позовом до суду, вимагаючи встановити сервітут щодо 0,0367 га належної відповідачу земельної ділянки. Ураховуючи той факт, що загальна площа належної позивачу ділянки складає 0,0599 га, суд підкреслив, що позивачем пропонується встановити земельний сервітут, який практично унеможливить користування власником більшою частиною своєї земельної ділянки за цільовим призначенням (для ведення садівництва) на постійній основі. Крім того, у даному контексті важливо наголосити на специфіці правового режиму енергетичних об'єктів, а саме: будівництво зазначеної ПЛ 330 кВ призведе до встановлення 20 м санітарно-захисної зони та 30 м охоронної зони по обидва боки від такої лінії. Розміри таких зон з урахуванням графічного зображення меж для встановлення сервітуту, наданого позивачем, розповсюджуються на практично на всю земельну ділянку, що унеможливить її використання за цільовим призначенням [206]. Тобто пропонований земельний сервітут, хоча і має суспільно важливе значення, оскільки забезпечує реалізацію пріоритетного для держави інвестиційного проекту (розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних для держави інвестиційних проектів до 2023 року» від 16.12.2020 року № 1581-р), фактично виключить можливість приватного власника користуватися своєю ділянкою за її цільовим призначенням. У зв'язку з цим суд відмовив ПАТ «Національна

енергетична компанія «Укренерго», ставши на сторону захисту приватних інтересів землевласника у цій ситуації.

Слід підкреслити, що нормотворець закріплює можливість припинити дію уже встановленого земельного сервітуту в разі, якщо подібні негативні наслідки будуть виявлені уже після набуття такого права. Так, згідно з ч. 2 ст. 102 ЗК України на вимогу власника земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, дія цього сервітуту може бути припинена в судовому порядку у випадках, коли встановлення земельного сервітуту унеможлиблює використання земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, за її цільовим призначенням.

Може здатися, що проблемними є лише ті випадки, коли відбувається зіткнення приватних і публічних інтересів, тобто коли є необхідність встановлення сервітуту для потреб енергетики на землях приватної власності. Однак це не так, оскільки окрему групу науково-практичних проблем формують відносини, що складаються під час встановлення сервітутів на землях державної та комунальної власності. Звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування за встановленням сервітутів створило досить складну та неоднозначну практику, яка мала своє віддзеркалення у численних судових спорах. Зокрема, не зовсім ясними залишалися межі розсуду і повноваження конкретних органів публічної влади щодо встановлення сервітутів. Так, наприклад, коли власник вітроелектростанції звернувся до Головного управління Держгеокадастру в Херсонській області з пропозицією щодо встановлення земельного сервітуту для будівництва лінії електропередачі на земельній ділянці сільськогосподарського призначення державної власності, даний орган відмовив та натомість запропонував енергетичному підприємству взяти таку земельну ділянку в оренду. Хоча суди цілком справедливо визнали цю відмову неправомірною [175; 246], однак саме виникнення даної ситуації ілюструвало серйозну проблему та неясність щодо встановлення земельних сервітутів на землях публічної власності. Звичайно, такий стан не міг сприяти нормальному

розвитку енергетичних відносин, які органічно потребують ефективних та простих правових рішень щодо встановлення земельних сервітутів.

З огляду на це уже відомим Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури приєднання до електричних мереж» від 15.07.2021 року було передбачено особливий порядок адміністративно-процедурного оформлення земельно-сервітутних відносин на земельних ділянках державної та комунальної власності. Унаслідок таких змін ЗК України було доповнено новою статтею 124-1 «Порядок встановлення земельних сервітутів на землях державної, комунальної власності», яка покликана унормувати та спростити порядок проходження адміністративних етапів на шляху до встановлення таких земельних сервітутів. Характерно, що такий важливий порядок з'явився саме під егідою удосконалення відносин в енергетичній сфері, однак сформульований універсально, тобто може застосовуватися до будь-яких земельних сервітутів, що мають потребу у встановленні на землях державної та комунальної власності [259].

Отже, у результаті проведеного дослідження можна дійти висновку про активне застосування законодавцем методології утилітарності. Відповідно до її ідейних засад нормотворець змінює саму конструкцію земельного сервітуту, модифікуючи її для потреб енергетичної галузі, що формує суспільне благо у вигляді стабільного енергозабезпечення населення та економіки. Законодавець жертвує класичними теоретичними постулатами сервітутного права задля практичної зручності, в чому і полягає основна сутність утилітарного підходу в нормотворчості.

Разом із тим, внесені зміни не стосувалися посилення правового статусу власника земельної ділянки у сервітутних відносинах. Фактично утилітарний підхід спрямований переважно на задоволення інтересів лише сервітуарія (енергетичного підприємства) за рахунок обтяження права власності. Таке зміщення балансу сил між сторонами земельно-сервітутних відносин

актуалізує питання щодо наявності надійних юридичних запобіжників для порушень прав та законних інтересів таких суб'єктів [281].

Вивчення судової практики демонструє, що у правозастосуванні утилітарний підхід не так активно застосовується, як у законодавстві. Навпаки, аналітичне дослідження судових рішень вказує на наявність власних характерних тенденцій.

Вивчення численних матеріалів судової практики вказує на в цілому прихильне ставлення до утилітарних принципів регулювання земельно-сервітутних відносин у тих випадках, коли енергетичні об'єкти були встановлені відносно давно. У такому разі суди ставляться до даних об'єктів як до іманентних ознак таких земельних ділянок, легше погоджуються на обтяження ними прав власності. При цьому іноді, поширюючи фактично сервітутні права у випадках, коли самі сервітути юридично не встановлені.

Проілюструвати цю думку можна наступним прикладом. Приватний власник земельної ділянки хотів перенести опору ліній електропередач, встановлену на території його землеволодіння таким чином, що вона заважає перебудові однієї з господарських будівель, що спричиняє її руйнування. Опора ліній електропередач була встановлена на земельній ділянці ще у 1969 році, а право власності на земельній ділянці особа набула у 2006 році. На цій підставі суди апеляційної та касаційної інстанцій вирішили, що обтяження уже існувало на момент виникнення права власності [205; 244]. Однак це досить спірна позиція, ураховуючи той факт, що право приватної власності, яке з'явилося в особи 2006 році, не було юридично жодним чином обтяжене. Прийняття у 2010 році Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» не є самодостатнім фактом. Тобто цим законом хоча і врегульовано певні питання щодо встановлення сервітутів (прав на користування чужими земельними ділянками для потреб енергетики), однак прямо відповідні сервітути ним не встановлюються. Своїми рішеннями суди фактично прийняли за доведений факт і встановлення сервітутних прав енергетичного підприємства, і встановлення обмеження

використання земельної ділянки у рамках спеціальних зон навколо даного об'єкту.

Таке рішення судів продиктовано не стільки суворою законністю, скільки утилітарністю, адже задоволення вимог позивача – землевласника могло би створити умовний прецедент, який міг би потенційно привести до виникнення багатьох подібних оскаржень та багатьох зловживань, що негативно відбилось би на функціонуванні енергетичної галузі, а значить на енергозабезпеченні в цілому.

В іншій справі пряма вимога власника земельної ділянки до енергетичного підприємства про встановлення земельного сервітуту або демонтаж опори лінії електропередач також не зустріла підтримку суду [172; 208]. Основний аргумент полягав у тому, що власник, набуваючи своє право, знав про розміщення на цій землі енергооб'єкту, а значить про обтяження. Однак законодавство не обмежує власника певним строком, за який він має встигнути заявити про свої вимоги чи претензії до особи, що використовує його майно. У зв'язку з цим позиція судів, втілена у аналізованих рішеннях, може ідентифікуватися як прояв методології утилітарності.

Дещо інші тенденції спостерігаються під час розгляду справ, в яких вимагається встановлення сервітуту для потреб енергетики. У таких випадках суди більш прискіпливо зважують ступінь обтяження права власності та інші умови, які пропонуються енергетичними підприємствами. Наприклад, має значення платність та відносно незначний обсяг сервітуту, який просив встановити власник вітроелектростанції в одній зі спірних ситуацій, що розглядалася судом. Так, для будівництва ліній електропередач Приморська ВЕС була вимушена укласти близько сотні договорів про встановлення земельних сервітутів, однак деякі із землевласників виявилися категорично проти подібних договірних відносин. Оскільки реалізація цього енергетичного проєкту залежала від успішного прокладання необхідної інфраструктурної мережі, то підприємство звернулося до суду та домагалось встановлення сервітуту в такий спосіб. Суд взяв до уваги потреби у встановленні такого

сервітуту, а також його ключові умови, покликані компенсувати незначне обтяження права власності [168]. Хоча у даному випадку було винесено рішення на користь енергетичного підприємства, його не можна ідентифікувати як прояв утилітарного підходу, оскільки судом було проаналізовано та всебічно зважено інтереси і права обох сторін даного правовідношення.

В іншій аналізованій вище справі суд повною мірою став на бік власника земельної ділянки, захищаючи його права у спірній ситуації з енергетичною компанією. Мова йде про спір, за яким ПАТ «Національне енергетична компанія «Укренерго», реалізуючи пріоритетний для держави інвестиційний проєкт «Будівництво повітряної лінії (ПЛ) 330 кВ Новоодеська - Арциз», мало прокласти лінійний об'єкт енергетичної інфраструктури через земельну ділянку приватної власності, для чого вимагало встановлення сервітуту. Однак, враховуючи, що площа цієї земельної ділянки складає 0,0599 га, площа пропонованого сервітуту покриває 0,0367 га цієї земельної ділянки, а обов'язкові спеціальні зони вздовж такого лінійного об'єкту (охоронна та санітарна зони) вимагають власних обмежень у використанні земельної ділянки, суд дійшов висновку, що встановлення такого земельного сервітуту призведе до того, що землевласник буде фактично позбавлений можливості використовувати свою ділянку. Опираючись на такі міркування, суд відмовив енергетичному підприємству у встановленні земельного сервітуту [206], незважаючи на будь-які утилітарні підходи, що сповідуються нормотворцем відносно енергетики. На цьому прикладі можна спостерігати виправдане ігнорування утилітарної методології органами правозастосування. Однак такі випадки зустрічаються здебільшого щодо енергетичних об'єктів, які є новими [280].

Отже, на основі здійсненого дослідження можна зробити деякі висновки. Передусім, виявлено поступову активізацію застосування законодавцем утилітарного методологічного підходу під час нормотворення. Такий підхід полягає у цілеспрямованому спрощенні відносин або формального

регулювання, що переслідує мету вирішення практичних завдань. Утилітарний підхід ставить у пріоритет вузький практицизм, прагне пристосувати земельні сервітути в інструменти вирішення завдань, для яких вони не призначалися, або умисно створює гібридний різновид земельних сервітутів для потреб енергетичних та подібних підприємств з метою спрощення здійснення документальних процедур. Яскраво виражений утилітарний підхід, з одного боку, деформує класичну юридичну конструкцію земельного сервітуту, а з іншого боку – робить її гнучкішою, адаптує її до сучасних потреб і умов функціонування енергетичної галузі. Водночас зміна пануючої методології неухильно змінює законодавство і трансформує сам правовий інститут, зокрема зміщується баланс прав та інтересів землевласників та сервітуаріїв.

Нормотворець активно застосовує утилітарний підхід до формування законодавчого забезпечення сервітутних відносин. Це призводить до відходу від традиційних теоретичних канонів та формування гібридного різновиду земельних сервітутів, які поєднують ознаки і предіальних (речових), і особистих сервітутів, водночас формуючи новий вид відносин. Такі сервітути встановлюються на користь певних заінтересованих осіб, якими виступають зокрема енергетичні підприємства, для будівництва, розміщення, ремонту лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури. При цьому на відміну від класичних особистих сервітутів вказані гібридні сервітути нормами закону прив'язані до майна – до тих лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури, які послужили причиною встановлення сервітутів. Такий підхід спрощує процедуру переоформлення земельних сервітутів у випадку переходу прав власності на такі енергетичні об'єкти, що у цілому спрямоване на задоволення потреб у стабільному енергозабезпеченні без зайвих бюрократичних перепон. Цю ж мету – спрощення земельно-сервітутних відносин для енергетичних підприємств – переслідують інші численні зміни, внесені до земельного законодавства протягом останніх кількох років.

Водночас утилітарність, яка стає основним мотивом та методологічним

прийомом нормотворця на шляху вдосконалення аналізованого законодавства, не перетворює сервітут у суцільну домінанту над правом власності. Вагомим запобіжником для можливих порушень залишається судове оскарження. Специфіка земельно-сервітутних відносин полягає у необхідності вивчення та оцінювання кожного конкретного випадку на предмет можливості і законності встановлення такого права. Разом із тим, дані відносини значно ускладнюються за рахунок необхідності врахування публічно-правових інтересів енергетичної галузі.

Важливо, що виявлена методологія утилітарності, яка знайшла свій прояв у формуванні нових різновидів земельно-сервітутних відносин, не повною мірою відтворюється у правозастосуванні. Суди диференційовано підходять до розгляду спорів щодо встановлення земельних сервітутів для енергетичних потреб та захисту прав власників земельних ділянок у таких відносинах. Зокрема, у випадках, коли енергетичні об'єкти були зведені (збудовані, розміщені) до виникнення права приватної власності на земельні ділянки, утилітарна методологія застосовується частіше, ніж у випадках, коли виникає потреба у будівництві нових енергетичних об'єктів та встановленні земельних сервітутів для забезпечення їх функціонування.

РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗОН ЕНЕРГЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ

3.1. Спеціальні зони енергетичних об'єктів: поняття, види, правова природа

Як уже було встановлено в попередніх розділах, землі енергетики є категорією, що призначена для обслуговування потреб об'єктів енергетичної галузі, і це значною мірою впливає на формування її правового режиму, адже саме такі об'єкти обумовлюють особливості використання та охорони цих земель. Більше того, зазвичай існує потреба в охороні такого енергетичного об'єкту від можливих несприятливих сторонніх впливів, а також паралельна потреба охорони довкілля та людей від негативної дії цього об'єкту, який може бути джерелом небезпеки. Усе це зумовлює необхідність створення спеціальних зон енергетичних об'єктів, які відповідно до законодавства володіють особливим правовим режимом. Вони не відносяться до категорії земель енергетики, однак використання та охорона таких земель здійснюється під впливом вимог екологічного та енергетичного законодавства.

У Законі України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» такі зони узагальнено називаються спеціальними зонами енергетичних об'єктів і під ними пропонується розуміти «території навколо об'єктів енергетики із спеціальним режимом господарської та іншої діяльності, що забезпечує безпечне функціонування цих об'єктів, які встановлюються у формі зон спостереження, охоронних, режимних та санітарно-захисних зон».

Законом спеціальні зони енергетичних об'єктів поділяються на такі види:
а) санітарно-захисні зони атомних електростанцій; б) зони спостереження атомних електростанцій; в) охоронні зони об'єктів енергетики; г) санітарно-

захисні зони об'єктів енергетики; д) охоронні зони магістральних теплових мереж.

Дослідження правового режиму спеціальних зон енергетичних об'єктів буде побудоване наступним чином. У даному підрозділі вивчатимуться, по-перше, юридична природа таких спеціальних зон, і по-друге, їхні спільні правові ознаки, що характерні для усіх видів спеціальних зон енергетичних об'єктів. У наступних підрозділах будуть проаналізовані особливості, притаманні окремо охоронним зонам та окремо санітарно-захисним зонам енергетичних об'єктів.

Дослідження наукової літератури вказує на те, що окремо проблематика правового режиму спеціальних зон енергетичних об'єктів вивчалася мало. Однак вона виступала дотичним предметом досліджень у роботах, присвячених іншим юридичним питанням. Зокрема, Н. Вербицька ідентифікує спеціальні зони через інститут правової охорони земель [45, с. 65]. Проте слід відмітити, що такий підхід є авторським, оскільки ні ЗК України, ні Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» не містять такої прив'язки.

Натомість у ЗК України статті, присвячені охоронним та санітарно-захисним зонам, розміщені у гл. 18 «Обмеження прав на землю». Це дає підстави ученим розглядати такі зони в контексті обмежень прав на землю. Такий підхід є характерним для більшості науковців, які досліджували обмеження прав на дисертаційному рівні, зокрема для Д. В. Бусуйок («Правове регулювання обмежень прав на землю в Україні», 2005 [43]), І. В. Мироненка («Зміст та межі здійснення права приватної власності на землю в Україні», 2008 [128]), О. О. Михайленко («Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім римським та сучасним цивільним правом України», 2003 [130]), Є. О. Мічуріна («Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект)», 2009 [138]), О. В. Осинської («Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти», 2010 [154]), У. М. Пляцко («Обмеження речових прав», 2014 [163]), О. В. Розгон («Межі та обмеження

права власності», 2005 [218]), В. В. Савчак «Обтяження прав на землю за земельним законодавством України», 2013 [221]), К. М. Тоцької («Обмеження права власності на земельну ділянку: цивільно-правовий аспект», 2015 [239]), О. М. Філоненка («Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності в Україні», 2024 [251]), Н. В. Черкаської («Обмеження прав на земельні ділянки», 2008 [265]) та інших.

У вітчизняній науковій літературі можна виділити деякі основні підходи до розуміння обмежень у праві на земельну ділянку:

- *як спеціального режиму використання земельної ділянки.* Такий погляд висловлено Н. В. Черкаською, яка обґрунтовує, що «обмеження прав на земельну ділянку – це спеціальний режим використання земельної ділянки (або її частини), який характеризується наявністю підвищених вимог до землевласників або землекористувачів щодо користування та (або) охорони земельної ділянки, який встановлюється лише в інтересах суспільства та (або) держави уповноваженим суб'єктом в порядку, визначеному законодавством» [265, с. 6]. Однак термін «правовий режим використання» є усталеним для земельного права та означає визначений законодавством порядок використання земельної ділянки, усю сукупність вимог, заборон, обмежень та дозволів. У зв'язку з цим, якщо назвати лише обмеження спеціальним режимом, то тоді не зрозуміло, як називатиметься увесь інший набір вимог щодо використання та охорони такої земельної ділянки;

- *як різновиду адміністративно-правових обмежень права власності на земельну ділянку.* Виразником такого наукового погляду є О. М. Філоненко, який вважає одним із видів таких адміністративно-правових обмежень права власності встановлення певних зон (охоронних, санітарної охорони, санітарно-захисних, особливого режиму) [251]. Відповідно до твердження Д. В. Бусуйок, існують «два способи встановлення обмежень прав на землю: правотворчість, тобто діяльність компетентних державних органів, спрямована на встановлення юридичних норм, які визначають зміст певних обмежень прав на землю, та правомірні дії (юридичні акти) суб'єктів

правореалізації, що вчиняються з метою встановлення змісту обмежень прав на землю» [43]. Оскільки спеціальні зони енергетичних об'єктів встановлюються в силу прямої вказівки закону шляхом прийняття чітко визначених рішень уповноважених органів, їх дійсно можна визначити як адміністративно-правове явище;

- *як конкретно об'єктивно існуючих обставин, що звужують свободу власника земельної ділянки.* Саме такими обставинами (правовими приписами, речовими правами на чуже майно, зобов'язальними правами, публічними обтяженнями), що звужують свободу власника земельної ділянки, позбавляючи його можливості здійснювати окремі свої повноваження в повній мірі чи частково, вважає обмеження В. В. Савчак. Такий науковий підхід є найбільш поширеним: у різних варіаціях його підтримує значна кількість учених [154, с. 7; 163, с. 5]. Обмеження розуміються як обставини, що «зменшують можливості власника чи користувача земельної ділянки в реалізації ним своїх суб'єктивних прав» [250, с. 7].

На підставі того, що обмеження є структурно виокремленими в ЗК України, а також з огляду на однорідність юридичної природи та єдність цілей, що перед ними ставляться, Д. В. Бусуйок робить висновок про формування в земельному праві України інституту обмежень прав на землю [43]. До аналогічного висновку дійшла В. В. Савчак, досліджуючи інститут обтяжень прав на землю [221]. Однак такі позиції, на наш погляд, є вельми спірними, оскільки різновиди обмежень прав на землю, так само як і види обтяжень прав на землю суттєво відрізняються між собою, а законодавство робить їх скоріше частиною тих правових режимів, які дані обмеження деформують.

У літературі одним із найбільш дискусійних питань під час досліджень обмежень прав на землю є співвідношення цієї категорії із поняттям обтяжень таких прав. Зустрічається низка різних наукових поглядів на дану теоретико-правову проблему. Серед них найбільш популярними є два:

а) обмеження прав і обтяження прав – це різні юридичні категорії [221, с. 5];

б) обтяження прав є різновидом обмеження прав [128, с. 4]. Такий підхід має своє законодавче підґрунтя, оскільки ЗК України називає гл. 18 «Обмеження прав на землю», а всередині – нормотворець розкриває як безпосередньо обмеження, так і обтяження прав на землю, що надає логічні підстави робити припущення про співвідношення таких понять як загального та часткового;

Незважаючи на те, що науково-теоретичні дискусії навколо визначення та порівняння аналізованих понять ще тривають, слід визнати, що більшість учених сходяться на тому, що ключова відмінність обмеження та обтяження прав полягає все ж у характері впливу на суб'єктивне право. Якщо обмеження звужує можливості власника або користувача земельної ділянки за рахунок заборон, додаткових правил тощо, то обтяження прав обов'язково призводить до встановлення нового права у третьої особи щодо чужої земельної ділянки. Існує потреба в ідентифікації юридичної природи спеціальних зон енергетичних об'єктів з позицій утворення ними обтяжень та/або обмежень для власників та користувачів земельних ділянок.

У Законі України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» закріплено визначення правового режиму спеціальних зон об'єктів енергетики, під яким розуміється «встановлений законодавством особливий режим використання земель власниками та користувачами земельних ділянок, а також підприємствами, які здійснюють експлуатацію об'єктів енергетики, спрямований на забезпечення нормальних умов їх експлуатації та запобігання пошкодженню» [195]. Законодавча дефініція дає підстави для деяких міркувань.

По-перше, використано поняття «правовий режим», що вказує на прагнення об'єднати, наскільки це можливо, правове регулювання використання та охорони земель таких зон. Однак, на нашу думку, це є дещо штучним узагальненням. Передусім, як зазначається у ч. 4 ст. 18 Закону, «спеціальні зони об'єктів енергетики встановлюються на землях всіх категорій», а це означає, що базовий правовий режим у таких земельних

ділянок може бути абсолютно різним. Це має значення, оскільки «земельні ділянки в межах спеціальних зон об'єктів енергетики не вилучаються (викупляються) у власників чи користувачів земельних ділянок, а використовуються з обмеженнями» [195]. Тобто земельні ділянки, що територіально потрапляють у межі спеціальної зони енергетичного об'єкта, можуть бути різних категорій, і обмеження, які накладає така зона, також можуть відрізнятися залежно від обставин (якщо це населений пункт, то можуть бути актуальними вимоги щодо висотності забудови або максимальної відстані до житла; натомість, якщо це землі лісового фонду, то адекватними обмеженнями будуть просіки встановленої ширини, тощо).

По-друге, аналізоване визначення сформульоване таким чином, що складається враження, ніби спеціальні зони енергетичних об'єктів завжди встановлюються на землях, які не мають жодного відношення до енергетики, окрім як територіально межують із енергетичними об'єктами. Однак це не так. Наприклад, для захисту особливо важливих об'єктів енергетики встановлюються режимні зони, а саме: заборонена зона ядерної установки і об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами; захищена зона ядерної установки і об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами; заборонена зона гідроелектротехнічних споруд; контрольована зона гідроелектротехнічних споруд. Особливістю земельних ділянок режимних зон об'єктів енергетики є те, що вони надаються в користування лише підприємствам, які експлуатують відповідні об'єкти енергетики. Крім того, виходячи зі структури Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», в якому ст. 12 «Режимні зони об'єктів енергетики» розміщена у Розділі II «Землі енергетики», а не в інших розділах, що присвячені спеціальним зонам, можна зробити висновок, що земельні ділянки у межах режимних зон енергетичних об'єктів найчастіше відносяться до категорії земель енергетики.

По-третє, легальне поняття правового режиму спеціальних зон енергетичних об'єктів робить спробу окреслити мету його встановлення, а

саме: «спрямований на забезпечення нормальних умов їх експлуатації та запобігання пошкодженню». Проте це значно вужче, ніж передбачено Законом. Так, ним встановлено чотири види спеціальних зон енергетичних об'єктів: охоронні зони, санітарно-захисні зони, режимні зони та зони спостережень. Охоронні зони покликані захищати енергетичні об'єкти від негативних сторонніх впливів; санітарно-захисні – навпаки, розраховані на охорону довкілля та населення від можливого негативного впливу такого енергетичного об'єкту; режимні – встановлюються для захисту особливо важливих об'єктів енергетики; зони спостережень – охоплюють території, на якій можливий радіаційний вплив ядерної установки і об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, на населення. Як помітно, аналізоване визначення правового режиму враховує лише охоронні зони, ігноруючи санітарно-захисні, режимні та зони спостережень.

По-четверте, у самому законодавчому визначенні правового режиму спеціальних зон енергетичних об'єктів закладено, що використання земель здійснюватиметься не лише їх безпосередніми титульними власниками та користувачами, але й «підприємствами, які здійснюють експлуатацію об'єктів енергетики». Фактично таке формулювання готує основу до того, щоб не лише створити деякі обмеження прав для землевласників та землекористувачів, але й законним чином обтяжити їх права, встановивши певні права енергетичних підприємств на використання земельних ділянок спеціальних зон.

Спеціальний Закон диференціює права енергетичних підприємств залежно від того, в яких умовах вони діють: планове функціонування або екстрена ситуація (попередження, уникнення або ліквідація аварій). Аналізуючи зміст ст. 27 Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», можна простежити, що у плановому режимі функціонування об'єкту енергетики експлуатуюче підприємство має право:

«А) облаштовувати під'їзні шляхи та пересуватися будь-якими видами транспорту і спеціальної техніки на об'єкти енергетики і транспортування

електроенергії для їх технічного обслуговування, проведення ремонтних робіт згідно із схемами під'їздів, погодженими з власниками або користувачами земельних ділянок та місцевими органами виконавчої влади;

Б) здійснювати технологічну розчистку в межах просік від деревостанів і чагарників уздовж повітряних ліній електропередачі з метою запобігання негативній дії шкідливих факторів на лінії електропередачі та захисту лісів з попереднім погодженням з власниками або користувачами земельних ділянок;

В) здійснювати видалення самосійних чагарників та дерев (насаджень) у межах просік, які прокладені за проектами будівництва повітряних ліній електропередачі, з метою підтримання їх у належному стані без дозволу та погодження з власниками або користувачами лісів» [195].

Якщо уважно проаналізувати ті права, які нормотворець надає енергетичному підприємству, то можна визнати досить широкі можливості використання ним чужої земельної ділянки без встановленого правового титулу, лише на підставі передбаченої законодавством спеціальної зони (при чому як охоронної, так і санітарно-захисної). Так, у енергетичного підприємства є законне право облаштовувати під'їдні шляхи, пересуватися по земельній ділянці в межах такої зони, проводити там ремонтні роботи, здійснювати розчистку та навіть вирубку.

Слід звернути увагу на те, що в реалізації свого права на видалення самосійних чагарників та дерев (насаджень) у межах просік вздовж повітряних ліній електропередачі енергетичні компанії можуть діяти навіть без дозволу та погодження з власниками або користувачами лісів. У судовій практиці розглядалися справи, в яких ставилася під сумнів правомірність таких дій з огляду на різні супутні обставини.

Наприклад, в одній з подібних справ Державне підприємство «Золочівське лісове господарство» позивалося до Публічного акціонерного товариства «Львівобленерго» із вимогою відшкодувати шкоду, нанесену незаконною вирубкою лісу. За обставинами справи було встановлено, що працівниками ПАТ «Львівобленерго» було здійснено вирубку більше сотні

дерев вздовж високовольтної лінії електропередач з метою розчистки просіки та приведення її до стану, що відповідає вимогам законодавства. Позивач наполягав на тому, що такі дії були проведені із порушенням вимог лісового законодавства, яке вимагає видачу лісорубного квитка для спеціального лісокористування. Ситуація ускладнювалася тим, що дана рубка була здійснена на території Національного природного парку «Північне Поділля», який створений відповідно до Указу Президента України від 10.02.2010 року № 156 «Про створення національного природного парку «Північне Поділля», та є об'єктом природо-заповідного фонду загальнодержавного значення.

Тобто цим конкретним прикладом було поставлено кілька науково-практичних питань: по-перше, чи можна вважати дії енергетичної компанії на чужій земельній ділянці спеціальним природокористуванням з усіма юридичними наслідками; по-друге, які норми є переважними для застосування: земельного (які надають право енергетичній компанії без спеціального дозволу проводити деякі заходи на чужій земельній ділянці), або лісового (які вимагають отримання суб'єктами спеціального дозволу на лісокористування); або законодавства про природо-заповідний фонд (які встановлюють режим підвищеної правової охорони природних ресурсів на території таких об'єктів).

У досліджуваній нами правовій ситуації на ці питання були надані суперечливі відповіді. Так, цілком справедливо було відмовлено у задоволенні позовних вимог у відшкодуванні шкоди, яку мало сплатити ПАТ «Львівобленерго». Судом було встановлено, що «спірна рубка дерев, здійснена відповідачем в охоронній зоні повітряної лінії електропередач, відповідальним за її належне утримання якої він є, з метою запобігання аварій електромереж, не відноситься до встановлених законодавством видів спеціального використання лісових ресурсів, не потребує спеціального дозволу та є правомірною. При цьому такі дії відповідача є його обов'язком, що закріплено в Правилах охорони електричних мереж» [210].

Однак, разом із тим, було визнано винними працівників ПАТ «Львівобленерго» та накладено на них адміністративні стягнення за вчинені дії, передбачені ст. 65 КУпАП «Незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка». Звичайно, такі судові рішення протирічать одне одному за своєю суттю, адже вони по-різному розцінюють правомірність ситуації.

Тим не менш, повертаючись до досліджуваного нами питання, слід зазначити, що право енергетичної компанії представляє собою окреме, цілком оформлене право третьої особи на чужу земельну ділянку, яка знаходиться у межах спеціальної зони енергетичного об'єкту. При цьому дане право найбільше схоже на сервітут, але не ідентичне йому.

У разі, якщо енергетичному об'єкту загрожує аварійна ситуація, або є потреба негайної локалізації, ліквідації можливих аварійних наслідків чи відвернення їх загрози, енергетичні підприємства в межах земель охоронних зон об'єктів енергетики без погодження з власниками або користувачами земельних ділянок мають право:

«А) безперешкодного проїзду до місця аварії (аварійної ситуації) та виконання ремонтних і аварійно-відновлювальних робіт;

Б) здійснювати рубку та обрізування гілок дерев у разі аварій (аварійних ситуацій) у межах охоронних зон об'єктів енергетики, які проходять через земельні лісові ділянки, сади і парки, без наступного відшкодування вартості цих дерев і насаджень».

Як помітно, ця норма є більш вузькою у своїй диспозиції, але наділяє суб'єктів ширшими правами. Дійсно, у разі настання екстрених випадків, коли існує потенційна або реальна загроза аварії, енергетичне підприємство має право, не отримуючи спеціальних дозволів та погоджень, перебувати на земельну ділянку, доставляти необхідну техніку, виконувати потрібні роботи для ремонту і відновлення. Разом із цим, у процесі аварійних робіт енергетичні підприємства можуть також вирубувати дикі, плодові та інші дерева та інші рослини у межах охоронних зон (не лише уздовж ліній електропередач), а

також звільняються від відшкодування вартості таких насаджень. Важко сперечатися із тим, що права власників та користувачів земельних ділянок, на яких встановлені охоронні зони об'єктів енергетики, є серйозно обтяженими правами спеціальних енергетичних підприємств.

Окрім таких обтяжень можна вказати й класичні обмеження прав землевласників та землекористувачів, ділянки яких розміщуються у межах спеціальних зон енергетичних об'єктів. Так, власникам і користувачам земельних ділянок, фізичним та юридичним особам у межах спеціальних зон об'єктів енергетики без письмової згоди підприємств енергетики, у віданні яких перебувають ці мережі, а також без присутності їх представника забороняється виконувати земляні, будівельні та інші роботи, що можуть призвести до порушення безаварійного функціонування об'єктів електричних мереж. Юридичні та фізичні особи, у власності чи користуванні яких перебувають лісові ділянки та насадження в спеціальних зонах об'єктів енергетики, можуть проводити розчищення просік і ділянок за письмовою згодою відповідного підприємства. Тобто, як бачимо, володіння та користування земельними ділянками у межах спеціальних зон енергетичних об'єктів обмежено додатковими вимогами щодо погоджень, отримання дозволів тощо. Додаткові обмеження, висунуті окремо для охоронних та санітарно-захисних зон, досліджуватимуться у наступних підрозділах.

Важливим аспектом, що є спільним для усіх видів обмежень, а тому його необхідно розглянути особливо ретельно, можна вказати відшкодування збитків, нанесених встановленням обмеження прав на землю. У ст. 35 Закону передбачено, що «власники і користувачі земельних ділянок мають право на відшкодування обґрунтованого розміру збитків, завданих їм внаслідок встановлення обмежень на використання належних їм земельних ділянок у межах спеціальних зон об'єктів енергетики» [195]. Це є важливою гарантією захисту прав власників та користувачів земельних ділянок у межах спеціальних зон енергетичних об'єктів, однак її реалізація інколи викликає питання у частині встановлення підстав для такого відшкодування.

Так, наприклад, застосовуючи цю норму, ПАТ «Металургтрансремонт» звернулось із позовом до ПАТ «Євраз Суха Балка» та вимагало відшкодувати збитки, які, на його думку, були нанесені останнім внаслідок встановлення охоронної зони лінії електропередач. Справа у тому, що через земельну ділянку позивача проходив лінійний енергетичний об'єкт, і його охоронна зона займала більше 2 га, за які позивач як законний користувач сплачував земельний податок. ПАТ «Металургтрансремонт» вважав, що регулярна сплата ним земельного податку – це і ті самі збитки, які він несе внаслідок встановлення обмеження охоронної зони, у зв'язку з чим він вимагав їх відшкодування у енергетичного підприємства – власника лінії електропередач. Однак суд встановив, що «спірна земельна ділянка надавалась в користування позивачу вже зі встановленою лінією електропередач та визначеною охоронною зоною, що передбачає відповідний правовий режим її використання, а не те, що вона вибула з користування позивача; крім того спірна ділянка під охоронною зоною позивачем частково використовується» [245]. Законом встановлено, що у разі неможливості використання за цільовим призначенням такої земельної ділянки внаслідок встановлення спеціальної зони енергетичного об'єкту, така ділянка підлягає викупу за процедурою відчуження земельних ділянок для суспільних потреб.

У цілому можна підсумувати, що поширення спеціальної зони енергетичного об'єкту на земельну ділянку означає серйозну деформацію правового режиму такої земельної ділянки, зокрема це проявляється в одночасній появі набору обмежень (заборон деякої діяльності, спеціальних вимог до користування тощо) та обтяжень за рахунок появи низки обов'язків у землевласників та землекористувачів, а також прав у підприємств, що експлуатують такий енергетичний об'єкт.

3.2. Особливості використання земель у межах охоронних зон енергетичних об'єктів

Енергетичні об'єкти відрізняються своєю різноманітністю та численністю: вони можуть бути як масштабними комплексними підприємствами, на кшталт атомної електростанції, так і звичайними лінійними об'єктами електропередачі, завданням яких є транспортування електроенергії від місць генерації до місць споживання. Однак при всій своїй різноманітності об'єкти енергетики об'єднує спільна риса: вони є техногенними і за певних умов потенційно небезпечними, хоча ступінь ризику суттєво варіюється. Ураховуючи градацію такого ризику, у вітчизняному законодавстві встановлено диференційовані вимоги до охоронних зон енергетичних об'єктів, які оточують такі об'єкти. Під охоронними зонами Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» розуміє «зони вздовж повітряних і кабельних ліній електропередачі, навколо електростанцій, трансформаторних підстанцій, розподільних пунктів та пристроїв і магістральних теплових мереж, споруд альтернативної енергетики тощо для забезпечення нормальних умов їх експлуатації, запобігання ушкодженню, а також для зменшення їх негативного впливу на людей, суміжні землі, природні об'єкти та довкілля» [195].

Незважаючи на недосконалу термінологію, Законом передбачено два види охоронних зон: а) охоронні зони енергетичних об'єктів (під якими розуміється електроенергетична інфраструктура); б) охоронні зони магістральних теплових мереж (окремо регламентується специфіка використання земель у межах охоронних зон інфраструктури теплозабезпечення).

Нормативно-правові засади, якими регулюються окреслені питання, сконцентровані передусім у ЗК України (ст. 112), законах України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», «Про

доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку електронних комунікаційних мереж» від 07.02.2017 року [187], постановах Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил охорони електричних мереж» від 27.12.2022 р. № 1455 [193], «Про затвердження Правил надання доступу до інфраструктури об'єкта електроенергетики» від 18.07.2018 р. № 853 [191] тощо.

Правилами охорони електричних мереж встановлено вимоги до розмірів таких охоронних зон, які передбачені для різних об'єктів. Вони встановлюються шляхом розрахунку відстаней від крайніх точок. Наприклад, охоронні зони електричних мереж встановлюються уздовж повітряних ліній електропередачі – у вигляді земельної ділянки та повітряного простору, обмежених вертикальними площинами, що віддалені по обидва боки лінії від крайніх проводів за умови їх невідхиленого положення на таку відстань по горизонталі: 2 метри – до 1 кВ; 40 метрів – 750 кВ; 100 метрів – для водних об'єктів, через які проходять внутрішні водні шляхи, віднесені в установленому порядку до категорії судноплавних; тощо. Охоронні зони також встановлюються і для тих електричних мереж, які прокладені під землею та навіть під водою.

Як було виявлено у попередньому підрозділі, встановлення охоронної зони означає появу низки обмежень прав для власника та/або користувача земельної ділянки. Зокрема, Законом передбачено, що «в межах охоронних зон об'єктів енергетики забороняється:

- А) будувати житлові будинки, будинки громадського призначення;
- Б) розміщати споруди іншого призначення на меншій відстані від елементів електричних мереж, ніж встановлена нормами;
- В) складати будь-які матеріали, розпалювати вогнища, влаштовувати звалища;
- Г) саджати дерева, крім кущів та саджанців з висотою перспективного росту не більше двох метрів;

Д) розташовувати автозаправні станції або сховища пально-мастильних матеріалів;

Е) влаштовувати спортивні майданчики для ігор, стадіони, ринки, зупинки громадського транспорту, проводити будь-які заходи, пов'язані з великим скупченням людей, не зайнятих виконанням дозволених у встановленому порядку робіт;

Ж) запускати спортивні моделі літальних апаратів та повітряні змії;

З) відсипати ґрунт, влаштовувати водосховища, ставки та інші водні споруди;

І) влаштовувати зупинки та стоянки усіх видів транспорту (крім залізничного) в охоронних зонах повітряних ліній електропередачі напругою 330 кВ і вище» [195].

Крім того, в охоронних зонах кабельних ліній електропередачі власникам і користувачам земельних ділянок, фізичним і юридичним особам забороняється: «а) саджати дерева та кущі; б) зводити будинки, споруди будь-якого призначення; в) виконувати роботи із застосуванням ударних механізмів, скидати вантажі масою понад п'ять тонн; г) зливати їдкі і такі, що спричиняють корозію, речовини, пально-мастильні матеріали; д) кидати якорі, проходити із закинутими якорями, ланцюгами, лотами, волокушами і тралами (в охоронних зонах підводних кабельних ліній електропередачі)» [195].

Власникам і користувачам земельних ділянок, фізичним та юридичним особам у межах спеціальних зон об'єктів енергетики без письмової згоди підприємств енергетики, у віданні яких перебувають ці мережі, а також без присутності їх представника забороняється виконувати земляні, будівельні та інші роботи, що можуть призвести до порушення безаварійного функціонування об'єктів електричних мереж.

Додаткові вимоги щодо особливого режиму використання земель у межах спеціальних зон об'єктів енергетики встановлюються Правилами охорони електричних мереж. Наприклад, цими Правилами передбачено заборону «складати сміття, здійснювати підпал стерні, очерету та бур'яну; запускати

безпілотні літальні апарати (крім випадків використання їх для забезпечення експлуатації та охорони електричних мереж), повітряні кулі» [193]. Для охоронних зон кабельних ліній електропередачі висуваються додаткові заборони, серед яких: «виконувати будівельні роботи та зводити об'єкти будівництва будь-якого призначення; виконувати роботи із застосуванням автотранспорту та техніки з навантаженням на вісь понад 5 тонн; займатися промисловим рибальством (в охоронних зонах підводних кабельних ліній електропередачі та/або зв'язку (телемеханіки)» [193].

Якщо проаналізувати обмеження на використання земель в охоронних зонах енергетичних об'єктів, то впадає в очі той факт, що більшість обмежень складають заборони певних видів діяльності: регулярної (промислове рибальство, складування сміття тощо) або цілеспрямованої (будівництво житла чи іншої споруди неенергетичного призначення, підпал стерні, застосування важкої техніки тощо). Водночас порівняння результатів такої діяльності вказує на значні відмінності, що пролягають між такими обмеженнями. Наприклад, заборона підпалу стерні є загальною еколого-правовою нормою, обов'язком усіх землевласників та землекористувачів, незалежно від того, чи розміщена їх земельна ділянка на території охоронної зони енергетичного об'єкта. Разом із тим, заборона зведення будівель на власній земельній ділянці – це серйозне обмеження у використанні належного особі майна. У випадку виникнення конфлікту здається цілком закономірним питання щодо співрозмірності публічних інтересів, що втілюються в охоронній зоні енергетичного об'єкта, та значно обмеженому праві власності землевласника.

Подібні дилеми виникали й у судовій практиці. Зокрема, гарною ілюстрацією може послужити справа, яка розглядалася за позовом ПрАТ «ДТЕК Київські регіональні електромережі» до фізичної особи – власника земельної ділянки про зобов'язання усунути перешкоди охоронної зони повітряної лінії електропередачі. За обставинами цієї справи, фізична особа побудувала у 2017 році житловий будинок у межах охоронної зони повітряної

лінії електропередачі, що функціонувала ще з 1970 року. У зв'язку зі встановленням цього порушення енергетичне підприємство вимагало у землевласника усунути перешкоди в охоронній зоні шляхом знесення забудови. Формально порушення існувало, і житловий будинок площею майже 100 кв.м. був зведений незаконно. Однак суди підійшли до розгляду цієї справи комплексно та в даному випадку врахували пропорційність втручання у право відповідача, оскільки, з одного боку, є право власності особи, а з іншого – обмеження стосовно безпеки життя. Опираючись на ці міркування, суди прийшли до висновку про пріоритетність забезпечення безпеки та життя людей над матеріальним правом [171; 207].

Слід також зазначити, що у даній ситуації «суд відкладав розгляд справи для надання сторонам можливості врегулювання спору в позасудовому порядку, а саме ініціювання питання та оплати відповідачу перенесення лінії електропередач на безпечну відстань від домоволодіння» [171]. Дійсно, такі правові ситуації мають потенціал для вирішення у позасудовому порядку, оскільки суто законний (судовий) формат є жорстким та не завжди вигідним для обох сторін. Наприклад, в аналізованій ситуації знесення житлового будинку, вартість якого, звичайно, досить значна, є вкрай не вигідним вирішенням для землевласника, тоді як енергетичне підприємство зацікавлене лише в тому, щоб енергетична мережа та її охоронна зона дотримувалися в належному функціональному стані. У зв'язку з цим у порядку медіації є перспективним досягти домовленості про перенесення енергетичних об'єктів та оплату необхідних робіт.

Протистояння права власності на землю та встановленого обмеження у вигляді заборони будівництва у межах охоронної зони енергетичного об'єкту було розглянуто також і під іншим кутом зору. Так, на Волині розглядалася справа, в якій фізичні особи – землевласники звернулися з позовом до енергетичного підприємства, вимагаючи усунення перешкод у користуванні земельними ділянками шляхом зобов'язання відповідача вчинити певні дії. Суть спору полягала у тому, що фізичні особи отримали у приватну власність

земельні ділянки, призначені для будівництва і обслуговування житлових будинків, господарських будівель і споруд (присадибні ділянки), однак використати їх за цільовим призначенням не змогли, оскільки виявилось, що через площу та конфігурацію охоронної зони лінії електропередачі, яка пролягає через ці ділянки, спланувати будівництво та провести його належним чином неможливо. У зв'язку з цим землевласники подали негативний позов та вимагали у енергетичного підприємства перенесення повітряної лінії електропередачі на відстань не менше 10 м від межі зазначених земельних ділянок до крайніх проводів [211]. Таким чином, була вчинена спроба визнати у судовому порядку обмеження прав (заборону в рамках охоронної зони) перешкодою у користуванні власним майном. Однак це було би юридично згубне рішення, адже обмеження прав встановлені у суспільних інтересах, їх накладення надає право власнику або користувачу вимагати відшкодування понесених збитків (але не усунення таких обмежень, якщо вони є виправданими), а у разі неможливості використання за призначенням такої земельної ділянки через встановлення обмеження – власник отримує право вимагати її викупу за процедурою відчуження для суспільних потреб. Тобто законодавство надає гарантії охорони та захисту прав землевласника та землекористувача у разі встановлення обмеження права використання ділянки, однак вказує на непорушність самого обмеження як втілення певного важливого суспільного інтересу.

При цьому законодавством передбачені можливості гнучкого врегулювання ситуацій, коли є потреба та технічні варіанти для вирішення спірних моментів. Наприклад, у разі необхідності перенесення окремих енергетичних об'єктів, що впливає також й на перенесення їхніх охоронних зон. Так, ч. 21 ст. 21 Закону України «Про ринок електричної енергії» встановлює загальне правило, за яким «у разі якщо замовник має намір спорудити або реконструювати будівлі, дороги, мости, інші об'єкти архітектури, що потребує перенесення повітряних і підземних електричних мереж та інших об'єктів електроенергетики, послуги з перенесення

електричних мереж та інших об'єктів електроенергетики надаються оператором системи передачі та/або операторами систем розподілу у порядку, визначеному кодексом системи передачі та кодексом систем розподілу. Плата за надані послуги визначається згідно з кошторисом, який є невід'ємною частиною відповідної проектної документації, розробленої замовником» [199].

У п. 4.1.37 глави 4.1 розділу IV Кодексу систем розподілу надається більш деталізований порядок реалізації передбаченого правила. Так, «користувач або власник земельної ділянки звертається до ОСР (оператора систем розподілу – прим. Ю. Щ.) із відповідною заявою. До заяви додається ситуаційний план об'єкта забудови. ОСР надає вихідні дані та технічні вимоги для проєктування перенесення (перевлаштування) належних йому об'єктів електроенергетики не пізніше 10 робочих днів від дня реєстрації заяви або 20 робочих днів у разі необхідності погодження технічних вимог з ОСП (оператор системи передачі – прим. Ю. Щ.) (у зазначений у заяві спосіб обміну інформацією)» [189]. Водночас цим нормативно-правовим актом вимагається, щоб саме зацікавлений землевласник або землекористувач взяв на себе організацію та оплату розробки проєкту, «у тому числі здійснити заходи в межах чинного законодавства з метою вирішення питань щодо відведення на користь ОСР земельних ділянок для розташування об'єктів електроенергетики» [189]. Як помітно, відповідно до передбаченого законодавством порядку організаційні та фінансові витрати покладаються саме на зацікавленого землевласника або землекористувача, права якого і так обмежуються внаслідок встановлення охоронної зони. У зв'язку з цим не дивно, що в аналізованій вище волинській справі була апробована стратегія негативного позову, який у разі виграшу дав би можливість власникам не нести витрати щодо перенесення енергетичного об'єкту та його охоронної зони, а дозволив перекласти це на енергетичне підприємство в якості усунення перешкод здійснення права власності. Однак цілком передбачувано суд не підтримав такий позов, оскільки, як уже було сказано вище, охоронна зона має зовсім іншу правову природу.

Слід також зазначити, що законодавець встановлює додаткові умови, що обтяжують здійснену забудову в охоронній зоні. Наприклад, самовільне зайняття земельної ділянки та її забудова в охоронній зоні енергетичного об'єкту – це кримінальне правопорушення відповідно до ч. 2 ст. 197¹ КК України. Проведений аналіз судової практики продемонстрував, що прикладів осудження за цією статтею збільшилося за останні кілька років.

Наприклад, на Полтавщині власник земельної ділянки вирішив розмістити некапітальну споруду господарського призначення поблизу свого домоволодіння, і цим самим самовільно зайняв земельну ділянку комунальної власності. Можливо, це діяння саме по собі не призвело би його осудження за кримінальним законодавством, адже для цього необхідно було би доводити значний обсяг нанесеної шкоди територіальній громаді. Однак частина вказаної самовільно зайнятої земельної ділянки мала обмеження у використанні, а саме: була охоплена охоронною зоною енергетичного об'єкта – повітряної лінії електропередачі 0,4 кВ. Ця обставина стала ключовою для визнання особи винною за ч. 2 ст. 197¹ КК України, якою передбачено покарання за «самовільне зайняття земельної ділянки, вчинене ... щодо земельних ділянок особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель» [108].

Якщо розглядати особливості правового забезпечення використання охоронних зон магістральних теплових мереж – другого виду охоронних зон енергетичних об'єктів – то слід зазначити, що ці відносини додатково врегульовані Законом України «Про теплопостачання» від 02.06.2005 року. Цим Законом надано визначення охоронної зони теплових мереж, під якою розуміються «землі вздовж теплових мереж для забезпечення нормальних умов їх експлуатації, запобігання ушкодженню, а також для зменшення їх негативного впливу на людей, суміжні землі, природні об'єкти та довкілля» [201]. Нагадаємо, що спеціальним Законом України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» передбачено

встановлення охоронних зон не для всіх теплових мереж, а для магістральних. Магістральними тепловими мережами називається «комплекс трубопроводів і споруд, що забезпечують транспортування теплоносія від джерела теплової енергії до місцевої (розподільчої) теплової мережі» [201]. Передбачається, що «охоронні зони магістральних теплових мереж встановлюються уздовж наземних, надземних і підземних трубопроводів у вигляді території, що віддалена на певну відстань по обидва боки від крайніх елементів конструкції теплових мереж та по периметру наземних споруд на визначеній відстані» [195].

На відміну від охорони електроенергетичної інфраструктури, правила для якої детально розписані у Законі та додатково в урядовій постанові, обмеження щодо охоронних зон магістральних теплових мереж описані значно більш лаконічно. Так, передбачено, що «у межах охоронних зон магістральних теплових мереж забороняється виконувати будь-які дії, що можуть порушити стабільну роботу об'єктів теплових мереж, спричинити їх пошкодження, нещасні випадки або перешкоджають виконанню планових, аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт» [195].

Крім того, законодавчими нормами на фізичних та юридичних осіб покладено обов'язок виконувати законні вимоги енергетичних підприємств, які відповідальні за такі магістральні теплові мережі, що спрямовані на захист цих об'єктів, забезпечення їх нормального функціонування та запобігання аваріям. Разом із тим, енергетичні підприємства несуть відповідальність за забруднення земель небезпечними речовинами, що транспортуються тепловими мережами, та зобов'язується компенсувати шкоду землевласникам та землекористувачам у разі її нанесення. Важливо також, що енергетичне підприємство отримує законне право проводити роботи з ліквідації аварій теплових мереж «в будь-який час без погодження з власниками або користувачами земельних ділянок з повідомленням їх у дводенний термін після початку ремонтних робіт» [195].

Необхідну деталізацію обмежень прав використання земельних ділянок, які виникають у зв'язку з охоронними зонами магістральних теплових мереж, можна знайти у наказі Міністерства палива і енергетики «Про затвердження Правил технічної експлуатації теплових установок і мереж» від 14.02.2007 року № 71. У ньому передбачено, що «у місцях прокладання трубопроводів теплових мереж забороняється спорудження будівель, розміщення автозаправних станцій, гаражів, ринків, стоянок, складування, насадження дерев і багаторічних кущів у межах охоронних зон на віддалі менше ніж 3 м від проекції на поверхню землі краю будівельних конструкцій теплової мережі підземної каналної прокладки та повітряної прокладки або від проекції на землю краю трубопроводів теплових мереж безканалної прокладки» [194].

Науково-практичний інтерес викликає питання щодо того, яким чином суміщаються охоронні зони різних енергетичних об'єктів. Наприклад, якщо на одній земельній ділянці накладаються охоронні зони об'єкта електроенергетики та об'єкта теплової мережі. Законодавство не дає чіткої відповіді на таке питання, хоча судова практика уже стикалася із необхідністю розглядати та вирішувати спірні ситуації, що виникали із подібних накладок.

Так, ілюстративним може стати спір між АТ «Житомиробленерго» та комунальним підприємством «Озерне». За обставинами справи працівники комунального підприємства для аварійного ремонту теплової мережі проводили роботи з розкриття ґрунту в охоронній зоні повітряної лінії електропередачі. Однак під час провадження таких робіт ними було пошкоджено опору повітряного енергетичного об'єкту. Обидва енергетичні підприємства стверджували, що перебували у своєму праві: а) комунальне підприємство провадило аварійно-ремонтні роботи на належному йому об'єкті, що має власну охоронну зону, вільний доступ до якої забезпечує законодавство; б) електроенергетичне підприємство наполягало на тому, що було порушено законодавчі вимоги щодо провадження діяльності в охоронній

зоні повітряної лінії електропередачі, зокрема проведення ремонтних, земляних робіт без погодження із підприємством, що експлуатує цей об'єкт.

Суд дійшов висновку про те, що оскільки місце події – це місце двох охоронних зон, тому під час провадження робіт із тепловими мережами була необхідність повідомляти також і енергетичне підприємство [209]. Можна припустити і зворотній висновок: у разі виникнення необхідності проводити роботи на лінії електропередачі, енергетичне підприємство має повідомити підприємство, що експлуатує теплові мережі, охоронна зона яких проходить по цій же земельній ділянці. Відсутність чітких законодавчих інструкцій щодо цього змушує суди доповнювати такі пробіли власним тлумаченням на основі загальних принципів права та справедливості.

Вивчення правових особливостей, притаманних охоронним зонам енергетичних об'єктів, дозволяє зробити окремі висновки за цим підрозділом.

Можна виділити такі правові ознаки охоронних зон енергетичних об'єктів: а) це завжди обмеження у використанні земельної ділянки; б) це завжди обтяження правами енергетичних підприємств, які в силу прямої вказівки закону отримують права щодо чужої земельної ділянки в плановому та аварійному порядку; в) це кваліфікуюча обставина під час визначення кримінального покарання за деякі земельні правопорушення; г) автономність, яка проявляється у тому, що охоронні зони різних енергетичних об'єктів можуть пересікатися на території, але не втрачають при цьому власних юридичних ознак.

Поглиблене вивчення правових особливостей охоронних зон енергетичних об'єктів дозволяє також стверджувати, що вони є досить потужним юридичним засобом, який поєднує обмеження та обтяження, дозволяючи енергетичним підприємствам повноцінно здійснювати необхідну діяльність, використовуючи при цьому чужі земельні ділянки. Це дає підстави припускати, що за таких обставин встановлення сервітуту може знадобитися лише, якщо: а) необхідні енергетичному підприємству права на використання чужої земельної ділянки не охоплюються тими можливостями, які забезпечені

земельними законодавством у рамках інституту охоронних зон енергетичних об'єктів; б) є потреба використання земельних ділянок або їх частин поза межами охоронних зон.

3.3. Специфіка використання земель у межах санітарно-захисних зон енергетичних об'єктів

Створення та розширення мережі енергетичних об'єктів, безумовно, розцінюється позитивно: як гарантія енергетичної безпеки держави, як реалізація цілей сталого розвитку та задоволення зростаючих потреб населення та економіки. Проте зворотна сторона появи таких об'єктів, а також поступового збільшення їх кількості полягає в посиленні сукупного впливу на довкілля та людину. Негативна дія, що супроводжує функціонування енергетичних об'єктів, може проявлятися диференційовано. У різних країнах «санітарно-гігієнічні нормативи регламентують рівні та концентрації за такими показниками як: “шум”, “запах”, “пар”, “шкідливі речовини та гази”, “електромагнітне та іонізуюче випромінення”, “статична електрика”, “радіоактивність”, “ультразвук”, “вібрація”, “промислові відходи”. Деякі країни розширюють перелік, наприклад, у США список доповнений такими показниками як: “дим”, “пил”, “бруд”, “світлове, теплове випромінення”, “пожежна безпека”, “інтенсивність використання транспорту”, “естетичний ефект”, “психологічний ефект» [230].

Для того, щоб убезпечити населення від негативного впливу енергетичних об'єктів, передбачається створення спеціальних санітарно-захисних зон, які оточують потенційно небезпечний об'єкт та окреслюють територію, на якій людям необхідно скоротити своє перебування та обмежити господарську діяльність, не пов'язану із функціонуванням та обслуговуванням енергетичного об'єкта. Тобто, якщо мета охоронної зони полягала в захисті

самого енергетичного об'єкта від можливих негативних впливів та ушкоджень, то мета санітарно-захисної зони – захистити людей від тих постійних або потенційних негативних впливів, які здійснює такий енергетичний об'єкт у силу свого планового або аварійного функціонування.

У зв'язку з цим цілком справедливо зазначають А. М. Космачова та А. Д. Цикало, що «санітарно-захисна зона є обов'язковим компонентом в існуванні будь-якого промислового об'єкта чи підприємства, який є джерелом шкідливих факторів для зовнішнього середовища, та несе функціональну відповідальність у затримуванні шкідливих речовин до рівня гранично допустимих норм відповідно гігієнічним показникам з метою захисту населення, що межує поруч з джерелом забруднення, від їх несприятливого впливу» [101].

Таким чином, можна стверджувати, що об'єктом правової охорони у цих відносинах виступає здоров'я населення, яке може постраждати внаслідок забруднення навколишнього природного середовища в результаті діяльності енергетичного об'єкта. У нинішніх умовах актуальність цього питання лише підвищується, оскільки, як слушно вказують Г. І. Балюк та Т. Г. Ковальчук, «право людини на безпечне для життя та здоров'я довкілля – це стержень правової системи держави, основне, що визначає її соціальний, політичний, соціально-юридичний зміст. Критерієм усталеності правової системи суспільства і показником рівня його правового розвитку в умовах економічної, політичної, соціальної нестабільності, а в умовах сьогодення, воєнного стану, є здатність держави забезпечити реалізацію права людини і громадянина на належний стан здоров'я» [27, с. 19].

Прогресуючий енергетичний перехід викликає додаткові розрізи проблеми, пов'язаної із вивченням та практичним забезпеченням санітарно-захисних зон енергетичних об'єктів. Збільшення кількості енергетичних об'єктів супроводжується зростанням площ земель, що займають такі об'єкти. Наприклад, за опублікованими даними, на реалізацію проєкту Тилігульської ВЕС на Миколаївщині потрібно приблизно 35 000 гектарів, що становить

близько 350 км² (для розміщення всіх черг та вітряків, під'їзних доріг і технічної інфраструктури). Це не є чимось абсолютно небаченим: наприклад, станом на 2022 рік найбільша ВЕС Великобританії Hornsea One, що розміщена на континентальному шельфі, тобто є офшорною, займає близько 400 км² [127]. Однак навіть ці проєкти виглядають дрібними порівняно із найбільшим вітропарком планети, який спроектований та будується в Китаї: Jiuquan Wind Power Base, площа якого разом із усією необхідною інфраструктурою сягає 10 000 км². Не менш вражаючими темпами та масштабами зростає й сонячна енергетика.

Тобто створення значної кількості енергетичних проєктів у рамках енергетичної трансформації не лише використовує великі території, але й чинить антропогенний тиск на населення, що зумовлює потребу передбачати необхідні санітарно-захисні зони, які також займають у своїй сукупності значні площі.

Безпосередньо проблематику санітарно-захисних зон вивчала на дисертаційному рівні І. В. Вельмисєва («Правовий режим санітарно-захисних зон в Україні», 2024 [44]). Окрім цього науково-теоретичний вклад у дослідження цих проблем зроблено дисертаційними роботами О. О. Воронятнікова «Публічне адміністрування сферою санітарного та епідемічного благополуччя населення» (2020) [49], С. Л. Гоцуляка «Санітарно-епідеміологічне законодавство в Україні у ХХ ст.» (2017) [57], Н. В. Карпінської «Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС» (2021) [80], В. В. Корнієць «Адміністративно-правові основи відповідальності за правопорушення у санітарно-епідеміологічній сфері в контексті адміністративно-правової реформи в Україні» (2010) [100], М. П. Ліхтер «Еколого-правове забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в Україні» (2017) [121], О. М. Ситніченко «Адміністративно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення України» (2013) [225], Т.

О. Татарової «Адміністративно-правове регулювання сфери санітарного та епідемічного благополуччя населення» (2014) [236] та інших.

Як помітно, особливу увагу правовий режим санітарно-захисних зон викликає у представників наук земельного та адміністративного права, і це є цілком передбачуваним, оскільки, по-перше, встановлення санітарно-захисних зон суттєво впливає на правовий режим земель, викликаючи обмеження у їх використанні; а, по-друге, санітарно-захисні зони мають публічно-правову природу, яка добре проявляється у порядку встановлення, контролю за дотриманням та притягненням до відповідальності порушників правового режиму.

Передусім, слід визначитися із поняттям санітарно-захисної зони. Так, І. В. Вельмисєва пропонує розуміти під санітарно-захисною зоною «територію з особливим режимом використання, земельну ділянку (смугу землі) навколо потенційно небезпечного об'єкта, котрий є джерелом негативного впливу на середовище перебування людини, і встановлюється з метою зменшення цього впливу на людей та довкілля, суміжні землі, інші природні об'єкти, запобігання заподіяння шкоди здоров'ю населення, в межах якої діють обмеження, визначені законодавством» [44]. Як помітно, учена пропонує широке визначення, спрямоване на охоплення усіх санітарно-захисних зон, які оточують усі небезпечні об'єкти (не лише енергетичні, але й промислові, воєнні тощо).

Натомість Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» має власне бачення санітарно-захисних зон. Так, ним передбачається існування двох їх видів: санітарно-захисних зон атомних електростанцій та санітарно-захисних зон енергетичних об'єктів. Законодавча класифікація викликає питання: зокрема, атомні електростанції – також є енергетичними об'єктами, тому в цій частині логічність поділу є сумнівною.

Аналізований Закон передбачає, що «санітарно-захисні зони атомних електростанцій встановлюються навколо їх території для забезпечення

захисту населення та навколишнього середовища від можливого перевищення ліміту дози іонізуючого опромінення». Це узгоджується із визначенням, наданим у Законі України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [180].

Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» також формулює спеціальне визначення санітарно-захисної зони об'єктів енергетики, під якою розуміє «територію вздовж ліній електропередачі, навколо трансформаторних підстанцій, розподільних пунктів і пристроїв, яка встановлюється для захисту населення від шкідливого впливу електричних полів, спричиненого певною їх напругою». Ураховуючи попереднє визначення санітарно-захисної зони атомних електростанцій, стає очевидним, що проведений поділ не охоплює інші енергогенеруючі об'єкти, окрім атомних електростанцій. Вважаємо, що це є техніко-юридичним недоліком, що має бути усунений в процесі удосконалення законодавства.

Узагалі, законодавство, що врегульовує відносини у сфері встановлення та регламентації режиму санітарно-захисних зон, є ускладненим за рахунок значного масиву підзаконних нормативно-правових актів; техніко-термінологічної неузгодженості [272, с. 241]; комплексного характеру, що представлений актами екологічного, земельного, санітарного, господарського, містобудівного законодавства України [44]. Саме опираючись на таку комплексність законодавчого забезпечення правового режиму земель санітарно-захисних зон, слід заглибитися у більш детальний аналіз ключової складової такого правового режиму, а саме обмежень, що накладаються на власників та користувачів земельних ділянок, що розміщені у межах цих зон.

Основна вимога, що окреслена на рівні ч. 2 ст. 114 ЗК України, полягає у тому, що «у межах санітарно-захисних зон забороняється будівництво житлових об'єктів, об'єктів соціальної інфраструктури та інших об'єктів, пов'язаних з постійним перебуванням людей» [76]. Проте на рівні спеціального законодавства таке загальне правило набуває більшої деталізації.

Відповідно до закону розмір і межі санітарно-захисної зони визначаються проектом спорудження атомної електростанції та встановлюються на місцевості за проектами землеустрою, а також позначаються попереджувальними знаками встановленого зразка. У світовій практиці використовується цілий ряд термінів, що спрямовані на захист населення від реальної та можливої негативної дії радіаційно небезпечних об'єктів. Так, «документами МАГАТЕ визначаються поняття «аварійних зон», до яких відносяться «зона попереджувальних заходів» (pre cautionary action zone) і «зона планування термінових захисних заходів» (urgent protective action planning zone). Обидві зони призначені для здійснення термінових захисних заходів у випадку ядерної або радіологічної аварійної ситуації: з метою зниження ризику появи серйозних детерміністичних ефектів за межами майданчика та з метою запобігання отримання доз за межами майданчика у відповідності з міжнародними нормами безпеки» [39]. Наразі немає повної відповідності правового режиму між санітарно-захисними зонами, передбаченими національним законодавством України, та указаними зонами, рекомендованими міжнародними актами. Зокрема, це проявляється у відмінностях щодо розмірів таких зон. Спеціалісти у сфері радіаційної медицини зазначають, що «для реакторів з рівнем потужності більше 1000 МВт (тепл.) рекомендований розмір зони попереджувальних заходів є 3-5 км. Як відомо, розміри діючих санітарно-захисних зон атомних електростанцій України складають 2,7 км для Хмельницької АЕС і 2,5 км – для інших АЕС» [39]. Тобто рекомендовані розміри зон попереджувальних заходів є більшими, ніж розміри діючих санітарно-захисних зон атомних електростанцій в Україні.

Слід відзначити, що Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» не зупиняється на обмеженнях, які поширюються у межах санітарно-захисних зон атомних електростанцій. Це пояснюється тим, що у даному питанні він вважає спеціальним законом інший нормативно-правовий акт, який врегулював указані відносини задовго до його

появи. Так, ст. 45 Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» вже встановила основні правила поведінки у санітарно-захисній зоні атомних електростанцій, а саме: на цій території «забороняється розміщення жилих будинків та громадських споруд, дитячих та лікувально-оздоровчих установ, а також промислових підприємств, об'єктів громадського харчування, допоміжних та інших споруд, не пов'язаних з діяльністю ядерної установки або об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами» [180].

У рамках науково-практичного аналізу цієї норми та її застосування на практиці варто порівняти дві судові справи, які стосувалися використання земель санітарно-захисної зони Хмельницької АЕС, але демонструють протилежні підходи до розуміння вимог законодавства у частині суворості обмежень.

За матеріалами першої справи, фізична особа на законних підставах набула у приватну власність об'єкт, що являє собою недобудовану споруду адміністративно-господарського комплексу, яка знаходиться на території будівельного майданчика Хмельницької АЕС, та займає земельну ділянку площею 0,1 га. Атомна електростанція подала позов про зобов'язання усунути перешкоди у здійсненні права користування земельною ділянкою санітарно-захисної зони, а саме: звільнити вказану земельну ділянку шляхом знесення розташованої на ній недобудованої споруди. Опираючись на положення земельного та енергетичного законодавства, суд першої інстанції задовільнив позов повністю [212]. Однак уже через кілька років стався інший аналогічний спір, який був розглянутий зовсім по-іншому.

Так, за матеріалами другої справи, на території санітарно-захисної зони Хмельницької АЕС було розміщено виробничі будівлі, що не мали відношення до ядерних установок та їх експлуатації. Ці виробничі будівлі були придбані фізичною особою в результаті проведення аукціону по відчуженню майна, що перебуває у податковій заставі. Через майже десятиріччя ДП «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» в особі відокремленого

підрозділу «Хмельницька атомна електрична станція» звернулося до суду з позовом до фізичної особи – власника про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою. Позов був обґрунтований тим, що нерухомий об'єкт знаходиться на території санітарно-захисної зони атомної електростанції, що суперечить законодавству, а власник будівлі, використовуючи її, створює для позивача перешкоди у реалізації права повноцінного користування земельною ділянкою. У зв'язку з цим Хмельницька АЕС вимагала знесення будівлі.

Суди усіх інстанцій дійшли думки про те, що оскільки позивач не оспорував правомірність набуття фізичною особою об'єкту нерухомості, то слід визнати це набуття законним [167; 176; 213]. У такому разі діє принцип єдності долі будівлі та земельної ділянки, відповідно до якого законний набувач будівлі автоматично набуває право використовувати земельну ділянку під цією будівлею. З огляду на такі міркування Верховний Суд підкреслив, «що задоволення позовних вимог ДП «НАЕК «Енергоатом», правонаступником якого є АТ «НАЕК «Енергоатом», та зобов'язання відповідача, який є добросовісним набувачем спірних об'єктів нерухомого майна, знести ці об'єкти нерухомого майна, призведе до непропорційного втручання в його право на мирне володіння майном» [169].

Тобто можна зробити висновок про те, що незважаючи на нібито однозначне та імперативне формулювання статей законів України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» та «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», які окреслюють коло обмежень у використанні земель санітарно-захисних зон атомних електростанцій, сам по собі факт розташування на них нерухомих об'єктів не призводить до автоматичного визнання необхідності їх знесення. На проаналізованому конкретному прикладі добре проглядається, як правозастосування «ігнорує» обмеження спеціальної зони енергетичного об'єкта на користь захисту інституту права власності.

Отже, в своєму буквальному тлумаченні вітчизняне законодавство імперативно обмежує використання земель санітарно-захисних зон атомних

електростанцій для зведення будівель та споруд, адже вони стануть приваблювати людей та сприяти їх перебуванню на території, де підвищений ризик опромінення, а як раз цього нормотворець прагне уникнути. Разом із тим, не наполягаючи на тотальному виключенні земель, які потрапили у санітарно-захисну зону атомних електростанцій, із господарського використання, нормотворець пропонує компромісне вирішення: «використання для народногосподарських цілей земель і водоймищ, розташованих у санітарно-захисній зоні, можливе лише з дозволу органу державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки за погодженням з експлуатуючою організацією за умови обов'язкового проведення радіологічного контролю продукції, яка виробляється» [180].

Тобто Законом чітко передбачено заборону на використання земель санітарно-захисної зони атомної електростанції з метою, що не пов'язана із діяльністю ядерної установки, за винятком тих випадків, коли на певні види діяльності надано прямий дозвіл у визначеному законом порядку. Однак таке правило, яке сформульоване цілком однозначно та зрозуміло, на практиці не завжди виконується. Тобто «вільні» території санітарно-захисної зони стають цікавими для підприємницької діяльності, що викликає періодичні правові конфлікти та юридичні спори.

В якості ілюстрації можна навести приклад, що також стосується Хмельницької АЕС. Так, у межах її санітарно-захисної зони функціонувала автозаправна станція з газовим модулем, проте власник не отримав належного погодження державних органів та самого енергетичного підприємства на провадження такої господарської діяльності. У зв'язку з цим атомна електростанція вимагала заборонити власнику автозаправки вести господарську діяльність та використовувати земельну ділянку в межах санітарно-захисної зони Хмельницької АЕС. Проте суди наполягали на тому, що «заборона використання земельної ділянки та заборона ведення господарської діяльності на земельній ділянці не віднесені до передбаченого законодавством переліку способів захисту порушеного права» [170; 173], у

зв'язку з чим відмовили у задоволенні позову на цій підставі. На нашу думку, такий підхід є досить спірним, оскільки ст. 16 ЦК України не жорстко регламентує перелік можливих способів захисту цивільних прав, залишаючи суду можливість «захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках» [263]. Реальним наслідком таких формальних рішень стало продовження несанкціонованої господарської діяльності у межах санітарно-захисної зони атомної електростанції.

Слід теоретично і практично відокремлювати санітарно-захисну зону атомної електростанції від зони спостережень ядерної установки і об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, оскільки Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» розрізняє їх як дві окремі спеціальні зони. Зона спостереження встановлюється поза межами санітарно-захисної зони для здійснення моніторингу технологічних процесів з метою забезпечення радіаційної безпеки. Її особливість полягає у тому, що в межах зони спостереження ведеться постійний радіаційний контроль.

Окрім ядерних об'єктів, які потребують особливих спеціальних зон, що забезпечують підвищений санітарно-захисний бар'єр між небезпечним енергетичним об'єктом та населенням, існують численні «звичайні» енергетичні об'єкти, що представляють значно нижчий рівень екологічного ризику для людей. Негативний вплив таких енергетичних об'єктів здебільшого втілюється в напрузі, яка створюється навколо них. У зв'язку з цим, Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» передбачає, що «санітарно-захисна зона об'єктів енергетики встановлюється для захисту населення від шкідливого впливу електричних полів, спричиненого певною їх напругою». При цьому розмір такої санітарно-захисної зони визначається, виходячи із того, на яку територію розповсюджується напруга електричного поля, що перевищує допустимі норми. Разом із тим, можна помітити, що положеннями закону прямі

обмеження встановлюються лише для санітарно-захисних зон лінійних енергетичних об'єктів. Так, у ст. 32 Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» встановлено, що «у межах санітарно-захисних зон електричних мереж забороняється:

- розташовувати житлові і громадські будівлі, майданчики для стоянки і зупинки всіх видів транспорту, підприємства, на яких використовуються легкозаймисті рідини і гази, підприємства з обслуговування автомобілів, сховища нафти, нафтопродуктів та інших пожежонебезпечних речовин;
- вирощування сільськогосподарських культур, що потребують ручного обробітку ґрунту та збирання урожаю;
- проведення сільськогосподарських та інших робіт особами у віці до 18 років у межах санітарно-захисних зон повітряних ліній електропередачі напругою 750 кВ і вище» [195].

Як можна помітити, щодо санітарно-захисних зон електричних мереж також повторюється обмеження про використання земель з метою розміщення на них житлових та громадських будівель. При цьому аналіз практичних матеріалів вказує на те, що дотримання цього правила є більш жорстким на етапі, коли ще такої будівлі немає, але особи в ній зацікавлені. Наприклад, фізична особа подала заяву до Хмельницької міської ради про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки орієнтовною площею 0,10 га для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) на території міста Хмельницького. Однак їй було відмовлено, а однією з причин такого рішення послужив той факт, що поруч із земельною ділянкою, що позначена заявником, проходить високовольтна повітряна лінія електропередачі напругою 110 кВ, для якої встановлена охоронна та санітарно-захисна зони, що частково накладаються на бажану земельну ділянку та виключають її використання за тим призначенням, яке планується [174; 215].

Отже, обмеження використання земельних ділянок у межах санітарно-захисних зон енергетичних об'єктів суттєво деформують правовий режим таких земельних ділянок. Як слушно вказує І. В. Шукало, «у ряді випадків користування ними веде до обмеження прав суміжних землевласників і землекористувачів, тобто реально або потенційно можуть порушуватися права третіх осіб. Наприклад, земельні ділянки набувались у власність за умов відсутності обмежень щодо їх використання, оскільки первинно, в момент набуття прав власності, на ці земельні ділянки не розповсюджувались жодні обмеження» [271]. У зв'язку з цим учені наголошують на важливості ефективної і точної реєстрації санітарно-захисних зон у Державному земельному кадастрі [160].

Досліджуючи проблематику санітарно-захисних зон, науковці підкреслюють, що «на сьогодні у чинному законодавстві України відсутні спеціальні положення щодо відповідальності за порушення правового режиму санітарно-захисних зон. У зв'язку із цим юридична відповідальність за здійснення протиправних дій у цій сфері охоплюється санкціями за вчинення порушень у сфері охорони довкілля «загального характеру» (порушення санітарних норм; самовільне зайняття земельної ділянки; порушення правил екологічної безпеки; проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля; порушення правил використання земель та ін.)» [129]. На думку дослідників, це негативно відбивається на практичній стороні дотримання обмежень використання земель у межах санітарно-захисних зон, і саме тому вони пропонують запровадити кваліфіковані склади правопорушень та диференціювати юридичну відповідальність.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що виявилось у встановленні особливостей правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів. Основні висновки дисертаційного дослідження полягають у наступному:

1. Аналіз наукових напрацювань продемонстрував формування кількох юридичних підходів до розуміння поняття «земля», серед яких особливо виділяються: природоресурсний, екологічний, цивілістичний, містобудівний, господарський.

2. Землі енергетики представляють собою землі у складі категорії земель спеціального призначення (категорія земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони тощо), які надаються для задоволення потреб нормального функціонування та поступального розвитку енергетичної галузі, а також забезпечення енергетичної безпеки держави, зокрема вони включають землі для будівництва та експлуатації енергетичних об'єктів. Виокремлення земель енергетики в самостійну категорію земель буде логічним лише у разі одночасного проведення аналогічного виділення й інших подібних нових категорій (наприклад, земель промисловості, земель транспорту тощо). Однак, судячи з тенденцій руху земельного законодавства та його поступової перебудови на інших методологічних засадах, такі зміни не були би наразі своєчасними та вірогідно були би низькоефективними.

Енергетична система не повністю розміщена на тому земельному фонді, який віднесений до земель енергетики. Розвиток та поширення «зеленої» генерації створює ситуації, коли енергетичні об'єкти можуть розміщуватися на території інших категорій земель. Це відбувається унаслідок того, що за певних умов відпадає необхідність у безпосередньому спеціальному землекористуванні для організації виробництва енергії.

3. В Україні спостерігається активна розробка доктринальних засад правового режиму земель енергетики в природоресурсно-правовому, земельно-правовому, еколого-правовому та енергетично-правовому напрямках. Водночас, незважаючи на відмічену загальну активність юридичної науки, виявлено, що правовий режим земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів рідко виступав самостійним предметом досліджень. Єдине та останнє спеціальне дисертаційне дослідження, присвячене цим питанням, було проведене більше десяти років тому, а це означає, що одержані на той момент наукові висновки вимагають перегляду, оновлення та актуалізації з огляду на численні зміни законодавства, об'єктивних обставин, появу нових доктринальних концепцій та ідей, взяття державою на себе міжнародно-правових зобов'язань тощо.

4. Законодавче забезпечення правового режиму земель енергетики в Україні еволюціонувало протягом періоду незалежності у вигляді проходження чотирьох послідовних етапів, а саме: 1) етапу становлення (1990 – 2001), що характеризувався обмеженістю та консервативністю нормативно-правового регулювання, низьким рівнем екологізації; 2) етапу розвитку загально-правового регулювання (2001 – 2010), якому були притаманні: оформлення земель енергетичної системи як окремої складової категорії земель промислової, транспорту, зв'язку та іншого призначення; лібералізація відносин власності; особлива увага дотриманню правового режиму охоронних зон електричних мереж; 3) етапу розвитку спеціально-правового регулювання (2010 – 2017), що характеризувався розробкою спеціального закону; екологізацією правового режиму земель енергетики; нормативним оформленням енергетики як сфери суспільних потреб, що можуть вимагати викупу та примусового відчуження земельних ділянок; 4) етапу трансформації (2018 – донині), основною ознакою якого є внесення до законодавства безсистемних змін, продиктованих потребами усунення практичних проблем. Занадто довге перебування на трансформаційному етапі законодавчого розвитку здатне гальмувати нормальну еволюцію правового режиму земель

енергетики, оскільки нормотворчість даного етапу не забезпечує концептуальне оновлення та комплексну адаптацію законодавства до новітніх умов.

5. Встановлено, що законодавче забезпечення використання земель енергетики в умовах воєнного стану ускладнене появою додаткової низки правових норм, які роздвоюють правовий режим таких земель на «звичайний» та «воєнний». Перший («звичайний») правовий режим використання земель енергетики представлений нормами постійної дії, а другий («воєнний») – деформований за рахунок тимчасових механізмів, які покликані спростити фізичний та юридичний доступ до земельних ділянок, підвищити енергетичну безпеку та полегшити енергетичний перехід. При цьому відповідні зміни щодо особливостей використання земель для енергетичних потреб вносяться переважно до загального земельного та містобудівного законодавства, а спеціальне законодавство про землі енергетики не чіпається.

6. Опираючись на опрацьований іноземний досвід, проаналізований кризь призму вітчизняних реалій та потреб, доведено, що у програмних документах післявоєнного відновлення територій доцільно планувати зони стратегічного прискореного розвитку альтернативної енергетики із забезпеченням відповідного правового режиму земель. У таких зонах можливою є як реалізація ідей кластерного розвитку, в яких енергетичне підприємство виступає центральною ланкою, так і проєктів, в яких енергетичні компанії займають обслуговуючі та допоміжні позиції. У будь-якому випадку попереднє визначення певної території зоною стратегічного прискореного розвитку альтернативної енергетики дає можливість реалізувати прогресивну модель відносин надання земель державної та комунальної власності, за якої для реалізації енергетичного проєкту доцільним є відчуження земельної ділянки на конкурентних засадах.

Доцільно також передбачити розширення можливих варіантів відчуження земель приватної власності для енергетичних потреб (окрім лише за вимогами Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших

об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності»).

7. Встановлено, що за чинним законодавством закріплено виключно консервативну модель відносин надання земель державної та комунальної власності для потреб енергетики, згідно з якою необхідність зведення та/або обслуговування об'єктів енергетичної інфраструктури на певних земельних ділянках, що виступає причиною для їх надання у власність або користування, звільняє учасників таких відносин від необхідності проводити земельні торги. Проте такий підхід доцільний у випадку, якщо енергетична галузь є централізованою, з високим ступенем монополістичності. Однак розвиток альтернативної енергетики спричинив появу багатьох учасників енергетичних відносин на боці виробників енергії, між якими може виникати потенційний конфлікт за дефіцитний земельний ресурс. У зв'язку з цим у перспективі дана стаття повинна відобразити й прогресивну складову земельно-енергетичних відносин, в яких має місце здорова економічна конкуренція та проведення земельних торгів може та має відбуватися.

8. Виявлено потенційні конфлікти між галузевим принципом пріоритету екологічної безпеки (ст. 5 ЗК України) та інституційним принципом поєднання інтересів забезпечення енергетичної безпеки держави та захисту навколишнього природного середовища (ст. 3 Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів»). Принцип земельного законодавства, встановлений ЗК України, має на меті вирішувати проблеми вибору в спірних ситуаціях на користь екологічних інтересів, тоді як інституційний принцип використовує зовсім інший методологічний підхід, вимагаючи поєднання (тобто збалансування, рівноправності, консенсусу) інтересів у енергетичних та екологічних потребах. Одночасне дотримання обох принципів на практиці є проблематичним, що означає методологічну помилку в законодавстві. Вважаємо, що ця науково-практична проблема має бути вирішена на користь

принципу екологічної безпеки як міжгалузевого принципу у вітчизняній системі права.

9. На основі детального науково-практичного аналізу принципів правового регулювання земельних відносин в енергетиці, зроблено висновки про суттєві вади таких принципів як: а) принципу комплексності заходів, спрямованих на забезпечення дотримання технологічних режимів виробництва і передачі електричної і теплової енергії та безаварійного функціонування і розвитку енергетичної галузі (з огляду на те, що норми, узагальнено спрямовані на реагування в умовах воєнного стану та післявоєнну відбудову, здебільшого сконцентровані у земельному та містобудівному законодавстві і не торкаються безпосередньо положень Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», хоча багато тимчасових механізмів впливають на правовий режим земель енергетики); б) принципу поєднання інтересів забезпечення енергетичної безпеки держави та захисту навколишнього природного середовища (з огляду на його конфлікт із міжгалузевим принципом екологічної безпеки); в) принципу визнання пріоритету потреб суспільної необхідності на землі енергетики над потребами приватної власності на землю інших осіб (з огляду на те, що відповідно до законодавства наявність потреб енергетики – це не автоматична суспільна необхідність).

10. Запропоновано такі інституційні принципи правового регулювання земельних відносин в енергетиці: а) урахування технічних, організаційних, інституційних та інших особливостей функціонування енергетичної системи під час законодавчого забезпечення використання та охорони земель енергетики; б) пріоритет використання земель енергетики для потреб, що забезпечують енергетичний перехід на засадах сталого розвитку; в) пріоритет реалізації проєктів, що передбачають багатоцільове використання земель.

11. Найбільш характерними правовими ознаками використання земель енергетики, що спостерігаються на сучасному етапі розвитку законодавства і практики, є такі: а) законодавча лояльність до суб'єктів використання земель

енергетики (встановлення лише загальних вимог до власників та користувачів земельних ділянок та відсутність певних спеціальних вимог до них (на кшталт, обмежень щодо громадянства, резидентства, обсягу діяльності чи площі тощо); б) нормування та спеціальні технічні вимоги до площі, розмірів, конфігурації земельних ділянок, які залежать від енергетичних об'єктів, що на таких ділянках розташовані; в) організаційно-правові та інші спрощення, зумовлені потребами забезпечення енергетичної безпеки воєнного стану, звужують реалізацію принципів гарантування прав на землю землевласників та землекористувачів, раціонального використання та охорони земель (особливо у частині цільового використання таких земель), пріоритету вимог екологічної безпеки, комплексності заходів, спрямованих на забезпечення дотримання технологічних режимів виробництва і передачі електричної і теплової енергії та безаварійного функціонування і розвитку енергетичної галузі.

12. Встановлено, що правова охорона земель енергетики не представлена спеціальними законодавчими нормами та забезпечується вимогами загального земельного законодавства, ефективність якого знижена внаслідок сукупної дії таких основних факторів: а) активна євроінтеграційна перебудова система права України, в якій галузь земельного права переживає етап чергової ідентифікації; б) декларативності значної частини норм інституту правової охорони земель; в) дерегуляції земельних відносин в умовах воєнного стану, що здійснюється у тому числі за рахунок положень еколого-правового спрямування.

13. Запропоновано заходи правової охорони земель енергетики структурувати у вигляді чотирьох рівнів: 1) *компенсаторний рівень* є факультативним, полягає у проведенні заходів правової охорони, які покликані усунути негативні наслідки, спричинені попереднім землекористуванням (приведення земельної ділянки у попередній стан після її негативних змін внаслідок шкідливої дії антропогенних факторів: наприклад, проведення рекультивації, консервації тощо); 2) *базовий рівень* полягає у

веденні землекористування таким чином, щоб не шкодити земельним ресурсам, не понижувати їх показники якості та кількості порівняно із стартовими значеннями (здійснення необхідного мінімуму нормативних вимог, не порушуючи приписів екологічного та земельного законодавства); 3) *сталий рівень* заключається у раціональному використанні земельної ділянки, що полягає не тільки превентивній поведінці (утриманні від порушень), але й в активних діях, зокрема проведенні оптимізаційних заходів; 4) *прогресивний рівень* представляє собою поєднання раціонального використання земельної ділянки із додатковими природоохоронними заходами, які здійснюються не за імперативними вказівками законодавця чи уповноважених органів, а за бажанням землевласника або землекористувача.

14. Виявлено поступову активізацію застосування законодавцем утилітарного методологічного підходу під час нормотворення. Такий підхід полягає у цілеспрямованому спрощенні відносин або формального регулювання, що переслідує мету вирішення практичних завдань. Утилітарний підхід ставить у пріоритет вузький практицизм, прагне пристосувати земельні сервітути в інструменти вирішення завдань, для яких вони не призначалися, або умисно створює гібридний різновид земельних сервітутів для потреб енергетичних та подібних підприємств з метою спрощення здійснення документальних процедур. Утилітарний підхід, з одного боку, деформує класичну юридичну конструкцію земельного сервітуту, а з іншого боку – робить її гнучкішою, адаптує її до сучасних потреб і умов функціонування енергетичної галузі. Водночас зміна пануючої методології неухильно змінює законодавство і трансформує сам правовий інститут, зокрема зміщується баланс прав та інтересів землевласників та сервітуаріїв.

15. Застосування утилітарного підходу призводить до відходу від традиційних теоретичних канонів та формування гібридного різновиду земельних сервітутів, які поєднують ознаки і предіальних (речових), і особистих сервітутів, водночас створюючи новий вид відносин. Такі сервітути

встановлюються на користь певних заінтересованих осіб, якими виступають зокрема енергетичні підприємства, для будівництва, розміщення, ремонту лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури. При цьому на відміну від класичних особистих сервітутів вказані гібридні сервітути нормами закону прив'язані до майна – до тих лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури, які послужили причиною встановлення сервітутів. Такий підхід спрощує процедуру переоформлення земельних сервітутів у випадку переходу прав власності на такі енергетичні об'єкти, що у цілому спрямоване на задоволення потреб у стабільному енергозабезпеченні без зайвих бюрократичних перепон.

16. Водночас утилітарність, яка стає основним мотивом та методологічним прийомом нормотворця на шляху вдосконалення аналізованого законодавства, не перетворює сервітут у суцільну доміную над правом власності. Вагомим запобіжником для можливих порушень залишається судове оскарження. Суди диференційовано підходять до розгляду спорів щодо встановлення земельних сервітутів для енергетичних потреб та захисту прав власників земельних ділянок у таких відносинах. Зокрема, у випадках, коли енергетичні об'єкти були зведені (збудовані, розміщені) до виникнення права приватної власності на земельні ділянки, утилітарна методологія застосовується частіше, ніж у випадках, коли виникає потреба у будівництві нових енергетичних об'єктів та встановленні земельних сервітутів для забезпечення їх функціонування.

17. Доведено, що поширення спеціальної зони енергетичного об'єкту на земельну ділянку означає серйозну деформацію правового режиму такої земельної ділянки, зокрема це проявляється в одночасній появі набору обмежень для власників та користувачів такої ділянки (заборон деякої діяльності, спеціальних вимог до користування тощо), а також обтяжень їхніх прав за рахунок появи низки прав третіх осіб – підприємств, що експлуатують енергетичний об'єкт, що створює спеціальну зону.

18. Виділено такі правові ознаки охоронних зон енергетичних об'єктів:
а) завжди містить обмеження у використанні земельної ділянки; б) завжди

містить обтяження правами енергетичних підприємств, які в силу прямої вказівки закону отримують права щодо користування чужою земельною ділянкою в плановому та аварійному порядку; в) це кваліфікуюча обставина під час визначення кримінального покарання за деякі земельні правопорушення; г) автономність, яка проявляється у тому, що охоронні зони різних енергетичних об'єктів можуть територіально пересікатися та накладатися одна на одну, але не втрачають при цьому власних юридичних ознак.

19. Оскільки охоронні зони енергетичних об'єктів є досить потужним юридичним засобом, який поєднує обмеження та обтяження, дозволяючи енергетичним підприємствам повноцінно здійснювати необхідну діяльність, використовуючи при цьому чужі земельні ділянки, встановлення сервітуту на користь таких підприємств може знадобитися лише, якщо: а) необхідні енергетичному підприємству права на використання чужої земельної ділянки не охоплюються тими можливостями, які забезпечені земельними законодавством у рамках інституту охоронних зон енергетичних об'єктів; б) є потреба використання земельних ділянок або їх частин поза межами охоронних зон.

20. Екологізація правового режиму земель енергетики та спеціальних зон енергетичних об'єктів в Україні відбувалася протягом двох послідовних періодів: 1) перший (1990-2009) ґрунтувався на утворенні охоронних зон для енергетичної інфраструктури та був спрямований на механічний захист енергетичних об'єктів; 2) другий (2010-донині) додав також зворотну правову охорону (довкілля та людей). Наступний третій екологізаційний період розвитку правового режиму, ймовірно, буде пов'язаний зі стрімким масштабуванням альтернативної енергетики та необхідністю вирішення тих екологічних проблем, які вона породжує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Achiba G. A. Navigating Contested Winds: Development Visions and Anti-Politics of Wind Energy in Northern Kenya. *Land*. 2019. Vol. 8 (1). 7. <https://doi.org/10.3390/land8010007>
2. Avila S. Environmental justice and the expanding geography of wind power conflicts. *Sustainability Science*. 2018. Vol. 13. P. 599 – 616. <https://doi.org/10.1007/s11625-018-0547-4>;
3. Boamah F. Emerging Low-Carbon Energy Landscapes and Energy Innovation Dilemmas in the Kenyan Periphery. *Annals of the American Association of Geographers*. 2020. Vol. 110 (1). P. 145 – 165. <https://doi.org/10.1080/24694452.2019.1629869>
4. Bolinger M., Bolinger G. Land Requirements for Utility-Scale PV: An Empirical Update on Power and Energy Density. *IEEE Journal of Photovoltaics*. 2022. Vol. 12. № 2. P. 589 – 594. <https://doi.org/10.1109/JPHOTOV.2021.3136805>
5. Caro T., Rowe Z., Berger J., Wholey P., Dobson A. An inconvenient misconception: Climate change is not the principal driver of biodiversity loss. *Conservation Letters*. 2022. <https://doi.org/10.1111/conl.12868>
6. Chong Sh., You Jialin, Wu Jing, Chang I-Shin. Booming solar energy drives land value enhancement: Evidence from 648 photovoltaic projects in China. *Journal of Cleaner Production*. 2024. Vol. 484. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.144270>
7. Dashiell S., Buckley M., Mulvaney D. Green light study: economic and conservation benefits of low-impact solar siting in California. *ECONorthwest and The Nature Conservancy*. 2019.
8. Frankline A. NDI. Land acquisition, renewable energy development, and livelihood transformation in rural Kenya: The case of the Kipeto wind energy project. *Energy Research & Social Science*. 2024. Vol. 112. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2024.103530>

9. Gielen D., Boshell F., Saygin D., Bazilian M. D., Wagner N., Gorini R. The role of renewable energy in the global energy transformation. *Energy Strategy Reviews*. 2019. Vol. 24. P. 38 – 50. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2019.01.006>.
10. Greiner C. Negotiating access to land and resources at the geothermal frontier in Baringo, Kenya. *Land, investment and politics: Reconfiguring eastern Africa's pastoral drylands*. 2020. P. 101 – 109.
11. Hermann S., Welsch M., Segerstrom R. E., Howells M. I., Young C., Alfstad T., Rogner H.-H. Steduto P. Climate, land, energy and water (CLEW) interlinkages in Burkina Faso: An analysis of agricultural intensification and bioenergy production. *Natural Resources Forum*. 2012. Vol. 36. P. 245 – 262. <https://doi.org/10.1111/j.1477-8947.2012.01463.x>
12. Kati V., Kassara C., Panagos P., Tampouratzi L., Gotsis D., Tzortzakaki O., Petridou M., Psaralexi M., Sidiropoulos L., Vasilakis D., Zakkak S., Galani A., Mpoukas N. The overlooked threat of land take from wind energy infrastructures: Quantification, drivers and policy gaps. *Journal of Environmental Management*. 2023. Vol. 348. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.119340>
13. Kiesecker JM, Evans JS, Oakleaf JR, Dropuljić KZ, Vejnović I, Rosslowe C, Cremona E, Bhattacharjee AL, Nagaraju SK, Ortiz A, Robinson C, Ferres JL, Zec M, Sochi K. Land use and Europe's renewable energy transition: identifying low-conflict areas for wind and solar development. *Frontiers in Environmental Science*. 2024. Vol. 12. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2024.1355508>
14. Klagge B., Greiner C., Greven D., Nweke-Eze C. Cross-Scale Linkages of Centralized Electricity Generation: Geothermal Development and Investor–Community Relations in Kenya. *Politics and Governance*. 2020. Vol. 8 (3). P. 211 – 222. <https://doi.org/10.17645/pag.v8i3.2981>
15. Kvern M., Deacon L., Guyadeen D. Are rural places prepared for the energy transition? An evaluation of land use plans in rural Manitoba. *Planning Practice & Research*. 2024. Vol. 39 (4). P. 597 – 614. <https://doi.org/10.1080/02697459.2024.2323886>

16. Meiqing Feng, Yaning Chen, Weili Duan, Ziyang Zhu, Chuan Wang, Yanan Hu. Water-energy-carbon emissions nexus analysis of crop production in the Tarim river basin, Northwest China. *Journal of Cleaner Production*. 2023. Vol. 396. doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136566.
17. Michael O. Levin, Elizabeth L. Kalies, Emma Forester, Elizabeth L. A. Jackson, Andrew H. Levin, Caitlin Markus, Patrick F. McKenzie, Jared B. Meek, Rebecca R. Hernandez. Solar Energy-driven Land-cover Change Could Alter Landscapes Critical to Animal Movement in the Continental United States. *Environmental Science Technology*. 2023. Vol. 57. P. 11499 – 11509. <https://doi.org/10.1021/acs.est.3c00578?urlappend=%3Fref%3DPDF&jav=VoR&rel=cite-as>
18. Mosso D., Rajteri L., Savoldi L. Integration of Land Use Potential in Energy System Optimization Models at Regional Scale: The Pantelleria Island Case Study. *Sustainability*. 2024. Vol. 16 (4). 1644. <https://doi.org/10.3390/su16041644>
19. Schlemminger M., Lohr C., Peterssen F., Bredemeier D., Niepelt R., Bensmann A., Hanke-Rauschenbach R., Breitner M. H., Brendel R. Land competition and its impact on decarbonized energy systems: A case study for Germany. *Energy Strategy Reviews*. 2024. Vol. 55. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2024.101502>
20. Shijia Chong, Jialin You, Jing Wu, I-Shin Chang. Booming solar energy drives land value enhancement: Evidence from 648 photovoltaic projects in China. *Journal of Cleaner Production*. 2024. Vol. 484. doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.144270
21. Tansley A. G. The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms. *Ecology*. 1935. Vol. 16. №. 3. P. 284 – 307. P. 299, 306
22. Wambua C. Promoting public acceptance of wind energy projects in Kenya: towards a wind-wind solution. *Strathclyde Centre for Environmental Law & Governance Working Paper Series*. 2017. № 10. https://pure.strath.ac.uk/ws/portalfiles/portal/88373235/Wambua_SCELG_2017_Promoting_public_acceptance_of_wind_projects_in_Kenya.pdf

23. Wolsink M. Land Use as a Crucial Resource for Smart Grids – The ‘Common Good’ of Renewables in Distributed Energy Systems. *Land*. 2024. Vol. 13 (8). P. 1236. <https://doi.org/10.3390/land13081236>
24. Yingjie Feng, Jingya Wang, Xinyu Ren, Aikong Zhu, Ke Xia, Haiyang Zhang, Han Wang. Impact of water utilization changes on the water-land-energy-carbon nexus in watersheds: A case study of Yellow River Basin, China. *Journal of Cleaner Production*. 2024. Vol. 443.
25. Альтернативна енергетика: шляхи законодавчого стимулювання: колективна монографія / за заг. ред. д. ю. н., проф. Т. Є. Харитонової, д. ю. н., проф. Х. А. Григор'євої. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 520 с.
26. Балюк Г. І. Особливості розвитку екологічного законодавства в умовах глобалізації. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.)* / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 9 – 11.
27. Балюк Г. І., Ковальчук Т. Г. Здоров'я людини як об'єкт еколого-правового захисту. *Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна: збірник тез наук. допов. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 04 квітня 2024 р.)* / За заг. ред. В. Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України. Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2024. С. 18 – 23.
28. Балюк Г. І., Ковальчук Т. Г., Позняк Е. В. Людина – Альфа і Омега в екологічному праві. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конф. (Харків, 8 груд. 2022 р.)* / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2022. С. 18 – 24.
29. Барабаш Н. П. Правовий режим земель, наданих для користування надрами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2012. 20 с.
30. Басай Р. М. Правовий режим техногенно забруднених земель: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 20 с.

31. Бахновська І. П. Основоположні принципи права як інтегруючий елемент правової системи України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2011. 19 с.
32. Берназюк Я. Застосування принципу *lex specialis* при вирішенні колізій у законодавстві: аналіз судової практики. *Слово національної школи суддів України*. 2022. № 1-2. С. 38 – 39.
33. Богатирчук О. М. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері землевикористання та охорони надр: дис. ... докт. філос. за спец. 081 «Право». Київ, 2025. 315 с.
34. Бондар В. В. Правовий режим земель міжнародних автомобільних транспортних коридорів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 19 с.
35. Бондар О. Г. Аксіологічні аспекти розвитку земельного права України. *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»*: збірник тез наук. допов. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. Київ : Талком, 2023. С. 21 – 24.
36. Бондар О. Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 22 с.
37. Бондарчук Н. В. Поняття й особливості земельного сервітуту за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 116 – 118.
38. Бондарчук Н. В. Правовий режим земель авіаційного транспорту України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2011. 19 с.
39. Бончук Ю. В. Санітарно-захисні зони АЕС та радіаційно-гігієнічні вимоги до їх призначення. *Проблеми радіаційної медицини та радіобіології*. 2016. Вип. 21. С. 91 – 105.

40. Борденюк О. В. Правовий режим земель трубопровідного транспорту України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2016. 22 с.

41. Бредіхіна В. Л. Від раціонального до збалансованого природокористування: розвиток наукових ідей В. Л. Мунтяна у сучасному екологічному праві та законодавстві. *«Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна»*: зб. тез наук. допов. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 04 квітня 2024 року) / За заг. ред. В. Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України. Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2024. С. 50 – 55.

42. Булгаков А. О. Правове регулювання раціонального використання і охорони земель в Україні в ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Харків, 2017. 26 с.

43. Бусуйок Д. В. Правове регулювання обмежень прав на землю в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 20 с.

44. Вельмисєва І. В. Правовий режим санітарно-захисних зон в Україні: дис. ... докт. філос. спец. 081 Право. Івано-Франківськ, 2024. 252 с.

45. Вербицька Н. Правова необхідність існування земельних зон із спеціальним режимом використання. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 4. С. 64 – 66.

46. Вівчаренко О. А. Гарантії права власності на землю в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 132 с.

47. Вівчаренко О. А. Правова охорона земель України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. 36 с.

48. Вітюк І. Я. Становлення і розвиток правового регулювання використання та охорони земель енергетики в Україні. *Європейські перспективи*. 2012. № 4 (2). С. 135 – 140.

49. Воронятніков О. О. Публічне адміністрування сферою санітарного та епідемічного благополуччя населення: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 31 с.

50. Гальчинська Н. Ю. Правовий режим земель промислових зон в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2011. 26 с.

51. Гапотченко Т. М. Особливості правового режиму земель автомобільного транспорту та дорожнього господарства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2007. 20 с.

52. Генератори під час блекаутів: загроза довкіллю й здоров'ю людей. URL:

https://www.facebook.com/sw.dei/posts/pfbid02qiqvgQZrbVjWSK5YnNXvFCWha2LQV14YVZKAtuHXsfJAeyQxvtxPDyxqFfXYiy4Wl?locale=uk_UA (дата звернення: 12.01.2026 року)

53. Гетьман А. П., Зуєв В. А. Формування еколого-правової науки: ресурсний аспект та проблеми його інтеграції. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 104 – 123.

54. Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2008. 44 с.

55. Головня І. Я. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності як підстава припинення права власності на земельну ділянку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 20 с.

56. Гоцуляк Є. В. Законодавчо-методичні та організаційні проблеми відведення земельних ділянок для розміщення, будівництва, експлуатації та обслуговування будівель і споруд об'єктів передачі електричної та теплової енергії: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр». Спеціальність 193 «Геодезія та землеустрій» / ОДАУ. Одеса, 2019. 81 с.

57. Гоцуляк С. Л. Санітарно-епідеміологічне законодавство в Україні у ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2017. 26 с.

58. Грачук В. С. Еколого-правові засади використання відновлюваних джерел енергії: дис. ... докт. філос. зі спец. 081 Право. Луцьк, 2025. 228 с.
59. Григор'єва Х. А. Правове забезпечення сонячної енергетики в Україні: між протекцією, конкуренцією та байдужістю. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 41 – 51.
60. Григор'єва Х. А. Розвиток альтернативної енергетики як фактор перегляду методологічних засад регулювання аграрних, земельних та екологічних правовідносин. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 р.). Харків, 2020. С. 130 – 135.
61. Гуревський В. К. Земельне право як самостійна галузь права та його співвідношення із суміжними галузями права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 719 – 723.
62. Дашковська Н. К. Екологічна держава: теоретико-правовий аналіз: доктор філософії : спец. 081 Право : Харків, 2025. 198 с.
63. Дейнега М. А. Концепція сталого розвитку як основа формування природоресурсних правовідносин. *Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18 листопада 2016 р.). за заг. ред. П.Д. Пилипенка. Львів, 2016. С. 172.
64. Дейнега М. А. Предмет і система природоресурсного права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2020. 415 с.
65. Дивоняк І. Я. Правовий режим використання та охорони земель енергетики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2014. 19 с.
66. Долинська М. С. Принципи земельного права України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 121–125. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/24.pdf>.
67. Дроваль О. М. Правовий режим земель водного фонду України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 19 с.

68. Дудник Д. В. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2015. 18 с.
69. Єлісєєва О. В. Припинення права приватної власності на земельну ділянку за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2006. 22 с.
70. Єлькін С. В. Юридична природа ландшафту в контексті співвідношення дефініцій «земля», «землі», «земельна ділянка». *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2010. Том 23. № 1. С. 262 – 274.
71. Жукевич І. В. Динаміка явних та неявних принципів права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01: Київ, 2011. 19 с.
72. Заєць О. І. Правові аспекти земельної реформи в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 1999. 20 с.
73. Заставська Л. П. Право власності на землю в Україні (розвиток та основні риси): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2003. 21 с.
74. Земельне право. Академічний курс: підручник /за ред. В. І. Семчика і П. Ф. Кулинича. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. 242 с.
75. Земельний кодекс України від 18.12.1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 10. Ст. 98. (втратив чинність)*
76. Земельний кодекс України від 25.10.2001 року. *Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3-4. Ст. 27.*
77. Золотарьова Д. М. Деякі правові питання використання земель промисловості. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року : матеріали «круглого столу»* (Харків, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків: Право, 2021. С. 194 – 196.
78. Каракаш І. І. Теоретичні проблеми права власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2018. 453 с.

79. Каракаш І. Юридичні гарантії охорони і захисту прав на землю в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. №. 5. Vyd. 1. Р. 230 – 238.

80. Карпінська Н. В. Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2021. 32 с.

81. Кисилиця Н. Д. Припинення права оренди землі: дис. ... докт. філософії за спец. 081 «Право». Івано-Франківськ, 2025. 228 с.

82. Кишко-Єрлі О. Б. Правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 16 с.

83. Кірін Р. С. Проблеми екологічної безпеки вугільних регіонів в умовах декарбонізації: правові аспекти. *Ефективність регулювання екологічних, природоресурсних та космічних відносин для сталого розвитку: право, інституції, сучасні інформаційні технології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 листопада 2021 р.). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2021. С. 65 – 70.

84. Книш В. В. Принципи земельного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 20 с.

85. Кобецька Н. Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2016. 36 с.

86. Кобецька Н. Р. Критичний аналіз окремих питань ефективності еколого-правового регулювання. *Ефективність регулювання екологічних, природоресурсних та космічних відносин для сталого розвитку: право, інституції, сучасні інформаційні технології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 листопада 2021 р.). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2021. С. 69 – 75.

87. Коваленко Т. О. Забезпечення сталого використання та охорони земель як стратегічна ціль державної екологічної політики України на період

до 2030 року. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року* : матеріали «круглого столу» (Харків, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків : Право, 2021. С. 72 – 76.

88. Коваленко Т. О. Проблеми законодавчого забезпечення реалізації принципу законності у регулюванні земельних відносин в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2014. 337 с.

89. Коваленко Т. О. Проблеми законодавчого забезпечення реалізації принципу законності у регулюванні земельних відносин в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2014. 34 с.

90. Коваленко Т. О. Юридичні дефекти правового регулювання земельних відносин в Україні: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет»; Юрінком Інтер, 2013. 632 с.

91. Ковалик Г. І. Характеристика предіальних сервітутів у римському приватному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 44 – 47.

92. Ковальчук М. О. Земля як об'єкт інвестиційного розвитку за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2014. 21 с. с. 6-7

93. Ковальчук Т. Теоретико-правові дослідження та проблеми правового регулювання у сфері охорони земель в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 92. С. 16 – 20.

94. Ковтун О. М. Актуалізація вчення М. В. Краснової про концепт Природи в сучасному праві у контексті збройної агресії російської федерації проти України. *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права*: збірник тез наук. доповідей учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. Київ : Талком, 2023. С. 54 – 57.

95. Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Одеса, 2010. 22 с.

96. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 1999. 36 с.

97. Кондик О. Ю. Забезпечення суспільної потреби або необхідності: баланс приватних та публічних інтересів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 181 с.

98. Кондратенко Д. Ю. Правові засади обліку земель: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2021. 20 с.

99. Конишева О. В. Правове забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2002. 20 с.

100. Корнієць В. В. Адміністративно-правові основи відповідальності за правопорушення у санітарно-епідеміологічній сфері в контексті адміністративно-правової реформи в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 22 с.

101. Космачова А. М., Цикало А. Л. До проблеми оптимізації санітарно-захисних зон. *Холодильні та супутні технології*. 2014. № 3 (149). С. 64 – 68.

102. Костенко В. О. Економіко-правове забезпечення використання та охорони земель: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2015. 16 с.

103. Костяшкін І. О. Екологічні пріоритети у здійсненні права власності на землю в Україні. *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»: збірник тез наук. допов. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. Київ : Талком, 2023. С. 62 – 66.*

104. Костяшкін І. О. Проблеми правового забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2016. 39 с.

105. Костяшкін І. О. Сталий розвиток як умова використання земельних ресурсів. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 189 – 192.

106. Краснова М. В. Інтеграційний та диференційні підходи в теорії екологічного права: проблеми методології науки. *Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві*: матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу (Дніпропетровськ, 25 вересня 2014 року). Дніпропетровськ, 2014. С. 74 – 86.

107. Краснова М. В. Правові аспекти гарантій прав на землю. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2004. Вип 58. С. 99 – 107.

108. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

109. Кулинич А. П. Правовий режим земель міських територіальних громад в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2019. 18 с.

110. Кулинич П. Ф. Деретуляція як інноваційний шлях вдосконалення земельного законодавства України на сучасному етапі. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 лист. 2020 р.) / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги, Т. В. Курман. Харків : Юрайт, 2020. С. 38 – 42.

111. Кулинич П. Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2021. 308 с.

112. Кулинич П. Ф. Земельний кодекс України 2001 року: історія прийняття та стан реалізації. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя*

Земельного кодексу України: тези допов. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (онлайн/офлайн формат) (м. Київ, 26 листопада 2021 р.). За заг. ред. проф. В.М. Єрмоленка. Київ : Друкарня Друкарник, 2021. С. 46 – 50.

113. Кулинич П. Ф. Землеохоронна функція земельного права України на етапі завершення земельної реформи. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 17 – 20.

114. Кулинич П. Ф. Правовий концепт Природи та межі рекодифікації цивільного законодавства України. *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права*: збірник тез наук. допов. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. Київ : Талком, 2023. С. 68 – 71.

115. Кулинич П. Ф. Формування правового забезпечення кліматоохоронного землеробства в Україні: проблеми періоду воєнного стану. *Правова держава*. 2023. Вип. 34. С. 348 – 365.

116. Куп'янська А. М. Вплив юридичної доктрини на окрему думку судді Конституційного Суду України. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану*: матер. наукового семінару (м. Львів, 23 черв. 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 128 – 132.

117. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав» від 28.01.2013 року № 24-150/0/4-13. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00095> (дата звернення: 01.04.2025 року)

118. Лісова Т. В. Ідея біосфероцентризму як основа використання та відновлення земель. *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-*

методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»: збірник тез наук. доповідей учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. Київ : Талком, 2023. С. 74 – 76.

119. Лісова Т. В. Право земельного сервітуту: актуальні питання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 363 – 367.

120. Лісова Т. В. Теоретичні проблеми правового забезпечення відновлення земель: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2021. 40 с.

121. Ліхтер М. П. Еколого-правове забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 19 с.

122. Луць В. В., Лапечук П. І., Попович Т. Г. Проблеми земельного сервітуту. *Юридична Україна*. 2010. № 2. С. 53 – 55.

123. Малишева Н. Р. Концепт людини в екологічному праві: вчора, сьогодні, завтра. *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»*: збірник тез наук. доповідей учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. Київ : Талком, 2023. С. 77 – 82.

124. Малишева Н. Р. Пріоритетні напрями наукових еколого-правових досліджень в умовах повномасштабної агресії РФ проти України. *Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 листопада 2024 р.). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2024. С 17 – 22.

125. Марусенко Р. І. Правові аспекти земельних сервітутів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 204 с.

126. Марченко С. І. Принцип свободи договору в земельних відносинах у сільському господарстві України. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя*

Земельного кодексу України: тези допов. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (онлайн/офлайн формат) (м. Київ, 26 листопада 2021 р.). За заг. ред. проф. В.М. Єрмоленка. Київ: Друкарня Друкарник, 2021. С. 103 – 105.

127. Махнюк В. М., Мельниченко С. О., Пелех Л. В., Тарасова Н. М., Гончарук В. С., Запорожська О. А., Воскобійник Д. І. Обґрунтування розробки розмірів санітарно-захисної зони для вітроелектростанцій різної потужності з урахуванням закордонного досвіду. *Гігієна населених місць*. 2019. Вип. 69. С. 42 – 53. <https://doi.org/10.32402/hygiene2019.69.042>

128. Мироненко І. В. Зміст та межі здійснення права приватної власності на землю в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 16 с.

129. Мироненко І. В., Яремак З. В., Данилюк Л. Р. Юридична відповідальність за порушення правового режиму санітарно-захисних зон в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 83. Ч. 2. С. 124 – 129.

130. Михайленко О. О. Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім римським та сучасним цивільним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2003. 20 с.

131. Міненко С. М. Правове регулювання охорони та використання земель водного фонду України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Луцьк, 2015. 225 с.

132. Мірошніченко А. М. До питання про існування принципів земельного права та їх зміст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 54. Т. 1. С. 108 – 110. https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc54/part_1/juspradenc54-1.pdf#page=108

133. Мірошніченко А. М. Нормування як засіб правового регулювання земельних відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2004. 206 с.

134. Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України. 5-те вид., змін. і доп. Київ: Алерта, 2013. 544 с.

135. Мірошніченко М. І. Право приватної власності на землю в Україні: за і проти. Традиція українського народу в земельних відносинах — проти. *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»*: збірник тез наук. допов. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. Київ : Талком, 2023. С. 85 – 90.

136. Мірошніченко О. С. Адміністративно-правові засоби охорони земельних відносин в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2005. 202 с.

137. Місінкевич А. Л. Правове забезпечення рекультивації земель в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2014. 19 с.

138. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 40 с.

139. Мураховська О. О. Правова охорона особливо цінних земель України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 21 с.

140. Найда Д. І. Правовий режим штучно створених земельних ділянок на землях водного фонду в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2020. 19 с.

141. Наконечний А. Б. Примусове відчуження земельних ділянок за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2016. 24 с.

142. Настіна О. І. Визначення суспільного інтересу в рішеннях органів місцевого самоврядування щодо земельних ділянок територіальних громад. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України*: тези допов. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 листопада 2021 р.).

За заг. ред. проф. В.М. Єрмоленка. Київ : Друкарня Друкарик, 2021. С. 197 – 200.

143. Невзоров І. Л. Принцип законності в правозастосувальній діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. 19 с.

144. Носік В. В. «Концепт природи в праві» чи інноваційне оновлення парадигми аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах? *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»*: збірник тез наук. доповідей учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. Київ : Талком, 2023. С. 93 – 96.

145. Носік В. В. Земельне право і законодавство України: системна криза чи зміна парадигми в умовах реалізації цілей сталого розвитку в Україні до 2030 року. *Право України*. 2020. № 5. С. 76 – 90.

146. Носік В. В. Локальна правотворчість та публічне адміністрування у сфері справляння плати за землю фізичними і юридичними особами: правові форми та механізм реалізації у регулюванні публічно-приватних земельних відносин в Україні. *Нове українське право*. 2024. Вип. 3. С. 94–102.
<https://doi.org/10.51989/NUL.2024.3.11>

147. Носік В. В. Принципи регулювання земельних правовідносин у галузі енергетики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 92. Ч. 2. С. 357 – 363.

148. Носік В. В. Проблеми здійснення права власності на землю Українського народу : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.06. Київ, 2007. 34 с.

149. Носік В. В. Рекодифікація як спосіб удосконалення системи земельного законодавства відповідно до Конституції України. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України*: тези допов. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (онлайн/офлайн формат) (м. Київ, 26 листопада 2021 р.). За заг. ред. проф. В.М. Єрмоленка. Київ : Друкарня

Друкарник, 2021. С. 64 – 67.

150. Оболенська С. А. Правове регулювання виробництва біопалива сільськогосподарськими товаровиробниками в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.

151. Оверковська Т. К. Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 22 с.

152. Озімок І. В. Конституційне право власності на землю в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2020. 20 с.

153. Осадчий С. Ю. Правові засади використання та охорони земель трубопровідного транспорту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2019. 22 с.

154. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 227 с.

155. Павлига А. В. Правове регулювання використання альтернативних джерел енергії в Україні: дис. ... докт. філософії 081 Право. Одеса, 2023. 231 с.

156. Павлюк О. В. Права на земельні ділянки іноземних фізичних та юридичних осіб в Україні: дис. ... докт. філософії: спец. 081 Право. Київ, 2023. 271 с.

157. Павлюк О. В. Правові питання дотримання норм екологічної безпеки в умовах розвитку розподіленої генерації в Україні. *Правові аспекти агроекологічного розвитку України*: тези допов. учасників Міжнар. наук.-практ. онлайн/офлайн конф. (м. Київ, 23 травня 2025 р.). Київ: НУБіП України, 2025. С. 149 – 151.

158. Пастух А. В. Правове регулювання вирощування та перероблення сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 18 с.

159. Пейчев К. П. Правове регулювання відчуження земельних ділянок: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2005. 20 с.

160. Петраковська О. С., Трегуб М. В., Трегуб Ю. Є. Особливості державної реєстрації санітарно-захисних зон в Україні. *Містобудування та територіальне планування*. 2017. Вип. 64. С. 297 – 305.

161. Пенязькова О. О. Кримінально-правова охорона земель в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 21 с.

162. Плотнікова Ю. І. Правове регулювання плати за землю в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 21 с.

163. Пляцко У. М. Обмеження речових прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 19 с.

164. Повідомлення про оприлюднення проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих положень, пов'язаних із веденням господарської діяльності у сфері енергетики». URL: <https://mev.gov.ua/rehulyatornyy-akt/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proyektu-zakonu-ukrayiny-pro-vnesennya-zmin-10> (дата звернення: 10.02.2026 року)

165. Погребняк С. П. Основоположні принципи права: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2009. 36 с.

166. Попова А. О. Правова охорона земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2018. 20 с.

167. Постанова Верховного Суду від 10.09.2025 р. у справі № 679/920/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130138350> (дата звернення: 10.02.2026 року)

168. Постанова Верховного Суду від 22.09.2021 року у справі № 325/329/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100179027> (дата звернення: 01.04.2025 року)

169. Постанова Верховного Суду від 25.12.2024 року у справі № 679/715/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124084939> (дата звернення: 10.02.2026 року)

170. Постанова Вищого господарського суду України від 13.02.2012 р. у справі № 16/5025/1353/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/21397242> (дата звернення: 12.02.2026 року)

171. Постанова Київського апеляційного суду від 17.07.2025 року у справі № 362/121/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129253746> (дата звернення: 12.12.2025 року)

172. Постанова Київського апеляційного суду від 29.01.2025 року у справі № 362/1074/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124879117> (дата звернення: 01.04.2025 року)

173. Постанова Рівненського апеляційного господарського суду від 01.12.2011 р. у справі № 16/5025/1353/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/19998249#> (дата звернення: 12.02.2026 року)

174. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду від 10.08.2020 р. у справі № 560/1640/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90865470#> (дата звернення: 12.02.2026 року)

175. Постанова Херсонського окружного адміністративного суду від 25.07.2016 року у справі № 821/937/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59315676#> (дата звернення: 01.04.2025 року)

176. Постанова Хмельницького апеляційного суду від 01.05.2025 р. у справі № 679/920/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127064586#> (дата звернення: 10.02.2026 року)

177. Потапенко С. А. Реалізація сільськими, селищними, міськими радами повноважень у сфері регулювання земельних відносин: теоретичний і практичний аспекти : монографія. Київ: Видавництво ЛРА К, 2021. 322 с.

178. Правдюк В. М. Поділ земель за цільовим призначенням за законодавством України: монографія. Київ: Алерта, 2018. 204 с.

179. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.

180. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 08.02.1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 12. Ст. 81.

181. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17.11.2009 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 1. Ст. 2.

182. Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення "зеленого" тарифу: Закон України від 29.09.2008 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 13. Ст. 155.

183. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28.04.2021 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 9-10. Ст. 25.

184. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури приєднання до електричних мереж: Закон України від 15.07.2021 року. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 44. Ст. 354.

185. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку зміни цільового призначення земельних ділянок для залучення інвестицій з метою швидкої відбудови України: Закон України від 06.02.2024 року. *Відомості Верховної Ради*. 2024. № 12. Ст. 59.

186. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України від 23.11.2018 року. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 49. Ст. 399.

187. Про доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку електронних комунікаційних мереж: Закон України від 07.02.2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 11. Ст. 101.

188. Про дотримання вимог Правил охорони електричних мереж: лист Державної інспекції України з нагляду за режимами споживання електричної

і теплової енергії від 08.08.2007 року № 01/10-1471. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1471494-07#Text> (дата звернення: 01.02.2025 року)

189. Про затвердження Кодексу систем розподілу: постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 14.03.2018 року № 310. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 75.

190. Про затвердження Порядку організації охорони і захисту лісів: постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2022 року № 612. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 117.

191. Про затвердження Правил надання доступу до інфраструктури об'єкта електроенергетики: постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2018 р. № 853. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 203.

192. Про затвердження Правил охорони електричних мереж: постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.1997 року. *Офіційний вісник України*. 1997. № 10. Стор. 28. (*втратила чинність*)

193. Про затвердження Правил охорони електричних мереж: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2022 р. № 1455. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 276.

194. Про затвердження Правил технічної експлуатації теплових установок і мереж: наказ Міністерства палива і енергетики від 14.02.2007 року № 71. *Офіційний вісник України*. 2007. № 17. Стор. 177. Ст. 689.

195. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09.07.2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 1. Ст. 1.

196. Про основи містобудування: Закон України від 16.11.1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 52. Ст. 683.

197. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

198. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.
199. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 27-28. Ст. 312.
200. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06.09.2022 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 26. Ст. 93.
201. Про теплопостачання: Закон України від 02.06.2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 28. Ст. 373.
202. Рабінович П. Юридична доктрина як різновид доктрини правової. *Wroclawsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. 2022. Вип. 13 (1). С. 113 – 120.
203. Ришкова Л. В. Правове регулювання охорони та використання особливо цінних земель: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2010. 217 с.
204. Ріпенко А. І. Концептуально-правові засади використання земель для містобудівних потреб : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2020. 39 с.
205. Рішення Апеляційного суду Полтавської області від 31.03.2016 року у справі № 544/701/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56852226#> (дата звернення: 01.04.2025 року)
206. Рішення Біляївського районного суду Одеської області від 04.12.2024 року у справі № 496/8105/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124330211#> (дата звернення: 01.04.2025 року)
207. Рішення Васильківського міськрайонного суду Київської області від 20.11.2024 року у справі № 362/121/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124489484#> (дата звернення: 12.12.2025 року)
208. Рішення Васильківського міськрайонного суду Київської області від 11.09.2024 року у справі № 362/1074/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122191251> (дата звернення: 01.04.2025 року)

209. Рішення Господарського суду Житомирської області від 13.09.2022 року у справі № 906/301/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106252905#> (дата звернення: 12.12.2025 року)

210. Рішення Господарського суду Львівської області від 20.01.2016 року у справі № 914/3872/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55216940> (дата звернення: 10.12.2025 року)

211. Рішення Іваничівського районного суду Волинської області від 22.04.2024 року у справі № 165/4190/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118881148> (дата звернення: 12.12.2025 року)

212. Рішення Нетішинського міського суду Хмельницької області 03.12.2018 р. у справі № 679/1540/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79212930#> (дата звернення: 10.02.2026 року)

213. Рішення Нетішинського міського суду Хмельницької області від 03.02.2025 року у справі № 679/920/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125150002>

214. Рішення Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 03.01.2025 року у справі №705/5730/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124210316> (дата звернення: 01.04.2025 року)

215. Рішення Хмельницького окружного адміністративного суду від 29.05.2020 р. у справі № 560/1640/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89542080> (дата звернення: 12.02.2026 року)

216. Розгон В. О. Організаційно-правові форми права землекористування: останні зміни у законодавстві. *Вісник Національної академії адвокатури України*. 2019. № 3 (51). С. 27 – 37.

217. Розгон О. В. Застосування кластерного підходу для економічного розвитку ОТГ. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: збірник матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 лист. 2020 р.) / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги, Т. В. Курман. Харків : Юрайт, 2020. С. 237 – 231.

218. Розгон О. В. Межі та обмеження права власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2005. 15 с.
219. Розновська С. Б. Земельний сервітут як окремий різновид обтяжень прав на землю. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 463 – 469.
220. Романюк М. З. Правовий режим земель оборони України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 21 с
221. Савчак В. В. Обтяження прав на землю за земельним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 22 с.
222. Семчик О. В. Механізм реалізації права на землі залізничного транспорту України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2014. 18 с.
223. Сидор В. Д. Поняття і види принципів земельного законодавства України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Вип. 1. С. 64 – 70.
224. Сингаєвська М. І. Земельні відносини в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 20 с.
225. Ситніченко О. М. Адміністративно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2013. 19 с.
226. Сластнікова Г. О. Досудове вирішення та судовий розгляд спорів щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Херсон, 2024. 203 с.
227. Сосніна Г. В. Особисті і земельні сервітути за законодавством України. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 20. С. 95 – 99.
228. Станіславський В. П. Основні напрями розвитку енергетичних відносин у стратегії державної екологічної політики України. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030*

року: матеріали «круглого столу» (Харків, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків: Право, 2021. С. 281 – 285.

229. Станько І. Я. Співвідношення принципів та норм права у правових системах України та Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2020. 20 с.

230. Стародуб І. В. Критерії та механізми нормування санітарно-захисних зон: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Містобудування та територіальне планування*. 2022. Вип. 79. С. 366 – 380. <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2022.79.366-380>

231. Суєтнов Є. П. «Екосистемізація» об'єктів екологічного права в контексті впровадження та реалізації екосистемного підходу. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 148. С. 132 – 151.

232. Суєтнов Є. П. Екосистема як об'єкт екологічного права крізь призму впровадження екосистемного підходу. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 150. С. 101 – 123.

233. Суєтнов Є. П. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2013. 25 с.

234. Суєтнов Є. П. Впровадження екосистемного підходу як спосіб реалізації «концепту Природи» в екологічному праві. *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»*: збірник тез наук. доповідей учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. Київ : Талком, 2023. С. 108 – 113.

235. Суща Л. М. Правові засади відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам в Україні: автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Одеса, 2018. 20 с.

236. Татарова Т. О. Адміністративно-правове регулювання сфери санітарного та епідемічного благополуччя населення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2014. 21 с.

237. Теплюк М., Ющик О. Юридична доктрина: до визначення поняття. *Право України*. 2022. Вип. 10. С. 59 – 69. DOI: 10.33498/loiu-2022-10 -059

238. Терещук В. С. Правові засади використання і охорони земель морського транспорту в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2020. 24 с.

239. Тоцька К. М. Обмеження права власності на земельну ділянку: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2015. 19 с.

240. Туцький Ю. В. Правове регулювання викупу земельних ділянок для суспільних потреб в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2014. 18 с.

241. Уварова О. О. Роль принципів права у процесі правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2009. 20 с.

242. Удовенко Ю. О. Суб'єкний склад земельних сервітутних правовідносин. *Нотатки сучасної науки*. 2023. № 5. С. 30 – 31.

243. Уркевич В. Ю. Судова нормотворчість при вирішенні земельних спорів. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України*: тези допов. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 листопада 2021 р.). За заг. ред. проф. В.М. Єрмоленка. Київ : Друкарня Друкарик, 2021. С. 75 – 77.

244. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13.07.2016 року у справі № 544/701/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58976028> (дата звернення: 01.04.2025 року)

245. Ухвала Вищого господарського суду України від 15.08.2013 року у справі № 35/5005/3450/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33241547> (дата звернення: 12.12.2025 року)

246. Ухвала Одеського апеляційного адміністративного суду від 14.09.2016 року у справі № 821/937/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61460036> (дата звернення: 01.04.2025 року)

247. Федорович В. І. Еволюція змісту принципу раціонального природокористування. *«Перші наукові читання з сучасних проблем земельного, аграрного та екологічного права крізь призму творчої спадщини професора Василя Лук'яновича Мунтяна»*: зб. тез наук. допов. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 04 квітня 2024 року) / За заг. ред. В. Носіка, д.ю.н., проф., член-кор. НАПрН України. Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2024. С. 135 – 138.

248. Федорович В. І. Критерії раціонального використання земель. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 лист. 2020 р.) / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги, Т. В. Курман. Харків : Юрайт, 2020. С. 269 – 273.

249. Федорович В. Принципи земельного права України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Вип. 36. С. 417 – 422.

250. Федчишин Д. В. Теоретичні засади реалізації та захисту земельних прав в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2021. 40 с.

251. Філоненко О. М. Адміністративно-правовий механізм обмеження права власності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2024. 271 с.

252. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 20 с.

253. Харитонova Т. Є. Деякі проблеми використання об'єктів альтернативної енергетики на землях сільськогосподарського призначення. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери*: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листопада 2020 р.) / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги, Т. В. Курман. Харків : Юрайт, 2020. С. 273 – 276.

254. Харитонova Т. Є. До питання встановлення земельного сервітуту за законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2015. Т. 1. Вип. 6. С. 107 – 110.

255. Харитонova Т. Є. Забезпечення охорони земель через призму обов'язків землевласників та землекористувачів. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н. Р. Кобецька. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 192 – 194.

256. Харитонova Т. Є. Планування відновлення територій крізь призму містобудівного, земельного законодавства та законодавства про державну регіональну політику. *Juris Europensis Scientia*. 2025. Вип. 5. С. 31 – 37.

257. Харитонova Т. Є. Проблеми здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2016. 36 с.

258. Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Медіабельність земельних спорів на прикладі спорів щодо відновлення сільськогосподарських земель. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2024. Вип. 70. С. 62 – 66. <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc70/14.pdf>

259. Харитонova Т. Є., Щербаков Ю. С. Встановлення земельних сервітутів для потреб енергетики: науково-практичні правові проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 88. Ч. 2. С. 237 – 245. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.32>

260. Харитонova Т. Є., Щербаков Ю. С. Еволюція законодавства про використання та охорону земель енергетики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 474 – 480. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.69>

261. Хомінець С. В. Принцип невторчання держави у здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею. *Актуальні питання стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року*:

матеріали «круглого столу» (Харків, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків: Право, 2021. С. 303 – 305.

262. Хом'яченко С. І. Правове забезпечення контролю за використанням та охороною земель в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2004. 19 с.

263. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

264. Цитульський В. І. Право користування чужим майном (сервітут): цивільно-правові аспекти: дис. ... докт. філос. 081 «Право». Львів, 2023. 191 с.

265. Черкаська Н. В. Обмеження прав на земельні ділянки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2008. 18 с.

266. Чорна М. В. Адміністративно-правові засади діяльності органів публічної адміністрації у сфері охорони земель: дис. ... докт. філос. за спец. 081 – Право. Кропивницький, 2020. 223 с.

267. Шаправський Т. О. Адміністративно-правове регулювання охорони і використання земель в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 20 с.

268. Шарапова С. В. Комплексне використання земель в системі принципів земельного права. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 133 – 139.

269. Шарапова С. В. Охорона земель та інших природних ресурсів у процесі землевикористання. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 143. С. 151 – 159

270. Шевченко В. В. Реалізація принципу свободи договору в земельному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2016. 20 с.

271. Шукало І. В. Поняття та специфіка земельно-правового режиму санітарно-захисних зон. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України*: тези допов. учас. Міжнар. наук.-практ. конф. (онлайн/офлайн формат) (м. Київ, 26 листопада 2021 р.). За заг. ред. проф. В.М. Єрмоленка. Київ : Друкарня Друкарик, 2021. С. 329 – 331.

272. Шукало І. В. Проблеми законодавчого регулювання санітарно-захисних зон. *Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного*

законодавства в сучасних умовах: матеріали «круглого столу» (м. Харків, 1 березня 2019 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана і М. В. Шульги. Харків: Право, 2019. С. 239 – 242.

273. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 21 с.

274. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 39 с.

275. Шульга М. В. Актуальні проблеми правового регулювання земельних відносин в сучасних умовах: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.06. Харків, 1998. 37 с.

276. Шульга М. В. Еволюція регулювання земельних відносин у незалежній Україні. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України*: тези допов. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (онлайн/офлайн формат) (м. Київ, 26 листопада 2021 р.). За заг. ред. проф. В.М. Єрмоленка. Київ : Друкарня Друкарик, 2021. С. 80 – 83.

277. Шульга М. В. Науково-теоретичний аналіз правових режимів категорій земель, окрім земель сільськогосподарського призначення / Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні : кол. монографія / відп. ред.: Т. Є. Харитонova, І. І. Каракаш. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 106 – 132.

278. Шульга М. В., Гордєєв В. І., Лейба Л. В. Особливості сервітутного землекористування в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 384 – 388.

279. Шуст Г. П. Адміністративно-правова охорона земельних ресурсів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Тернопіль, 2019. 24 с.

280. Щербаков Ю. С. Земельні сервітути для потреб енергетики: методологічні підходи у законодавстві та правозастосуванні. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 2. С. 62 – 67. <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.10>

281. Щербаков Ю. С. Земельні сервітути для потреб енергетики: правові особливості встановлення. *Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 травня 2025 року) : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2025. Т. 2. С. 318 – 320.

282. Щербаков Ю. С. Категорія земель енергетики: постановка питання. *Агробізнес: стратегія розвитку в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів та тез допов. учас. панельної дискусії IX Харківського Міжнародного юридичного форуму (м. Харків, 26 вересня 2025 р.) / за ред. Т. В. Курман, Ю. Ю. Бакай. Харків, 2025. С. 300 – 305.

283. Щодо попередження надзвичайних подій в охоронних зонах електричних та теплових мереж: лист Державної інспекції України з нагляду за режимами споживання електричної і теплової енергії від 18.05.2007 року № 01/10-770. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-770494-07#top> (дата звернення: 01.02.2025 року)

284. Ярошук В. Г. Принцип екологічної безпеки в земельному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013. 19 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Харитонova Т. Є., Щербаков Ю. С. Еволюція законодавства про використання та охорону земель енергетики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 474 – 480. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.69>
2. Харитонova Т. Є., Щербаков Ю. С. Встановлення земельних сервітутів для потреб енергетики: науково-практичні правові проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 88. Ч. 2. С. 237 – 245. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.32>
3. Щербаков Ю. С. Земельні сервітути для потреб енергетики: методологічні підходи у законодавстві та правозастосуванні. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 2. С. 62 – 67. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.10>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Щербаков Ю. С. Земельні сервітути для потреб енергетики: правові особливості встановлення. *Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (16 травня 2025 року) : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2025. Т. 2. С. 318 – 320.
2. Щербаков Ю. С. Категорія земель енергетики: постановка питання. *Агробізнес: стратегія розвитку в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів та тез допов. учас. панельної дискусії IX Харківського Міжнародного

юридичного форуму (м. Харків, 26 вересня 2025 р.) / за ред. Т. В. Курман, Ю. Ю. Бакай. Харків, 2025. С. 300 – 305.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на двох міжнародних наукових заходах: Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час» (м. Одеса, 16 травня 2025 р.) та ІХ Харківському Міжнародному юридичному форумі (м. Харків, 26 вересня 2025 р.).